

ISSN 1563-0366; eISSN 2617-8362

Индекс 75882; 25882

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ХАБАРШЫ

Заң сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК

Серия юридическая

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

JOURNAL

of Actual Problems of Jurisprudence

№2 (94)

Алматы
«Қазақ университеті»
2020

ХАБАРШЫ

ЗАҢ СЕРИЯСЫ № 2 (94) маусым

04.05.2017 ж. Қазақстан Республикасының Ақпарат және коммуникация министрлігінде тіркелген

Қуәлік № 16496-Ж

Журнал жылына 4 рет жарыққа шығады
(наурыз, маусым, қыркүйек, желтоқсан)

ЖАУАПТЫ ХАТШЫ

Сманова А.Б., з.ғ.к., доцент (Қазақстан)
Телефон: +7727-377-33-36 (ішкі н. 12-57)
E-mail: Akmaral.Smanova@kaznu.kz

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Байдельдинов Д.Л., з.ғ.д., профессор
(бас редактор) (Қазақстан)
Ерғали А.М., PhD докторы, доцент м.а.
(бас редактордың орынбасары) (Қазақстан)
Кенжалиев З.Ж., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Джансараева Р.Р., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Тыныбеков С.Т., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Усеинова Г.Р., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Жатқанбаева А.Е., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Маликова Ш.Б., з.ғ.к., доцент м.а. (Қазақстан)
Қабанбаева Г.Б., PhD докторы, доцент (Қазақстан)

Муксинова А.Т., (Қазақстан)
Алексеева С.В., аға оқытушы (Қазақстан)
Томас Хоффман, PhD докторы, профессор (Эстония)
Шелухин С.И., PhD, профессор (АҚШ)
Ганс Йохим Шрамм, құқық докторы, профессор
(Германия)
Алиев А.И., з.ғ.д., профессор (Әзірбайжан)
Репецкая А.Л., з.ғ.д., профессор (Хакасия)

ТЕХНИКАЛЫҚ ХАТШЫ

Арын А.А., з.ғ. магистрі (Қазақстан)

Заң сериясы Мемлекет пен құқық теориясы және тарихы, конституциялық және әкімшілік құқығы, азаматтық құқық және еңбек құқығы, табиғи ресурстар және экологиялық құқық, қылмыстық құқық және криминалистика, халықаралық қатынастар бағыттарын қамтиды.

Министерство образования и науки
Республики Казахстан
Официальный интернет-ресурс
Комитета по контролю в сфере
образования и науки

Ғылыми басылымдар бөлімінің басшысы

Гульмира Шахкозова
Телефон: +7 747 125 6790
E-mail: Gulmira.Shakkozova@kaznu.kz

Редакторлары:

Гульмира Бекбердиева
Агила Хасанқызы

Компьютерде беттеген

Айгүл Алдашева

ИБ № 13688

Пішімі 60x84 ¹/₈. Көлемі 12,5 б.т. Тапсырыс № 9790.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
«Қазақ университеті» баспа үйі.
050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.
«Қазақ университеті» баспа үйінің баспаханасында басылды.

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2020

1-бөлім
**МЕМЛЕКЕТ ПЕН ҚҰҚЫҚ
ТЕОРИЯСЫ ЖӘНЕ ТАРИХЫ**

Section 1
**THEORY AND HISTORY
OF CHAIR OF STATE AND LAW**

Раздел 1
**ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ
ГОСУДАРСТВА И ПРАВА**

K.R. Useinova¹ , **D. Jamalbekova²** , **A.A. Toktybaev¹**

¹Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: karlygash_usein@mail.ru

²Kazakh Humanitarian law innovative University,
Kazakhstan, Semipalatinsk, e-mail: as7d@bk.ru

ON THE EVOLUTION OF THE CONCEPT OF A CIVIL CONTRACT

The article is devoted to the analysis of the development of the concept of a civil law contract. Although the doctrine of a civil contract has a long history of development, it is characterized by insufficient elaboration. Interest in this issue in legal science is still preserved.

Initially, people received information about the institution of the treaty from myths, early religions, and ethical attitudes. The civil law contract is the subject of research of both domestic and foreign civil law and the general theory of law. Analysis of scientific, monographic, educational and methodological literature, legislation shows how ambiguous the views of researchers on the definition of the concept of "contract". Particularly, the article emphasizes that a significant role in the development of contract law belongs to Roman lawyers.

However, an analysis of the various types of contracts that existed in the Laws of 12 tables and in the Justinian Code allows us to conclude that Roman lawyers did not develop a unified understanding of the contract.

The Roman treaty system distinguished two types of treaties: contracts and pacts.

Studying and researching foreign civil legislation shows that the civil legislation of different states also has different formulations of the meaning of the concept of "agreement".

Key words: state, law, contract, legal system, legal institution, civil law, legal fact, legal relationship.

К.Р. Усеинова¹, Д. Жамалбекова², А.А. Токтыбаев¹

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: karlygash_usein@mail.ru

²Қазақ инновациялық құқық гуманитарлық университеті,
Қазақстан, Семей қ., e-mail: as7d@bk.ru

Азаматтық келісім ұғымының эволюциясы туралы түсінік

Мақала азаматтық-құқықтық келісім тұжырымдамасының дамуын талдауға арналған. Азаматтық келісім доктринасы ұзақ даму тарихына ие болса да, ол жеткіліксіз өңделумен сипатталады. Бұл мәселеге заң ғылымында қызығушылық әлі де сақталған.

Бастапқыда адамдар шарттың құрылуы туралы мифтерден, алғашқы діндерден және этикалық көзқарастардан мәлімет алды. Азаматтық-құқықтық келісім-шарт отандық және шетелдік азаматтық құқықтың, сондай-ақ жалпы құқық теориясының зерттеу нысаны болып табылады.

Ғылыми, монографиялық, оқу және әдістемелік әдебиеттерді, заңнаманы талдау «келісімшарт» ұғымын анықтауда зерттеушілердің көзқарастары біркелкі емес екендігін көрсетеді. Атап айтқанда, мақалада келісім-шарттық құқықты дамытуда римдік заңгерлер маңызды рөл атқаратындығы баса айтылған.

Алайда, 12 кестеден тұратын және Юстиниан кодексіндегі заңдарда бар келісім-шарттардың әр түрлі түрлерін талдау рим заңгерлері келісімшарт туралы біртұтас түсінік қалыптастырмаған деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Римдік келісім-шарттар жүйесі шарттардың екі түрін бөліп көрсетті: келісімшарттар мен пактілер.

Шетелдік азаматтық заңнаманы зерделеу және зерттеу әр түрлі мемлекеттердің азаматтық заңнамаларында «келісім» түсінігінің әртүрлі тұжырымдамалары бар екендігін көрсетеді.

Түйін сөздер: мемлекет, заң шарты, құқықтық жүйе, құқықтық институт, азаматтық құқық, құқықтық факт, құқықтық қатынастар.

К.Р. Усеинова¹, Д. Жамалбекова², А.А. Токтыбаев¹

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: karlygash_usein@mail.ru

²Казахский гуманитарный юридический инновационный Университет,
Казахстан, г. Семей, e-mail: as7d@bk.ru

К вопросу об эволюции понятия гражданско-правового договора

Статья посвящена анализу развития понятия гражданско-правового договора. Несмотря на то, что учение о гражданско-правовом договоре имеет длительную историю развития, оно характеризуется недостаточной разработанностью. Интерес к данной проблематике в правовой науке до сих пор сохраняется.

Первоначально сведения об институте договора люди получали из мифов, ранних религий, этических установок. Гражданско-правовой договор является предметом исследований как отечественной и зарубежной цивилистики, так и общей теории права.

Анализ научной, монографической, учебной и методической литературы, законодательства показывает, насколько неоднозначны взгляды исследователей на определение понятия «договор». Особо в статье подчеркивается, что значительная роль в развитии договорного права принадлежит римским юристам.

Однако анализ различных видов договоров, существовавших как в Законах 12 таблиц, так и в Кодексе Юстиниана, позволяет сделать вывод о том, что римские юристы не выработали единого понимания договора.

Римская договорная система выделяла два вида договоров: контракты и пакты.

Изучение и исследование зарубежного гражданского законодательства показывает, что гражданское законодательство различных государств также имеет отличающиеся между собой формулировки значения понятия «договор».

Ключевые слова: государство, право контракт, правовая система, правовой институт, гражданское право, юридический факт, правоотношения.

Introduction

One of the central institutions of civil law is the treaty. The contract is the core of the entire system of private law relations.

It is no secret to anyone that contracts play a significant role in the economic life of society.

The civil law Institute, having a thousand-year history, continues to go into the subject of civil law science and today continues to be one of the most pressing problems.

Initially, information about the institute was agreed upon and people received from myths, early religions, and ethical attitudes.

As for the French educator and ideologue of the petty bourgeoisie, Jean Jacques Rousseau, first of all, we can consider his civic concept. The main problem of his political theory is the sovereignty of the people. In G. G. Rousseau recognizes the people as an "integral moral body" or "social person", supports its integrity and voluntary nature. But, due to the development of life, the population gradually becomes an inequality in society, thanks to integration into a large community. The problem underlying inequality explains that it depends on property, stands for public property, and the way to equality is to achieve social consent. In addition, Rousseau supported direct democracy, an ancient

form of democracy in government. It is only in direct democracy the population becomes a subject of power.

G. Grotius in his concept of consent wanted to show that the formation of the state and laws are a logical continuation of natural law. It is undeniable that if compliance with contractual obligations begins with natural law, then laws also come from this source. Persons who are members of any community or subordinate to another are bound to comply with the preference of the majority or the wish of the person in authority, by the nature of the agreement. Grotius' writings indicate the emergence of the law, its transition from a natural position to "civil society". After criticizing the utilitarian thesis of the carnea "the mother of truth and justice is profit", G. Grotius showed that "the nature of a person who encourages communication with others is the mother of natural law, and the mother of law is a situation arising from General consent, and the latter, because it received its powers from natural law, nature will become the main source of state law".

Literature review

The civil law contract is the subject of research of both domestic and foreign civil law and the

general theory of law The works of pre-revolutionary scientists, such as D.I. Meyer, S.A. Muromtsev, V.M. Nechaev, I.A. Pokrovsky, I.N. Trepitsyn, G.F. Shershenevich, as well as the works of Soviet and modern researchers, such as S.S. Alekseev, I.V. Amirkhanova, M.M. Agarkov, M.I. Braginsky, V.V. Vitryansky, B.M. Gongalo, B. C.Em, S.K. Idryshev, O.S. Ioffe, O.A. Krasavchikov, A.B. Omarova, K.I. Sklovsky, P.O. Khalina, B.B. Cherepakhin and etc.

It should be noted that by the modern period in civilian science there was no uniform understanding of the legal nature of the civil law contract (Kazantsev, 2002: 257).

The analysis of scientific, monographic, educational and methodological literature and legislation shows how ambiguous the views of researchers are on the definition of the term “contract”. As a rule, an agreement means:

- Agreement (contract);
- deal;
- legal fact;
- legal relationship (obligation);
- a document.

So, through the agreement, Roman lawyers, Western European civilists, as well as Russian pre-revolutionary jurists determined the agreement. For example, Savigny F.K. wrote: “An agreement, in general, is an agreement of several persons defining their legal relations in the form of expression of common will” (Savigny, 1876: 360). According to Baron A. Yu. “A clause is an agreement of two or more parties on the emergence, termination, preservation, change of any right” (Baron, 1989: 106-107).

The most famous representative of the Russian pre-revolutionary legal science G.F. Shershenevich has the following definition: “An agreement is an agreement on two or more persons aimed at establishing, changing or terminating legal relations” (Shershenevich, 1912: 502).

Methodology

This article uses both general scientific methods and approaches, and special legal methods.

As general scientific methods in this work, we use the dialectical and historical methods, as well as a systematic approach. Special legal methods include dogmatic, technical and legal, comparative legal.

Results

An analysis of the various types of contracts that existed in the Laws of 12 tables and in the Justinian Code allows us to conclude that Roman lawyers did not develop a unified understanding of the contract.

Used by one of the most ancient legal constructions, the contract has been known since the inception in society of the need to establish specific relations regarding the movement of material goods based on the agreed will of their subjects. It is quite natural that at the same moment they acquire practical relevance and, in connection with this, draw attention to issues of concluding an agreement (Gruzdev, 2005: 43).

Roman law researcher V. Khvostov notes that “in Roman private law, a doctrine was developed on the composition of contractual terms, including essentialia negotii (conditions that must be established by the parties), naturalia negotii (conditions that are usually present in the transaction, but are not necessary), as well as accidentalia negotii (conditions introduced into the transaction by the parties themselves)” (Khvostov, 2019: 147).

If we talk about the oldest treaties, it should be noted that they were characterized by strict formalism. The main thing, in our opinion, in the contract was not the intention of the parties, but the form in which their agreement was clothed. As a rule, the ritual took place in the presence of the parties, five witnesses, a weigher, using copper and scales. According to many sources, the will of the parties was accompanied by the performance of symbolic actions and ritual verbal phrases. These phrases were strictly defined and expressed the essence of the contract, which could not be violated. Compliance with these formalities gave the agreement legitimacy (<https://lawbook.online/rimskoe-pravo/evolyutsiya-dogovornogo-prava-osnovnyie-36061.html>).

It is believed that the most ancient were barter transactions in which two persons simultaneously exchanged things. There were no obligations between them. Mancipatio in ancient times, in fact, did not differ from the barter, since here too things and metal were transferred at the same time. Although with the introduction of the minted coin, the role of emancipation changes, neither before nor after emancipation do obligations arise between the parties? The seller was liable in the amount of double value of the sold item in the event of a third

party contesting its ownership (eviction). In ancient Roman law, long before the Laws of the XII Tables, such treaties as sponsio and nexum were known (<https://lawbook.online/rimskoe-pravo/evolyutsiya-dogovornogo-prava-osnovnyie-36061.html>).

Sponsio – is a type of oral contract. Nexum – is a personal loan agreement. It consisted in the same form as mancipatio. Only here things were not transferred, but the agreed amount of metal was weighed before the introduction of the minted coin, later – a coin symbolizing genuine money. A definite verbal formula was uttered, giving the transaction the character of a loan.

In the period after the publication of the Laws of the XII Tables, new forms of contracts appear: stipulatio, expensilatio and mutuum.

Stipulatio – an oral agreement in the form of a question and answer; expensilatio – a written contract; mutuum – an informal loan agreement that appears at the end of the republican period.

It should be noted that formalities are gradually being removed from the most common transactions. They begin to be concluded in the form of a simple agreement.

Thus, the formalism of ancient law is gradually weakening. Begin to take into account, firstly, compliance with the agreement form; secondly, the intentions of the parties.

In our opinion, a significant role in the development of contract law belongs to Roman lawyers. Since the main source of obligations was contracts that is why they were studied in such detail by Roman lawyers.

It should be noted that contract law developed mainly in two directions. First – this is when the circle of agreements benefiting enforceable expanded as how to develop and complicated economic life. The second – there was a gradual weakening of the ancient formalism and recognition of the claim for certain types of informal agreements" (<https://lawbook.online/rimskoe-pravo/evolyutsiya-dogovornogo-prava-osnovnyie-36061.html>).

Exposing the systematization of different types of contracts, Guy notes, and four types of obligations arose levels of the contracts. Namely: firstly, obligations arising through the transfer of things; secondly, obligations arising through the utterance of words; thirdly, written obligations; fourthly, obligations arising from agreements.

Thus, four types of contracts can be distinguished: real (i.e., establishing the obligation to transfer things, res), verbal (or verbal, oral), literal (i.e. written) and consensual (in which the obligation

arises as a result of one consensus, agreement, even regardless of the transfer of things)

The system of various contracts developed by Roman jurists made it possible to provide legal consequences for various relations that developed on the basis of large-scale agriculture (on latifundia); the developed system of contracts met the interests of Roman merchants in both domestic and overseas trade. In contract law, more than in any other branch of private law, the ability of Roman lawyers, without formally departing from the conservatism that characterized national Roman law, to give recognition to new interests and new needs and, thus, not only not to hinder the further development of economic life, but also to stimulate and promote it (<https://lawbook.online/rimskoe-pravo/evolyutsiya-dogovornogo-prava-osnovnyie36061.html>).

Assessing the role of Roman law in the development of the institution of a treaty, F. Engels wrote that “Roman private law is characterized by the finest development of all the essential legal relations of simple commodity owners (buyer and seller, creditor and debtor, contract, obligation, etc.)” (Marx, 1955-1974: 672).

The Roman treaty system distinguished two types of contracts: contracts and pacts. Contracts are contracts recognized by civil law and secured by claims, which include only a certain range of contracts. Covenants are informal agreements of the most diverse content. They did not use the claim, but over time some of them nevertheless received it (the claim).

The process of concluding a contract in Rome depended on the type of contract. When verbally concluding a contract, the initiative should come from the creditor in the form of a question to the debtor: "Do you promise to pay me so much?" The contract was considered concluded after the appropriate response of the debtor. In other contracts, the process of concluding a contract could also begin on the part of the debtor. One way or another, one of the parties made an offer to conclude an agreement (offers), while the other accepted this offer (acceptance). If the contract was not consensual, then in addition to the agreement of the parties, it was necessary to observe the required form – a written contract or before things in a real contract (<https://works.doklad.ru/view/V6kGq0KHbNw/2.html>).

Great interest in the XI-XV centuries. Western European lawyers showed contract law. They formed the theory of the contract as a holistic set of ideas, ideas, but the concept of the contract was never formed (Beklenishcheva, 2006: 30-32). They recognized that both formal and informal

agreements give rise to obligatory relations, while Roman lawyers assigned this function only to the first type of agreement (Ioffe, 200: 58).

According to F. Nietzsche: "There is no right without a contract" (Nietzsche 1990: 54). According to F. Nietzsche, law is born where a person is able to bind himself with a promise or obligation. For this, a "memory of the will" is necessary (Nietzsche, 1990: 55-56), since henceforth a person learns to manage not only his present, but also his future. And the contract (Beklenishcheva, 2006: 30-32).

At different times, civil scientists gave a different definition to the contract. So, Meyer D.I. believed that the contract is an agreement of the will of two or more persons, which generates the right to someone else's action, having property interest (Meyer, 1997: 156). In and. Sinai defined the contract as a legal act of the free and conscious will of the parties, aimed at the emergence of an obligation (Sinai, 2003: 309).

The analysis of foreign civil legislation shows that the civil legislation of different states also has different formulations of the meaning of the concept of "contract". So in the Civil Code of Ukraine on January 16, 2003 contains the following definition of the contract of the concept: "The contract is an agreement of two or more parties, aimed at the establishment, modification or termination civil rights and obligations" (https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30418568). The Civil Code of Azerbaijan of December 28, 1999 adheres to a similar definition (https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30420111).

According to the German Civil Code of 1896, a contract means an offer of one person to another person to bind themselves with the terms of this proposal (<http://www.uristys.ru/Zakonodatclstvo/Istoria.htm>). In accordance with the General Provisions of Civil Law of the People's Republic of China, adopted in 1986, "a contract is an agreement establishing, modifying or terminating civil relations between the parties. An agreement concluded in accordance with the law shall be protected by law" (http://chinalawinfo.ru/civil_law/general_principles_civil_law_p5_ch2). In Art. 1793 of the Civil Code of Mexico, contracts are understood to mean agreements that give rise or modify rights (http://artlibrary2007.narod.ru/gk_meksiki.doc). However, an agreements, to terminate the rights of contract for Mexico legislation is not.

A separate point of view is shared by individual Russian jurists. In particular, Sh.V. Kalabekov on this occasion writes the following: "Agreements aimed at terminating an existing contractual relationship because of their insignificance are not contracts ...

The contract aims to establish a legal relationship" (Kalabekov, 2003: 55). Assessing this position, I.V. Beklenishcheva writes the following: "At the same time, it is not clear why the legal facts that entail the establishment of rights and obligations are more significant than the ones that cause their termination" (Beklenishcheva, 2006). T.A. Bryuchko generally recognizes the agreement as an agreement aimed at the emergence or change of civil legal relations, noting that he does not knowingly use the word "termination", since the termination of civil legal relations refers to one of the forms of their change (Bryuchko, 2008: 34).

In the civil law of Latin American countries, a contract is defined either as "a contract – an act by virtue of which one party undertakes to give something to the other party, to do something or not to do something" (<https://www.twirpx.com/file/409022/>); or does not contain a legislative definition of a contract at all, while fixing types of contracts: a contract is a promise and a contract in favor of a third party (<http://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000>).

An analysis of the civil laws of the countries of the Anglo-American system of law allows us to say that an agreement refers to a promise or a series of promises, the violation of which the law recognizes as a basis for action and the fulfillment of which in one way or another the law recognizes as an obligation.

Conclusion

Thus, the existence of a modern society is inconceivable without a civil law contract, which is the most important instrument for coordinating expression of will.

An agreement is an agreement of two or more persons on the implementation of certain actions and the establishment of mutual rights and obligations regulating such actions. The execution of the agreement is ensured by measures of state coercion. This indicates the great importance of the institution of the treaty. For example, if a person does not fulfill contractual obligations, his contractors have the right to resort to measures of state coercion through the institutions of the judicial system and force the violator to comply with the contract.

The content of the contract is the totality of the rights and obligations of the parties. The rights and obligations of the parties must comply with certain principles. These are the principles of equality, autonomy of will, property responsibility and independence of participants in contractual relations.

The functions of a civil law contract are the main areas of legal influence, reflecting its role in streamlining public relations. The fundamental function of a civil contract is the regulatory function, since the contract is a way of regulating relations between private individuals. Regulation is carried out in accordance with the individual interests and needs of the parties.

The contract performs the following functions:

- The contract is a form of establishing economic relations between participants in the economic turnover;

- The contract is the basis for the emergence of mutual rights and obligations of the parties;

- The contract must ensure the responsibility of the parties for failure to fulfill the obligations assumed;

- The agreement allows its participants to determine and agree on their mutual rights and obligations;

- The conclusion of the contract creates important legal guarantees for the parties. This is expressed in the fact that the contract is subject to mandatory fulfillment; unilateral change of its conditions is allowed only in certain cases, and violation of the obligations assumed under the contract entails the obligation to compensate for the losses caused thereby. The parties may provide in the contract other legal means of ensuring its execution: a condition of a penalty, a guarantee, a guarantee.

In addition, the contract performs the function of evaluating the results of business activities.

If we talk about the value of the contract, it is necessary to note the following:

- 1 contract is the basis for the emergence of civil rights and obligations;

- 2 contract – the main way to formalize the relations of participants in civil turnover;

- 3 the contract mediates the movement of civil rights from one entity to another;

- 4 the contract determines the scope of the rights and obligations of participants in civil relations, the procedure and conditions for the performance of obligations, liability for non-performance or improper performance of obligations;

- 5 contracts make it possible to identify the true needs of participants in civil turnover in certain goods, works, and services.

An indicator of the maturity of civil society is the level of voluntary execution of the contract by its participants.

One of the most important conditions for the implementation of the contract is its freedom, as well as the freedom of the persons concluding it. The importance of freedom of contract is evidenced by the fact that the legislator recognizes it as one of the basic principles (principles) of civil law. So, clause 1 of article 2 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan states: “Civil law is based on the recognition of equality of participants in the relations regulated by it, inviolability of property, freedom of contract ...” (<http://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000>)

The freedom of contract reflects the dispositive orientation of civil law and is one of the forms of freedom of expression of subjects of civil turnover.

Revealing the content of the concept of “freedom of contract”, you must pay attention to the following points.

First, it is understood that the subjects of civil turnover independently decide the question of whether to enter into contractual relations with each other. Coercion to conclude a contract is not allowed.

Secondly, the freedom of contract is manifested in the right of the parties to determine the content of the terms of the contract at their discretion, unless otherwise expressly provided by law or other legal acts.

However, freedom of contract is not unlimited.

Thus, the existence of a modern society is unthinkable without a civil contract, which is the most important tool for coordinating the expression of will. With the help of a contract, the subjects of legal relations establish their own rights and obligations, specify and detail legal norms, fill in gaps in legislation and establish a legal link between them. This relationship becomes legally significant due to the fact that the state authorizes it through various measures of state influence, including and measures of state coercion (Satina 2014). Despite the fact that the doctrine of civil contract has a long history of development, it is characterized by insufficient development. Interest in this issue in legal science is still maintained.

Literature

- Барон Ю. Система римского гражданского права / Пер. с нем. Л. Петражицкого. – Вып. 1. – Кн. 1. Общая часть. – М., 1898. – 244 с.
- Бекленищева И.В. Гражданско-правовой договор: классическая традиция и современные тенденции. – М.: Статут, 2006. – 204 с.
- Брючко Т.А. Соглашение и договор: проблемы соотношения понятий и конструкций // Гражданское право. – 2008. – № 4. – С. 32-35
- Германское гражданское уложение 1896. Исторические нормативные акты и материалы. URL: <http://www.uristys.ru/Zakonodatelstvo/Istoria.htm>.
- Гражданский кодекс Эквадора. URL: http://artlibrary2007.narod.ru/gk_ekvadora.doc, Гражданский кодекс Колумбии. URL: http://artlibrary2007.narod.ru/gk_kolumbii.doc
- Груздев В.В. История возникновения и становления института договора в отечественной науке гражданского права // Право и государство: теория и практика. – 2005. – № 10. – С. 43-53.
- Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения. – Т. XIV. – 1947
- Калабеков Ш.В. Договор как универсальная правовая конструкция: Диссертация канд. юрид. наук. – М., 2003. – 277 с.
- Казанцев М.Ф. Понимание гражданско-правового договора: традиционные взгляды и новые подходы // Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения Российской академии наук. – 2002 – Вып. 3 – С. 257-282.
- Иоффе О.С. Избранные труды по гражданскому праву. – М., 2000. – 781 с.
- Мейер Д.И. Русское гражданское право: В 2 ч. – М., 1997. – 455 с.
- Ницше Ф. Человеческое, слишком человеческое. – Соч. в 2-х т. – Т.1 / Пер. С.Л. Франка. – М.: Мысль, 1990. – 833 с.
- Общие положения Гражданского права КНР 1986. URL: http://chinalawinfo.ru/civil_law/general_principles_civil_law_p5_ch2
- Савиньи Ф.К. Обязательное право / Пер. с нем. В. Фуке, Н. Мандро. – М., 1876. – 620 с.
- Сатина Э.А. Сущность, значение и функции гражданско-правового договора // Вестник тамбовского университета – Серия: Гуманитарные науки. – 2014. – Выпуск 7. – С. 109-115
- Синайский В.И. Русское гражданское право. – М.: Статут, 2003. – 638 с.
- Civil Code of the Republic of Kazakhstan // http://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000_
- Хвостов В.М. Система римского права: Учебник – М., 2019 – 540 с.
- Федеральный Гражданский кодекс Мексиканских объединенных штатов. URL: http://artlibrary2007.narod.ru/gk_meksiki.doc
- Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права. – М.: Изд. Бр. Башмаковых, 1912. – 461 с.
- <https://lawbook.online/rimskoe-pravo/evolyutsiya-dogovornogo-prava-osnovnyie-36061.html>
- <https://works.doklad.ru/view/V6kGq0KHbNw/2.html>
- https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30418568
- https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30420111
- <https://www.twirpx.com/file/409022/>

References

- Baron Yu. Sistema rimskogo grazhdanskogo prava / Per. s nem. L. Petrazhickogo. – Vyp. 1. – Kn. 1. Obshhaja chast' [The system of Roman civil law / TRANS. with him. L. Petrazhitsky. – Issue 1. – Book 1. General part.] – М., 1898. – 244 p.
- Beklenishcheva I. V. Grazhdansko-pravovoj dogovor: klassicheskaja tradicija i sovremennye tendencii. [Civil contract: classic tradition and current trends]. – Moscow: Statute, 2006. – 204 p.
- Brucke T. A. Soglashenie i dogovor: problemy sootnoshenija ponjatij i konstrukcij. //Grazhdanskoe pravo – 2008. [Agreement and contract: the problem of correlation of concepts and designs. // Civil law-2008]. – № 4. – P. 32-35
- Civil Code of the Republic of Kazakhstan // http://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000_
- Germanskoe grazhdanskoe ulozhenie 1896. Istoricheskie normativnye akty i materialy. [German civil code of 1896. Historical regulations and materials]. URL: <http://www.uristys.ru/Zakonodatelstvo/Istoria.htm>.
- Grazhdanskij kodeks Jekvadora. [Civil code of Ecuador]. URL: http://artlibrary2007.narod.ru/gk_ekvadora.doc, civil code of Colombia. URL: http://artlibrary2007.narod.ru/gk_kolumbii.doc
- Gruzdev V.V. Istorija vzniknovenija i stanovlenija instituta dogovora v otechestvennoj nauke grazhdanskogo prava //Pravo i gosudarstvo: teorija i praktika [The history of the emergence and formation of the institution of the contract in the domestic science of civil law // Law and State: Theory and Practice]. – 2005. – № 10. – P. 43-53.
- Marx K. and Engels F. Sochinenija [Essays]. – Vol. XIV. – 1947.
- Kalabekov Sh.V. Dogovor kak universal'naja pravovaja konstrukcija: Dissertacija kand. jurid. nauk. [The contract as a universal legal construction: Dissertation. jurid. sciences]. – М., 2003. – 277 p.
- Kazantsev M.F. Ponimanie grazhdansko-pravovogo dogovora: tradicionnye vzgljady i novye podhody //Nauchnyj ezhegodnik Instituta filosofii i prava Ural'skogo otdelenija Rossijskoj akademii nauk [Understanding civil law contract: traditional views and new approaches // Scientific Yearbook of the Institute of philosophy and law of the Ural branch of the Russian Academy of Sciences]. – 2002. – Issue 3. – P. 257-282.
- Ioffe O. S. Izbrannye trudy po grazhdanskomu pravu [The Selected works on civil law]. – Moscow, 2000. – 781 p.

- Meyer D. I. Russkoe grazhdanskoe pravo [Russian civil law]. – In 2 CH. – M., 1997. – 455 p.
- Nietzsche, F. Chelovecheskoe, slishkom chelovecheskoe. [Human, all too Human]. – Op. in 2 vols. – Vol. 1. / Per. S. L. Frank. – M., Thought, 1990. – 833 p.
- Obshhie polozhenija Grazhdanskogo prava KNR 1986. [General provisions Of civil law of the people's Republic of China 1986]. URL:http://chinalawinfo.ru/civil_law/general_principles_civil_law_p5_ch2
- Savigny F. K. Objazatel'noe pravo [Compulsory law]/trans. with german V. Fouquet, N. Mandro. – M., 1876. – 620 p.
- Satina E. A. Sushhnost', znachenie i funkcii grazhdansko-pravovogo dogovora//Vestnik tambovskogo universiteta – Serija: Gumanitarnye nauki [The essence, significance and functions of the civil law contract // Bulletin of the Tambov University – Series: Humanities]. – 2014. – Issue 7. – P. 109-115
- Sinaisky V. I. Russkoe grazhdanskoe pravo. [Russian civil law]. – Moscow: Statute, 2003. – 638 p.
- Khvostov V. M. Sistema rimskogo prava [System of Roman law]: Textbook-Moscow, 2019 -540 p.
- Federal'nyj Grazhdanskij kodeks Meksikanskih ob#edinennyh shtatov. [Federal Civil code of the United States of Mexico]. URL:http://artlibrary2007.narod.ru/gk_meksiki.doc
- Shershenevich G. F. Uchebnik russkogo grazhdanskogo prava. [Textbook of Russian civil law]. – Moscow: Bashmakov publishing House, 1912. – 461 p.
- <https://lawbook.online/rimskoe-pravo/evolyutsiya-dogovornogo-prava-osnovnyie-36061.html>
- <https://works.doklad.ru/view/V6kGq0KHbNw/2.html>
- https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30418568
- https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30420111
- <https://www.twirpx.com/file/409022/>

С.К. Есетова¹, **А.С. Ибраева²**, **А.М. Джунусов¹**,
Г.Т. Ищанова³, **А.С. Байкенжеев⁴**

¹Университет Нархоз, Казахстан, г. Алматы,
e-mail: saltanat.yesetova@gmail.com, adil.dzhunusov@narhoz.kz

²Казахский национальный университет им. аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail:ibraeva_tgp@mail.ru

³Университет международного бизнеса UIB, Казахстан, г. Алматы, e-mail: gulnar-tore@mail.ru

⁴Академия Комитета национальной безопасности Республики Казахстан,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: baikenge.axa05101962@gmail.com

РОЛЬ ЦИФРОВИЗАЦИИ В ПРОТИВОДЕЙСТВИИ КОРРУПЦИИ И УКРЕПЛЕНИИ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Прозрачность и подотчетность играют центральную роль в борьбе с коррупцией. Самый пагубный эффект коррупции заключается в том, что она подрывает веру в государственные учреждения. Информационные и коммуникационные технологии (далее ИКТ) являются бесценным инструментом, они облегчают обработку, передачу и отображение информации, являются одной из сил, формирующих двадцать первое столетие.

Благодаря быстрой и доступной связи, ИКТ снижают операционные издержки и барьеры; позволяют людям искать, приобретать и делиться опытом, идеями, услугами и технологиями на местном, национальном, региональном и международном уровнях. Глобализация является ее наиболее выраженным результатом.

Электронное правительство относится к использованию ИКТ для улучшения предоставления услуг в государственном секторе, обеспечения более широкого доступа общественности к информации и повышения ответственности правительства перед гражданами. Оно охватывает цифровое взаимодействие между правительством и гражданами, правительством и бизнесом, правительством и работниками, а также правительством и местными исполнительными органами.

Если правительства могут создавать открытые порталы данных, в первую очередь, для получения экономической выгоды, то гражданское общество может проводить кампании за соответствующие мероприятия, чтобы включить важную информацию о бюджетах и расходах, и может использовать ее для привлечения правительств к ответственности.

Мы приходим к выводу, что одно из направлений научного поиска состоит в доктринальном освоении новых явлений и процессов, возникших и протекающих в государственно-правовой сфере под воздействием цифровизации экономики, управления и права.

Ключевые слова: информационное право, информатизация, противодействие коррупции, гражданское общество, цифровое право, цифровизация.

S.K. Yesetova ¹, A.S. Ibrayeva², A.M. Dzhunusov¹, G.T. Ishanova ³, A.S. Baykenzheyev ⁴

¹Narxoz University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: saltanat.yesetova@gmail.com, adil.dzhunusov@narhoz.kz

²Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty, e-mail:ibraeva_tgp@mail.ru

³University of International Business, Kazakhstan, Almaty, e-mail: gulnar-tore@mail.ru

⁴Academy of National Security Committee of the Republic of Kazakhstan,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: baikenge.axa05101962@gmail.com

The role of digitalization in countering corruption and strengthening civil society

Transparency and accountability play a central role in the fight against corruption. The most detrimental effect of corruption is that it undermines faith in government institutions. Information and communication technologies are an invaluable tool, they facilitate the processing, transmission and display of information, are one of the forces that form the twenty-first century.

Thanks to fast and cheap communications, ICTs reduce transaction costs and barriers; allow people to seek, acquire and share experiences, ideas, services and technologies at the local, national, regional and international level. Globalization is its most pronounced result.

E-government refers to the use of ICTs to improve the provision of services in the public sector, to ensure wider public access to information and to increase government accountability to citizens. It cov-

ers the digital interaction between government and citizens, government and business, government and employees, as well as government and local executive bodies.

While governments can create open data portals, primarily for economic benefits, civil society can campaign for related activities to include important information about budgets and costs, and can use it to hold governments accountable.

We conclude that one of the areas of scientific research consists in the doctrinal development of new phenomena and processes that have arisen and are proceeding in the state-legal sphere under the influence of the digitalization of economics, management and law.

Key words. Information law, informatization, anti-corruption, civil society, digital law, digitalization.

С.К. Есетова¹, А.С. Ибраева², А.М. Джунусов¹, Г.Т. Ищанова³, А.С. Байкенжеев⁴

¹Нархоз университеті, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: saltanat.yesetova@gmail.com, adil.dzhunusov@narхоз.kz

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: ibraeva_tgp@mail.ru

³Халықаралық бизнес университеті, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: gulnar-tore@mail.ru

⁴Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитеті Академиясы, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: baikenge.axa05101962@gmail.com

Сыбайлас жемқорлықтың алдын алу мен азаматтық қоғамды бекітуіндегі цифрландырудың орны

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте жариялық және есеп беру орталық рөл атқарады. Сыбайлас жемқорлықтың ең зиянды әсері оның мемлекеттік органдарға сенімділікті төмендетеді. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар баға жетпес құрал болып табылады, олар ақпаратты өңдеуді, беруді және көрсетуді жеңілдетеді, ХХІ ғасырды құрайтын күштердің бірі болып табылады.

Жылдам және қол жетімді коммуникациялардың арқасында АКТ транзакциялық шығындар мен кедергілерді азайтады; жергілікті, ұлттық, аймақтық және халықаралық деңгейде тәжірибе, идеялар, қызметтер мен технологияларды іздеуге, алуға және бөлісуге мүмкіндік береді. Жаһандану – бұл оның айқын нәтижесі.

Электрондық үкімет АКТ-ны мемлекеттік секторда қызмет көрсетуді жақсарту, халықтың ақпаратқа кең қол жетімділігін қамтамасыз ету және үкіметтің азаматтар алдындағы жауапкершілігін арттыру үшін пайдаланады. Ол мемлекет пен азаматтар, мемлекет пен бизнес, үкімет пен жұмысшылар, сондай-ақ үкімет пен жергілікті атқарушы органдар арасындағы сандық өзара әрекеттесуді қамтиды.

Үкімет, бірінші кезекте, экономикалық пайда алу үшін ашық деректер порталдарын құра алатын болса, азаматтық қоғам бюджеттер мен шығындар туралы маңызды ақпаратты қамту үшін осыған байланысты іс-шараларға қатыса алады және үкіметтерді есеп беру үшін қолдана алады.

Ғылыми зерттеулердің бір бағыты экономиканы, менеджментті және құқықты цифрландыру әсерінен пайда болған және мемлекеттік-құқықтық салада жүріп жатқан жаңа құбылыстар мен процестердің доктриналық дамуы болып табылады деп қорытындылаймыз.

Түйін сөздер: ақпараттық құқық, ақпараттану, сыбайлас жемқорлыққа қарсы, азаматтық қоғам, сандық құқық, цифрландыру.

Введение

В новом тысячелетии изменяется парадигма развития современных государств. Стремление Казахстана к построению правового государства налагает особую ответственность для юридической науки. Особое значение имеют вопросы построения гражданского общества. Институты гражданского общества имеют различные виды. Это и политические партии, общественные движения, фонды, различные организации. Именно через институты гражданского общества могут и должны реализоваться инициативы и политика государства в целом. Без поддержки гражданского общества не может быть действенной

политика противодействия коррупции. В настоящее время наблюдается рост коррупционных правонарушений практически во всех странах постсоветского пространства. Одним из методов снижения коррупционного уровня является внедрение программы цифровизации государственных услуг. Появление новых информационных технологий позволяет устранить многие коррупционные риски. Именно поэтому в Казахстане принята государственная программа «Цифровой Казахстан». Основная цель государственной программы «Цифровой Казахстан» – прогрессивное развитие цифровой экосистемы для достижения устойчивого экономического роста и повышения конкурентоспособности

экономики. Внедрение данной программы позволит ускорить темпы развития экономики Республики Казахстан. В конечном счете данная программа направлена на улучшение качества жизни населения. В недалеком будущем данная программа создаст основу перехода на принципиально новую траекторию – цифровую экономику будущего. Обратимся также к Концепции кибербезопасности («Киберщит Казахстана»), утвержденной Правительством в 2017 г. Данная концепция определяет основные направления реализации государственной политики в сфере защиты электронных информационных ресурсов, информационных систем и сетей телекоммуникаций. И что особо необходимо сказать, данная Концепция направлена на обеспечения безопасного использования информационно-коммуникационных технологий. Таким образом, в Казахстане создана нормативная основа для развития информационно-коммуникационных технологий. Использование данных технологий институтами гражданского общества позволит улучшить качество жизнедеятельности граждан Казахстана.

Используя информационные и коммуникационные технологии, гражданское общество играет все более важную роль в управлении, содействуя прозрачности и подотчетности в борьбе с коррупцией. Агентства по развитию могут усилить антикоррупционные инициативы, возглавляемые гражданским обществом, основанные на ИКТ, путем финансирования проектов и программ, которые способствуют созданию институциональной среды, способствующей участию в государственных делах, развитию сотрудничества и мобилизации, а также развитию потенциала.

Обзор литературы

Для современной науки характерно активное исследование информации представителями различных отраслей. На территории постсоветского пространства в последние годы был защищен ряд кандидатских диссертаций по проблемам правового регулирования информации. Отметим некоторые работы: «Информация как объект гражданских прав» (Богданов В.М., 2015); «Правовое регулирование кибернетического пространства как совокупности информационных отношений» (Грибанов Д.В., 2013); «Система информации: теоретико-правовой анализ» (Минбалеев А.В., 2016); «Правовой режим конфиденциальной информации (граждан-

ско-правовой аспект)» (Строганова И.В., 2018); «Теоретические основания информационного права» (Кузнецов П.У., 2015); «Теоретические проблемы конституционно-правового обеспечения информационной безопасности в Республике Казахстан» (Жатканбаева А.Е., 2009).

Однако, необходимо понимать, что указанные исследования проводились несколько лет назад, еще до глобальных изменений казахстанского информационного законодательства.

Понятие цифровизации как правового института появилось сравнительно недавно. Обратимся к научной литературе. Так, в самом общем смысле цифровизация есть процесс перехода предприятия или целой экономической отрасли на новые модели бизнес-процессов, менеджмента и способов производства. Эти новшества основаны на новейших информационных технологиях. Впервые термин «цифровизация» появился в конце XX века. Тогда, в 1995-ом году ученые Массачусетского университета ввели в оборот понятие «цифровая экономика». В самом общем смысле термин «цифровизация» означает процесс перехода к цифровой экономике. В правовом смысле цифровизация означает перевод в нормативное регулирование использование технических и компьютерных технологий в экономических и политических процессах.

В последние годы изучение воздействия информации в правовом поле не проводилось. Полагаем, что данный пробел необходимо восполнить специальными научными разработками. При этом необходимо обратить внимание на такие вопросы, как реализация конституционного права человека на достоверную информацию, вопросы охраны личной и частной информации в эпоху цифровизации, вопросы пределов вмешательства информационных технологий в институты гражданского общества.

Основная часть

Сила и масштабы экономических показателей Азии в 1980-х годах по сравнению с другими регионами мира, пожалуй, являются наиболее убедительным аргументом в пользу возможности «азиатского века» (Serrat O., 2017). Это перекликается с характеристикой девятнадцатого века как британского века, а двадцатого века как американского века. С другой стороны, некоторые полагают, что двадцать первый век будет многополярным из-за либерализации и глобализации и что ни одна страна не будет монополизировать влияние, даже если две самые густо-

населенные страны мира – Китайская Народная Республика и Индия – находятся в Азии.

По данным исследования «Азия 2050: реализация азиатского века», от 2011 года, финансируемого Азиатским банком развития, к 2050 году на Азию, скорее всего, будет приходиться половина мирового производства, торговли и инвестиций. Из-за почти удвоения своей доли в мировом масштабе валового внутреннего продукта с 27 до 51% за период 2010–2050 гг. регион восстановит экономическое положение, которое он занимал до промышленной революции. Следовательно, за 40 лет три миллиарда азиатов могли бы наслаждаться уровнем жизни, подобным уровню жизни населения на Западе (Asian Development Bank, 2011).

Однако азиатский век не предопределен. В ближайшем будущем в регионе по-прежнему будут проживать две трети бедного населения мира: более 800 миллионов человек существуют на 1,25 долл. США в день, а 1,7 млрд. человек выживают на 2 долл. США в день. Более того, прогресс в достижении Целей развития тысячелетия был неравномерным во всех субрегионах, и Азия в целом по-прежнему сталкивается с умеренным или высоким уровнем голода и материнской смертности, а также и отсутствием продуктивной и достойной занятости (West J., 2018).

Азиатский регион, учитывая угрозы для будущего развития, пытается закрепить выгоды от многолетнего экономического бума и поддержать импульс роста. В этой связи правительствам необходимо будет предпринять смелые действия по всем направлениям. Со своей стороны, укажем угрозы, которые являются актуальными для этого региона.

Во-первых, это увеличение социального неравенства внутри стран. В целом, данная угроза как самая существенная, и в будущем она может подорвать социальную сплоченность и стабильность.

Во-вторых, есть также риск для некоторых стран оказаться в «ловушке среднего дохода». Это означает, что страна не будет развиваться из-за того, что достигла определенного дохода от таких преимуществ, как дешевая рабочая сила. И на таком же уровне может остаться еще многие годы.

В-третьих, наблюдается острая конкуренция за ограниченные природные ресурсы. Это возникает из-за того, что богатые жители азиатских государств стремятся к более высокому уровню жизни, наблюдается рост числа богатых граждан.

В-четвертых, и это, пожалуй, одна из главных проблем на наш взгляд, наблюдается рост неравенства в доходах между странами. Это может дестабилизировать ситуацию в регионе.

В-пятых, по всей планете наблюдается глобальное потепление и изменение климата. Это существенно влияет на сельскохозяйственное производство, население прибрежных районов и крупные городские районы.

Все эти угрозы имеют объективный характер. С субъективной точки зрения отметим такую угрозу как рост коррупции и неэффективное управление экономикой, слабый институциональный потенциал. Это относится ко всем процессам управления. С этим сталкиваются почти все страны азиатского региона. Исключение составляет Сингапур. В этой стране были проведены крупные институциональные реформы, оказавшие существенное влияние на снижение уровня коррупции и повышение уровня благосостояния граждан. Вместе с тем в Сингапуре отмечается большой рост числа привлечения к юридической ответственности за самые незначительные правонарушения. Тем самым здесь внедряется принцип нулевой терпимости.

Применительно к экономическим и социальным ресурсам страны осуществление полномочий отражается в политике, институциональных и нормативных основах, структурах стимулирования, потенциале, а также в аспектах прозрачности и подотчетности. Учреждения, средства, с помощью которых осуществляются процессы управления, представляют собой любую структуру или механизм социального порядка, управляющего поведением, например, законы, системы и процедуры, включая организационные единицы, которые осуществляют «правила игры».

Удовлетворение любой из этих опасностей в изменяющейся глобальной среде и постоянное воссоздание сравнительных преимуществ невозможно. Более того, риски не являются взаимоисключающими: они могут усугублять друг друга, ставя под угрозу рост, стабильность и безопасность.

Правительства стран Азии бывают двух разных видов: молодые хрупкие демократии – и более старые хрупкие авторитарные режимы. Среди вышеупомянутых проблем, стоящих перед азиатским веком, видна растущая коррупция, которая увеличила дефицит управления в правительстве, бизнесе и учреждениях.

Хотя коррупция не является новым явлением и, безусловно, не ограничивается регионом, она

может, если ее не остановить, ослабить институты, подорвать структуру управления и сорвать с трудом завоеванные достижения. В любом случае, изменения в демографии, стремительной урбанизации и росте среднего класса вызовут давление, способствующее преобразованию управления и институтов в Азии в течение следующих 40 лет. Неспособность справиться с коррупцией создаст обязательное ограничение для усилий по поддержанию социальной и политической стабильности и укреплению легитимности правительства.

Индекс восприятия коррупции, составленный Transparency International 2018, служит напоминанием о том, что злоупотребление властью, тайные сделки и взяточничество продолжают разрушать общество во всем мире. 64% стран Азиатско-Тихоокеанского региона и 95% стран Восточной Европы и Центральной Азии получили оценку ниже 50, что указывает на серьезную проблему коррупции (для сравнения, только 23% стран в Европейском союзе и Западной Европе набрали менее 50 баллов) (Transparency International, 2018).

Ожидается, что в ближайшие 40 лет произойдут серьезные изменения в потребностях, ожиданиях и требованиях азиатов в отношении реформ управления. Все тенденции предполагают появление граждан с более жесткими требованиями к государству с точки зрения большей прозрачности и подотчетности, и более эффективного предоставления услуг. Если все будет хорошо, это стремление будет способствовать реформе, ориентированной на спрос, для подлинной трансформации управления в регионе. Рецептов хорошего управления уже достаточно, и их количество будет увеличиваться.

Чтобы содействовать преодолению конфликта интересов, нам необходимо рассмотреть, как он влияет на течение демократических процессов, как эти процессы зависят от структуры институтов и как институты зависят от структуры человеческих ресурсов. Только тогда мы лучше поймем, что определяет прогресс, и более точно представим необходимые разнообразные уровни институциональных структур, от которых он зависит.

Права и обязанности людей имеют решающее значение для прогресса. Контроль крайне необходим, поскольку привилегированные меньшинства редко одобряют реформы: концентрация экономической, социальной и политической власти в их руках тормозит прогресс.

Поэтому при определении конфликта интересов необходимо задать пять вопросов:

- кто инициирует,
- кто участвует,
- кто решает,
- кто контролирует,
- кому это выгодно?

Однако демократия – это больше, чем многопартийность или предоставление властями уступок. Гражданское общество необходимо укреплять на всех уровнях в соответствии с системой сдержек и противовесов. Следует также спросить, какие институты и какие демократические процессы необходимы для высвобождения производительной энергии людей и какие условия необходимы для работы этих институтов и процессов. Ответ заключается в том, что демократия должна начинаться с того места, где находятся люди, и что для развития демократических процессов необходимы прозрачность и подотчетность. Отсюда следует, что институты и их демократические процессы должны находиться на трех уровнях.

На уровне сообщества гражданское общество отражает идеи, интересы и потребности сообществ. У них есть уверенность и сила, чтобы донести свои взгляды до высших органов власти. Естественно, это предполагает определенную степень децентрализации процесса принятия решений. Это также предполагает способность действовать в соответствии с правами и обязанностями. Прежде всего, должно существовать право на организацию.

На региональном уровне гражданское общество обладает сочетанием технических, управленческих и информационных навыков, у него также есть способность интерпретировать сообщества к нации (и наоборот). Прежде всего, оно имеет разумную степень автономии (включая независимые доходы).

На национальном уровне гражданское общество обладает компетенцией в разработке политики, социально-экономическом анализе и технических исследованиях. Оно ведет переговоры о паритете с международными организациями. Оно обеспечивает вклад в разработку национальной политики, не полагаясь на внешние рекомендации. И это помогает в выявлении связей между национальным, региональным и локальными уровнями.

Даже в условиях неопределенности 40-летнего горизонта управление и институты являются хорошей основой для обсуждения. Принимая во внимание, что правила могут быть изменены

относительно быстро, например, через 1-3 года, гражданские общества должны оцениваться в течение длительного периода, например, через 10-15 лет. Гражданское общество развивается постепенно в течение более длительного периода времени, если оно не подвергается внезапным и фундаментальным разрушениям, таким как вооруженные конфликты или революции. Аналитическая основа для стимулирования управления и институтов будет постоянно изучать следующие вопросы:

- кто возглавляет государственный сектор,
- как принимаются политически важные решения,
- как реализуются политически важные решения,
- как распределяются ресурсы,
- как выполняются функции общественного надзора,
- есть ли механизмы возмещения?

Укажем индикаторы для отслеживания управления и институциональной эволюции стран. Так, показатели управления, публикуемые Институтом Всемирного банка, измеряют шесть основных параметров. Это право голоса и подотчетность. Здесь мы наблюдаем активное участие институтов гражданского общества в процессе контроля за государственным управлением. Также отметим такой показатель, как политическая стабильность и отсутствие насилия. Данный показатель демонстрирует уровень политической и правовой культуры в целом. Также отметим такой показатель, как эффективность деятельности правительства и уровень доверия со стороны граждан к правительству в целом. И напоследок, Всемирный Банк вводит такой показатель, как верховенство закона и борьба с коррупцией. Несомненно, борьба с коррупцией сегодня – актуальный показатель для всех развивающихся стран.

Из данных оценки стран за 2018 год видно, что в период с 1998 по 2018 годы ситуация в Азиатских странах ухудшилась в плане выборов и подотчетности, а также политической стабильности и отсутствия насилия, но улучшилась в других областях; Северо-Восточная Азия превзошла другие субрегионы Азии в борьбе с коррупцией; а Центральная Азия – наоборот, показывает худший результат (Transparency International, 2018).

Коррупция влияет на качество и структуру государственных инвестиций, тем самым ограничивая доступ к основным товарам, услугам, активам и возможностям и в конечном итоге

подрывая усилия по сокращению бедности и развитию человеческого потенциала.

В мире, характеризующемся макроэкономической неопределенностью, быстрыми социальными изменениями и технологическими инновациями, ожидания граждан в отношении того, что должно обеспечить правительство, растут.

Крайне важно, чтобы все азиатские страны сосредоточились на совершенствовании управления и преобразовании институтов для решения задач предстоящих десятилетий. Ухудшение качества и доверия к национальным политическим и экономическим институтам во многих азиатских странах, о чем на раннем этапе свидетельствует, в частности, азиатский финансовый кризис 1997 года, является серьезной проблемой и причиной, по которой рост в Азии не следует считать предопределенным.

На этом фоне правительства должны делать это гораздо более заметными способами, если они хотят сохранить (или восстановить) веру своих избирателей. Восемь принципов и приоритетов заслуживают особого внимания:

- сосредоточиться на создании сильных и прозрачных институтов – они определяют успех;
- понять, что коррупцию нельзя оставлять без внимания; в противном случае это в конечном итоге задушит институты верховенства закона;
- разработать подходы к разработке политики на основе участия и укрепить механизмы подотчетности;
- разработка политики – это только начало; реализация имеет главенствующее значение;
- обеспечить, чтобы верховенство права в равной степени распространялось на всех;
- создать профессиональную государственную службу, основанную на заслугах;
- понимать, что здоровые отношения между властью и гражданами основываются на доверии.

Информационные и коммуникационные технологии, то есть технологии, которые облегчают с помощью электронных средств обработку, передачу и отображение информации, являются одной из сил, формирующих двадцать первое столетие. Благодаря более быстрой и дешевой связи ИКТ предоставляют средства для быстрой реорганизации бизнеса; повышают эффективность и производительность, снижают операционные издержки и барьеры; позволяют людям искать, приобретать и делиться опытом, идеями, услугами и технологиями на местном, национальном, региональном и международном уровнях; и в целом делают рынки более эффек-

тивными. Глобализация является ее наиболее выраженным результатом.

Учитывая, что почти половина мира – более трех миллиардов человек – живут менее чем на 2,5 доллара в день, развивающиеся страны, использующие ИКТ для подключения к Интернету и мобильным телефонам, могут перепрыгнуть через этапы развития. При этом ИКТ могут служить иным целям, помимо устойчивого экономического роста и общественного благосостояния: учитывая первостепенное значение управления в обеспечении эффективности развития, одним из наиболее важных приложений ИКТ является электронное правительство.

ИКТ имеет большой потенциал действовать в качестве демократических средств массовой информации, и использование ИКТ в электронном правительстве является основным направлением. Однако ИКТ стимулируют:

- рост эффективности электронного правительства и открытых данных для улучшения государственного управления;
- интерес к потенциалу открытых данных как ресурса для роста и инноваций;
- желание использовать ИКТ для решения конкретных проблем;
- внешнее или конкурентное давление;
- давление со стороны граждан снизу-вверх;
- огромный потенциал для улучшения предоставления государственных услуг, делая услуги более ориентированными на граждан, привлекая граждан для оказания помощи в предоставлении более качественных услуг в более низкой стоимости;
- повышение уровня участия граждан в процессах управления;
- искоренение коррупции.

Коррупция – это злоупотребление государственными должностями в личных целях. Это может происходить на всех уровнях общества: в местных и национальных органах власти, в судебных органах, на крупных и малых предприятиях, в полиции и армии и т.д. Независимо от того, где она происходит, коррупция имеет тенденцию влиять на самые бедные слои общества, которые больше всего борются за скудные ресурсы и неадекватно финансируемые услуги.

Тим Дэвис и Сильвана Фумега определили семь видов вмешательств в области ИКТ, которые обладают потенциалом для предотвращения, выявления, анализа и борьбы с коррупцией (Davies T., 2013):

- Порталы прозрачности – платформы, которые предлагают своевременную публикацию

ключевых правительственных документов в Интернете;

- Открытые порталы данных – платформы, предоставляющие бесплатный доступ к наборам данных в машиночитаемых форматах;

- Автоматизация обслуживания – платформы, которые заменяют дискреционные решения государственных служащих проверяемыми процессами программного обеспечения;

- Онлайн-сервисы – платформы, которые позволяют гражданам самостоятельно обслуживать общественные услуги;

- Интернет право – платформы, позволяющие гражданам подать иски о защите права, а также различные информационные запросы;

- Отчеты краудсорсинга – платформы, которые позволяют гражданам сообщать о коррупции или жалобах и публично обмениваться данными об потенциальных коррупционных схемах;

- Онлайн-отчетность о коррупции – платформы, которые позволяют гражданам сообщать о проблемах с государственными услугами.

Первые четыре вмешательства в области ИКТ обычно проводятся под руководством правительства. Вмешательства 1 и 2 направлены в первую очередь на реформы прозрачности; 3 и 4 – на автоматизацию транзакций с государственными реформами. Остальные, как правило, возглавляются гражданским обществом. Мероприятия направлены на реформирование прозрачности. Гражданское общество так же играет важную роль в антикоррупционных изменениях ИКТ под руководством правительства.

Результаты и обсуждение

Большинство антикоррупционных инициатив с использованием ИКТ исходят от гражданского общества. Несомненно, есть примеры, которые вносят изменения через хорошо обеспеченные отраслевые агентства, и правительства остаются крупнейшим поставщиком информации и услуг, которые важны для всех. Но даже в тех случаях, когда правительства внедряют инновации в области ИКТ в качестве своего антикоррупционного потенциала, действия гражданского общества могут стимулировать использование этой технологии своими силами или, предпочтительно, в партнерстве с государственным и частным секторами, включая агентства по развитию.

Мероприятия, проводимые гражданским обществом, были двух видов: толчок и притяжение

(Галкин А., 2016).). В первом случае граждане высказываются и рассказывают о своем опыте решения проблемы; в последнем случае они получают информацию из доступных источников и используют ее, чтобы действовать каким-либо образом. Очевидно, что эти два подхода не являются несовместимыми: соображения, на которых основываются факторы успеха, обычно сосредоточены на «толчке» или «вытягивании», но сторонники все чаще отстаивают синергетические подходы, которые учитывают также механизмы взаимодействия между ними; такие подходы признают, что факторы государство-общество не существуют изолированно друг от друга, но являются взаимозависимыми – в любом случае ИКТ стирает грань между этими двумя понятиями.

Организации гражданского общества, которые поддерживают доверительные отношения со своими членами (или группами, которые они представляют), могут передавать информацию между ними и правительством. В более бедных странах агентства по развитию имеют все возможности для стимулирования пропагандистской деятельности, которая увеличивает вклад гражданского общества в борьбу с коррупцией.

Для создания институциональной среды они могут финансировать проекты и программы, которые:

- продвигают основные гражданские свободы для активного участия общественности в антикоррупционной деятельности и других общественных делах;

- обнародуют законодательство, способствующее созданию организаций гражданского общества;

- стимулируют развитие независимых средств массовой информации, способных свободно контролировать деятельность правительства;

- способствуют повышению прозрачности и подотчетности правительства, а также сотрудничеству с организациями гражданского общества.

Для развития сотрудничества они могут активизировать информационно-пропагандистские инициативы, такие как Антикоррупционная инициатива АБР/ОЭСР для Азии и Тихого океана.

В целях поощрения широкой мобилизации они могут усилить поддержку граждан существующими организациями гражданского общества, которые борются с коррупцией; и в равной степени расширить участие организаций, чей основной интерес не заключается в борьбе с коррупцией.

Для развития потенциала они могут:

- предоставлять организациям гражданского общества информацию и опыт;
- спонсировать учебные программы;
- вносить средства;
- развивать партнерские отношения между субъектами гражданского общества.

Прозрачность и подотчетность играют центральную роль в борьбе с коррупцией. Самый пагубный эффект коррупции заключается в том, что она подрывает веру в государственные учреждения. ИКТ являются бесценным инструментом, с помощью которого можно усилить как спрос, так и предложение со стороны надлежущего управления, то есть готовность и способность требовать, а также готовность и способность к ответу.

Работая с гражданским обществом для борьбы с коррупцией, агентства по развитию могут интегрировать вмешательства в области ИКТ для онлайн-запросов о праве на информацию, краудсорсинговой отчетности, онлайн-отчетности о коррупции и выпускать отчеты по широкому спектру информационно-пропагандистских мероприятий, которые способствуют развитию институциональной среды, содействуют сотрудничеству, поощряют широкую мобилизацию и развитие потенциала ИКТ.

Масштабы антикоррупционных инициатив, основанных на ИКТ, велики, независимо от того, возглавляются ли они правительством или гражданским обществом. Параллельно с Дэвисом и другими, Аке Грёнлунд (Grönlund A., 2010) описывает восемь видов действий, которые борются с монополией и конфликтом интересов, они включают:

- автоматизацию – удаление агентов и, следовательно, возможность коррупции в повторяющихся операциях;

- прозрачность – чтобы уменьшить варианты для усмотрения;

- анализ данных – для выявления аномалий и неожиданных результатов;

- превентивное обнаружение – обнаружение подготовки к коррупционным действиям со стороны социальных сетей и отдельных лиц;

- повышение осведомленности – информирование граждан о правилах игры, чтобы они могли противостоять произвольному обращению;

- отчетность – мобилизация пользователей для сообщения о случаях, которые облегчат принятие корректирующих мер и реорганизацию систем, чтобы избежать «лазеек»;

- сдерживание – отговорить отдельных лиц от коррупции путем публикации инфор-

мации о зарегистрированных случаях, а также показателей;

- продвижение этических взглядов – вовлечение граждан путем обсуждения на различных (онлайн) форумах.

В Послании Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции» отмечается необходимость цифровизации предприятий, экономики в целом (Назарбаев Н.А., 2018). Требуется внедрение единой электронной биржи труда, перевод трудовых книжек в электронный формат. Подчеркивается необходимость обеспечения цифровизации процессов получения бизнесом господдержки с ее оказанием по принципу «одного окна».

Правительства ведущих стран мира привержены созданию потенциала для развития цифровой экономики (Ягодка Н.Н., 2015), проведения исследований (Строганова И.В., 2015) и испытания новой технологии. Для этого ими не только совершенствуется законодательство, но также создается и развивается цифровая инфраструктура и передовая база знаний и навыков.

Современная действительность характеризуется колоссальным ростом объемов информации, обуславливающим необходимость создания информационной инфраструктуры и строительства масштабных дата-центров, обеспечивающих долгосрочное сетевое хранение данных.

При этом данный процесс не сводится лишь к оцифрованию сведений: фактически речь идет о попытках создания искусственного интеллекта, что предполагает разработку экспертных систем и баз данных, изучение методов и средств извлечения, представления, структурирования и использования знаний. Этот технологический прорыв, вне всякого сомнения, является значимым фактором развития современного общества.

Надо признать, что наука пока не дает однозначного ответа на вопрос о природе этих процессов, что позволило бы объективно оценить масштаб и последствия их влияния на общество и различные сферы его жизни. Достижения науки в этой части пока незначительны. Многие выводы и прогнозы еще не верифицированы, а потому звучат не вполне убедительно.

Обратимся к опыту Казахстана. В настоящее время в нашей стране создана нормативная база противодействия коррупции. 28 ноября 2015 г. был принят закон «О противодействии коррупции». Согласно данному закону существенно

повышается роль институтов гражданского общества в противодействии коррупции. В данном законе в ст. 9 регулируется процесс формирования антикоррупционной культуры. При этом под формированием антикоррупционной культуры понимается деятельность, осуществляемая субъектами противодействия коррупции в пределах своей компетенции по сохранению и укреплению в обществе системы ценностей, отражающей нетерпимость к коррупции. Под такими субъектами понимаются как государственные органы, так и институты гражданского общества. Вся государственная политика в области противодействия коррупции должна проводиться непрерывно, в процессе образовательного, информационного и организационного характера. Именно поэтому во всех вузах Казахстана проводится антикоррупционное образование. Это есть непрерывный процесс воспитания и обучения, осуществляемый в целях нравственного, интеллектуального, культурного развития и формирования активной гражданской позиции неприятия коррупции личностью.

В Казахстане сегодня меняется вся идеология работы по противодействию коррупции. Сегодня реализуется новая система ценностей. Это такие постулаты как справедливость, добропорядочность, доверие. В своем стремлении выйти на уровень государств с низким уровнем коррупции Казахстан стал активно использовать оправдавшие себя подходы и принципы, а также ставшие универсальными механизмы и инструменты достижения данной цели. Масштабная автоматизация и цифровизация снизила более чем на три четверти уровень коррупции в сфере государственных услуг. Существенно расширился доступ граждан к правосудию. Осуществлена основательная чистка госаппарата от коррумпированных чиновников. Наблюдается стабильное снижение коррупционных правонарушений. Меняется отношение граждан к коррупции. На первый план выходят задачи формирования антикоррупционной культуры, осуществления антикоррупционного мониторинга, выявления и устранения коррупционных рисков, широкое вовлечение общественности в противодействии коррупции.

Добропорядочность является краеугольным камнем всей современной системы государственного управления, ориентированной на приоритет общественных интересов. Речь идет о зрелой антикоррупционной культуре граждан и надлежащей правоприменительной практике. Добропорядочность предполагает решитель-

ный отказ от всего того, что мешает нашему движению к открытому и справедливому обществу.

Таким образом, действенное искоренение коррупции невозможно без объединения усилий мирового сообщества, государственных органов, бизнеса, неправительственного сектора и просто активных граждан.

Заключение

Таким образом, электронное правительство относится к использованию ИКТ для улучшения предоставления услуг в государственном секторе, обеспечения более широкого доступа

общественности к информации и повышения ответственности правительства перед гражданами. Оно охватывает цифровое взаимодействие между правительством и гражданами, правительством и бизнесом, правительством и работниками, а также правительством и местными исполнительными органами.

Если правительства могут создавать открытые порталы данных, в первую очередь, для получения экономической выгоды, то гражданское общество может проводить кампании за соответствующие мероприятия, чтобы включить важную информацию о бюджетах и расходах, и может использовать ее для привлечения правительств к ответственности.

Литература

- Asia 2050: Realizing the Asian Century. – Asian Development Bank. Printed in Singapore. – 2011.
- Davies T., Fumega S. Mixed incentives: adopting ICT innovation in the fight against corruption. Practical Participation. Draft working paper for U4 Anti-Corruption Resource Centre. – 2013.
- Grönlund Å. Using ICT to Combat Corruption. In: Grönlund Å et al. Increasing transparency and fighting corruption through ICT: empowering people and communities. SPIDER ICT4D Series №3. – 2010.
- Serrat O. Fighting Corruption with ICT: Strengthening Civil Society's Role. In: Knowledge Solutions. Springer, Singapore. – 2017.
- Transparency International. Corruption Perceptions Index 2018. – Transparency International International Secretariat. – <https://www.transparency.org/>
- West J. What Next for the Asian Century?. In: Asian Century... on a Knife-edge. Palgrave Macmillan, Singapore. – 2018.
- Богданов В.М. Информация как объект гражданских прав: Дис... канд. юрид. наук. – Екатеринбург, 2015
- Грибанов Д.В. Правовое регулирование кибернетического пространства как совокупности информационных отношений: Дис... канд. юрид. наук. – Екатеринбург, 2013.
- Жатканбаева А.Е. Конституционно-правовые основы информационной безопасности в Республике Казахстан: Дис... д-ра юрид.наук. – Алматы, 2009. – 210 с.
- Кузнецов П.У. Теоретические основания информационного права: Дис... д-ра юрид. наук. – Екатеринбург, 2015.
- Минбалеев А.В. Система информации: теоретико-правовой анализ: Дис... канд. юрид. наук. – Челябинск, 2016.
- Назарбаев Н.А. Послание Президента Республики Казахстан народу Казахстана «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции». – Ак Орда, 10 января 2018.
- Галкин А.Г., Каинов А.С. Взаимодействие институтов гражданского общества и прокуратуры // Вестник КГУ. – 2016. – №5.
- Ягодка Н.Н. Гражданские инициативы как инструмент диалога между властью и гражданским обществом в России // Вестник РУДН. Серия: Политология. – 2015. – №4.
- Строганова И.В. Правовой режим конфиденциальной информации (гражданско-правовой аспект): Дис... канд. юрид. наук. – Екатеринбург, 2018

References

- Asia 2050: Realizing the Asian Century. – Asian Development Bank. Printed in Singapore. – 2011.
- Davies T., Fumega S. Mixed incentives: adopting ICT innovation in the fight against corruption. Practical Participation. Draft working paper for U4 Anti-Corruption Resource Center. – 2013.
- Grönlund Å. Using ICT to Combat Corruption. In: Grönlund Å et al. Increasing transparency and fighting corruption through ICT: empowering people and communities. SPIDER ICT4D Series No. 3. – 2010.
- Serrat O. Fighting Corruption with ICT: Strengthening Civil Society's Role. In: Knowledge Solutions. Springer, Singapore. – 2017.
- Transparency International. Corruption Perceptions Index 2018. – Transparency International International Secretariat. – <https://www.transparency.org/>
- West J. What Next for the Asian Century ?. In: Asian Century ... on a Knife-edge. Palgrave Macmillan, Singapore. – 2018.
- Bogdanov V.M. Informacija kak ob#ekt grazhdanskih prav. – Dis... kand. jurid. nauk. [Information as an object of civil rights]. – Dis ... cand. legal sciences. – Ekaterinburg, 2015

Gribanov D.V. Pravovoe regulirovanie kiberneticheskogo prostranstva kak sovokupnosti informacionnyh odnoshenij. – Dis... kand. jurid. nauk. [Legal regulation of cyber space as a totality of information relations. – Dis ... cand. legal sciences]. – Ekaterinburg, 2013.

Zhatkanbaeva A.E. Konstitucionno-pravovye osnovy informacionnoj bezopasnosti v Respublike Kazahstan. – Dis... d-ra jurid. nauk. [Constitutional and legal foundations of information security in the Republic of Kazakhstan. – Dis ... Dr. jur.] – Almaty, 2009. – 210 p.

Kuznetsov P.U. Teoreticheskie osnovanija informacionnogo prava. – Dis... d-ra jurid. nauk. [The theoretical basis of information law. – Dis ... Dr. jur. sciences.] – Ekaterinburg, 2015.

Minbaleev A.V. Sistema informacii: teoretiko-pravovoj analiz. – Dis... kand. jurid. nauk. [Information system: theoretical and legal analysis. – Dis ... cand. legal sciences. – Chelyabinsk, 2016.

Nazarbayev N.A. Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan narodu Kazahstana «Novye vozmozhnosti razvitija v uslovijah chetvertoj promyshlennoj revoljucii». [Message from the President of the Republic of Kazakhstan to the people of Kazakhstan “New Development Opportunities under the Fourth Industrial Revolution”.] – Ak Orda, January 10, 2018.

Galkin A.G., Kainov A.S. Vzaimodeystviye institutov grazhdanskogo obshchestva i prokuratury // Vestnik KGU. [Interaction of civil society institutions and prosecutor’s offices // Bulletin of KSU] – 2016. – №5.

Yagodka N.N. Grazhdanskiye initsiativy kak instrument dialoga mezhdru vlast’yu i grazhdanskim obshchestvom v Rossii. – Vestnik RUDN. Seriya: Politologiya. [Civic initiatives as a tool for dialogue between the authorities and civil society in Russia. – Bulletin of RUDN. Series: Political Science.] – 2015. – №4

Stroganova I.V. Pravovoj rezhim konfidencial’noj informacii (grazhdansko-pravovoj aspekt). – Dis... kand. jurid. nauk. [Legal regime of confidential information (civil law aspect). – Dis ... cand. legal sciences.] – Ekaterinburg, 2018. – 24 p.

Ж.С. Әлдибеков¹, У.А. Ахатов² , Н.Б. Тәуекелов²

¹Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы, Қазақстан, Алматы қ.

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,

e-mail: Ualikhan.Akhatov@kaznu.kz, nur-doit@mail.ru

ҚАЗАҚ МЕМЛЕКЕТІНІҢ НЫҒАЮ, ӨРЛЕУ КЕЗЕҢІНДЕГІ ІШКІ-СЫРТҚЫ ДАМУ ЖАҒДАЙЫНЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Тарихи деректерге жүгінсек, XVI-XVII ғасыр қазақ халқының ұлт ретінде қалыптасып, мемлекеттігіміздің саяси-әлеуметтік және экономикалық жағынан жан-жақты нығайып, өрлеу сатысындағы ең бір күрделі әрі тарихи жауапты кезең екенін пайымдаймыз. Өйткені осы кезеңде қазақ халқы саяси тұрғыдан бірауыздылыққа, біртұтастыққа, бірлікке қол жеткізіп, өз мемлекетін құрып, орнықтырды. Қазақ мемлекеті құрылудан бұрын дербес төрт хандыққа – Әбілқайыр хандығына, Моғолстан хандығына, Ноғай одағына, Сібір хандығына қараған қазақ тайпалары енді біртұтас қазақ хандығының ортақ шаңырағында бас біріктірді. Қазақтардың этникалық территориясы мен хандығына бірікті, яғни сол кездегі қазақ мемлекеті қазіргі Қазақстан аумағын түгелге жуық қамтыды. Бұл бірігу бұрыннан басталған қазақтың халық болып қалыптасу процесін біржолата аяқтатты.

Мақалада қолданылған әдістемелік тәсілдер тарихи-салыстырмалы, диалектикалық-қолданбалы түрінде пайдаланылды. Қазақ мемлекетінің тарихи кезеңдердегі орын алған құжаттық негіздемелік мұрағатта алынған материалдардың негізінде зерттелген тың жұмыстардың қатарына жатқызылады. Қазақ халқы этникалық, ұлттық, мемлекеттік біртұтастыққа, дербестікке қол жеткізгенімен, елдің ішкі, сыртқы жағдайында саяси тұрақсыздық белең алып, күрделі кезеңді бастан кешірді. Бұл қалыптасқан ахуал объективтік және субъективтік себептермен де түсіндіріледі.

Түйін сөздер: Әбілқайыр хан, Моғолстан, Ноғай Ордасы, Тәуекел хан, Есім хан, Тұрсын хан, А. Левшин, Күлтөбе.

Zh.S. Aldibekov¹, U.A. Akhatov², N.B. Tauekelov²

¹D.A. Kunayev Eurasian Academy of Law, Kazakhstan, Almaty

²Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,

e-mail: Ualikhan.Akhatov@kaznu.kz, nur-doit@mail.ru

Problems of the state of internal and external development of the kazakh state in the stage of strength, rise

Turning to historical data, we believe that the XVI-XVII centuries was one of the most difficult and historically responsible periods in the formation of the Kazakh people as a nation, the comprehensive strengthening of our statehood politically, socially and economically. Because during this period, the Kazakh people achieved political unity, unity and solidarity, created and established their own state. Before the establishment of the Kazakh state, the Kazakh tribes, which belonged to four independent khanates – Abulkhair Khanate, Moghul Khanate, Nogai Union, Siberian Khanate, are now united in a single shanyrak of a single Kazakh Khanate. Unified into the ethnic territory and khanate of the Kazakhs, that is, the Kazakh state at that time covered almost the entire territory of modern Kazakhstan. This unification has finally completed the long-standing process of formation of the Kazakh people.

The methodological approaches used in the article were used in the form of historical-comparative, dialectical-applied. It is one of the new works studied on the basis of materials obtained in the documentary framework archives of the historical periods of the Kazakh state. Despite the fact that the Kazakh people have achieved ethnic, national, state unity and independence, the country has gone through a difficult period of political instability, both internally and externally. This situation is explained by both objective and subjective reasons.

Key words: Abulkhair khan, Moghulstan, Nogai Horde, Tauekel khan, Esim khan, Tursyn khan, A. Levshin, Kultobe.

Ж.С. Алдибеков¹, У.А. Ахатов², Н.В. Тауекелов²

¹Евразийская юридическая академия имени Д.А. Кунаева, Казахстан, г. Алматы

²Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы,
e-mail: nur-doit@mail.ru, Ualikhan.Akhatov@kaznu.kz

Проблемы состояния внутреннего и внешнего развития казахского государства на этапе сильного взлета

Обращаясь к историческим данным, мы считаем, что XVI-XVII века были одним из самых сложных и исторически ответственных периодов в становлении казахского народа как нации, всестороннем укреплении нашей государственности в политическом, социальном и экономическом плане. В этот период казахский народ достиг политического единства и солидарности, создал свое государство. До создания казахского государства казахские племена, принадлежавшие четырем независимым ханствам – Абулхайрскому ханству, Могольскому ханству, Ногайскому союзу, Сибирскому ханству, объединялись в единый шанырак единого казахского ханства. Объединенный в этническую территорию и ханство казахов, то есть казахское государство в то время охватывало практически всю территорию современного Казахстана. Это объединение окончательно завершило многолетний процесс формирования казахского народа.

Методологические подходы, использованные в статье, использовались в форме историко-сравнительного, диалектически-прикладного. Это одна из новых работ, изученных на основе материалов, полученных в документальных рамках архивов исторических периодов казахского государства. Несмотря на то, что казахский народ достиг этнического, национального, государственного единства и независимости, страна пережила сложный период политической нестабильности как внутри страны, так и за ее пределами. Эта ситуация объясняется как объективными, так и субъективными причинами.

Ключевые слова: Абулхайр хан, Могулстан, Ногайская Орда, Таукел хан, Есім хан, Тұрсын хан, А. Левшин, Күльтөбе.

Кіріспе

Аталған кезеңдегі қазақ мемлекетінің жер аумағының барынша кеңейіп, бір орталықтан басқарылатын хандық ретінде, оның экономикалық, саяси-әлеуметтік тұрғыдан түпкілікті орнығып, нығайып, беделді саяси бірлестікке айналғанын сол дәуірдің белгілі жиһанкез-саяхатшысы Джон Ганвай былайша сипаттайды: ... «Киргизские татары (қазақтар деп түсінген жөн. – Ж.Ә.) занимают очень обширные территории, граничащую с башкирскими татарами на севере, с черными калмыками, и гор. Ташкентом на востоке, с каракалпаками и татарами и Аральским морем на юге и с рекой Яик на западе. Они делятся на три орды или племени находящиеся под верховной властью одного хана» (Асфендияров, 1997: 180).

1598 жылы Тәуекел хан қайтыс болған соң орнына отырған Есім хан қазақ тарихында «Еңсегей бойлы Ер Есім» деген атпен әйгілі болды. Оған бұл атақ 1598 жылы ағасы Тәуекел ханмен бірге Мавренахрға жасаған жорықта ерекше көзге түскені үшін берілген екен (Қазақ Совет энциклопедиясы, 1983: 201).

Есім хан – Шығай ханның баласы, ол бұрын қазақ хандығының Түркістан қаласындағы хан ордасында туған. Хан тағына отырған соң Бұхара

хандығымен бітім-шарт жасасып, Орта Азия қалаларымен бейбіт экономикалық байланыс орнатуға ұмтылды (Қазақ ССР тарихы. 2-том, 1978: 262). Ол қазақ хандығын бір орталыққа бағынған күшті мемлекет етіп құруды алдына мақсат етіп қойып, көп күш-жігер жұмсады. Қазақтың әдет-ғұрып, салт-дәстүрін бір жүйеге түсіріп жинақтап біріктіріп, «Есімханның ескі жолы» деп аталған заңдар жинағын құрастырды. Бірақ Есім ханның қазақ халқын бір орталыққа бағындыру саясатына қарсы болған сепаратистік пиғылдағы кейбір сұлтандар қазақ мемлекетін бөлшектуге тырысып бақты.

Ташкент қаласы (1598 ж.) қазақ хандығына қараған соң оны Жәнібек ханның немересі, Жалым сұлтанның баласы, Тұрсынмұхаммед басқарған еді. Ол көп ұзамай тәуелсіз хан болуға әрекет жасады. Тіпті өз атынан ақша соқтырып, халықтан «бажы және хараж» алым-салықтарын жинды (Материалы по истории казахских ханств, 1969: 316). Нәтижесінде, осы кезде қазақ мемлекеті саяси бытыраңқылыққа ұшырап, екіге бөлініп, Түркістан қаласын орталық еткен Есім хан, Ташкент қаласын орталық еткен Тұрсын хан билеген еді. Олардың арасында соғыс қақтығыстары болып, екі жақ та қырғыз, қарақалпақ, ойрат билеушілері тарапынан өздеріне одақтас-жақтастар іздеуге ұмтылғаны

жөнінде деректер сақталған. Мәселен, Мұхаммед Юсуп Мунши бір еңбегінде: «...что борьба за Ташкент Иманкули противостояли не только казахи, но и каракалпаки и ойраты. Так как племена казахов и калмыков в минувшее время привыкли к непокорности, то теперь и как прежде, они сразу напали на окраинные районы охраняемого государства Мавреннахра» (Мунши, 1955: 86) деп дерек келтіреді.

Негізгі бөлім

Есім хан мен Тұрсын ханның арасындағы күрестің шиеленісуі нәтижесінде 1627 жылы Есім хан Тұрсын ханды өлтіріп, қазақ хандығын өз қол астына біріктіріп, оның мемлекеттік тұтастығын сақтап қалды.

Есім ханның қазақ еліндегі саяси бытыраңқылықты, дүрдараздықты, дағдарысты жеңіп, қазақ мемлекетін біріктіру жолындағы қажырлы күрестері халқымыздың «Еңсегей бойлы ер Есім» атты тарихи жырына өзек болған. Есім хан Ташкент қаласына білдіртпей түнде кіріп, хан сарайының күзетшілерін байлап тастап, Тұрсын ханды қаперсіз ұйықтап жатқанда қапылыста өлтіреді, сонда Есім ханның қасындағы Марғасқа жырау оны мынадай жырмен оятады:

«Ей қатаған хан Тұрсын!
Кім арамды ант ұрсын,
Жазықсыз елді жылатып,
Жер тәңірісіп жатырсың.
Хан емессің қасқырсың,
Қара албасты басқырсың,
Алтын тақта жатсаң да
Қазақ жетті қапылсың!
Еңсегей бойлы ер Есім
Есігіңе келіп тұр.
Шашқалы тұр қаныңды,
Кешікпей содан қатарсың!» –

деп, жырға қосқанда Есім хан шошып оянған Тұрсын ханның басын алады (<https://adebiportal.kz/kz/authors/view/2259>).

Есім хан қазақ елінің тұтастығын, бірлігін сақтап қалу жолындағы күресте өзінің дара, ерен ерлігімен көзге түскен талантты қолбасшы ғана емес, табанды, қажырлы саясаткер ретінде де көріне білді. Оның мысалын біз, XVII ғасыр ауқымында біртұтас қазақ хандығының құрамына кірген, саяси құрылымдары жағынан әркімкі, әлі де болса аймақаралық экономикалық байланыстары әлсіз, түпкілікті орнықтаған ұлыстар арасындағы сепаратистік пиғылдағы ішкі саяси күрес-тартысты бәсеңдетіп, реттеуге

бағытталған мемлекеттік саяси жүйені реформалау ұмтылысын байқаймыз.

Бұл реформаның негізгі мәні – қазақ елінің басқару жүйесінің басты тетігін ұстап отырған Шыңғыс тұқымдары сұлтандар мен төрелердің билік өкілеттігін біртіндеп шектей отырып, рулық, тайпалық ауқымдағы билер мен ақсақалдардың басқару және билік күзіреттерін орнықтыруға бағытталған шаралардың алғашқы қадамы еді. Сонымен, Есім хан енгізген саяси өзгерістер кезеңінен бастап, Шыңғыс тұқымдары тегінен шыққандардың саяси құқтарына, билік өкілеттіктеріне белгілі бір деңгейде шектеу қойылып, ауылдық, рулық, тайпалық қауымдастықтары басшыларының билік ауқымы, басқару күзіреті барынша кеңейтіліп, билер қызметінде өзіндік төңкеріс жасалып, дала демократиясының шынайы қағидалары жүзеге аса бастады. Бұл жөнінде қазақ халқының саяси-әлеуметтік өмірін жіті, тиянақты зерттеген А.П. Рычков былай тұжырымдайды: ... «Правительство в тех ордах по большей части подходит на демократическое, ибо кто в каком роде старее и авторитетнее, того и почитают. Но власти подлежащей не только старшины, но сами владельцы над народом почти не имеют, разве тогда когда для добычи ездят или защищаются от неприятелей своих, ханам и старшинам своим повинуются, по их приказом собираются и поступают...» (Асфендияров, 1997: 183).

Есім хан жүргізген реформаларға негізгі арқау болған, әдет-ғұрып ережелерінің бір жүйеге түсіріліп, өзгертіліп, толықтырылған жинағын «Есім ханның ескі жолы» деп аталып, онда хандар, билер, батырлардың өкілеттік ауқымы, олардың өзара міндеттері мен құқтары қамтылған. Көптеген зерттеушілердің пікірінше, өзінің негізгі мазмұны жағынан бұл заңның түбегейлі идеясы ежелгі әскери демократия арнасына барып тіреледі. Қолда бар деректерге сүйенек, қазақ елінің осы кезеңдегі жоғарғы заң шығарушылық билігі мәслихаттың құзырымен жүзеге асырылды. Оның құрамына қазақ ұлыстары қауымдастығының барлық өкілдері мен тек беделді сұлтандар ғана қатыстырылды. Мәслихат жұмысы ашық, жария түрде, қалың халық бұқарасының қатысуымен қаралатын, шешілетін маңызды мәселелерге тікелей куә бола алатын мүмкіндіктерге ие бола алатындықтан халық жиналасы деп те аталды. Мәслихат жұмысы жылына бір рет, негізінен күзге қарай, қазақ халқының тарихи және қасиетті орындары болып саналатын Ұлытау, Түркістан, Ташкент маңындағы Күлтөбеде

өткізіліп тұрған. Мәслихаттың күн тәртібіне тек осы органның өкілеттік деңгейінде шешілетін, сол кезге қатысты аса маңызды мәселелер – соғыс жариялау, бітім жасау, хан сайлау, жайылымдар мен суаттарды бөлу, заңдар қабылдау секілді мән-маңызы жағынан өте ауқымды істер қойылып, тиянақты шешіліп отырған. Бұл жөнінде қазақтар өмірінің білгір зерттеушісі А. Левшин былай деп куәлік етеді: ... «чтобы сам хан, равно и все султаны, старейшины и правители родов, собрались осенью в одно место, в середине степи, для рассуждения о делах народных» (Левшин, 1832: 100). Сонымен, XVII ғасыр ауқымында Есім хан жүргізген реформалар нәтижесінде хандар өкілеттігі бірқатар шектеушілікке ұшырады. Атап айтқанда, ол мемлекет басшысы, қарулы жасақтың бас қолбасшысы, жоғарғы судья ретіндегі маңызды биліктерді иеленгенімен, соғыс жариялау, бітім жасау, шет елге елшілік жіберу, ауыр қылмыс жасағаны үшін өлім жазасына кесу сияқты мәселелерге ханның құқығы шектеліп, мұндай шаралар мәслихаттың құзырына өтіп, тек оның келісімімен жүзеге асырылатын болды.

Ал осы кезеңдегі сұлтандар тобының құқықтық мәртебесіне қысқаша тоқталатын болсақ, олар іс жүзінде мемлекет басқару ісінен шеттетіле бастады. Хан тағына мұрагерлік жолмен сайлау үрдісіне сәйкес, хандық лауазымға алдын ала үміткер болу құқығынан айырылып, олар үшін тек қана билер сотына тартуға болмайтын, мемлекет алдындағы барлық міндеткерліктен (әскери міндеткерліктен басқа) босатылатын тектік тұрғыдағы (сословиялық) артықшылықтары сақталып қалды. Бірақ, мұрагерлік жол сақталғанымен хан сайланып қойылатын болды. Хан сайларда лайықты мұрагердің қабілеті ескерілді. Қазақ дәстүрінде хан өлгеннен кейін оның баласы хан тағына отыра бермеген. Кейде ханның інісі немесе немересі отырған. Жалпы қазақ ордасындағы хан сайлау үрдісі дала демократиясының «Жағына қарай сөйлеп, жасына қарай отырады» қағидасына негізделіп, ашық түрде, жан-жақты пікір алысу арқылы жүргізіліп отырған. Мәселен, хан орнына ұсынылған адам жайында беделді сұлтандар, билер, ру басылары, батырлар және басқалары бірінен кейін бірі шығып сөйлеп, әрқайсысы өз пікірін айтып, тілегін білдіретін болған. Кейде халық сенімін ақтамаған, халық арасында беделі қалмаған, мемлекетті құлдыратып жіберген ханның мал-мүлкін ту-талақай бөліп алып, өзін елден қуып та жіберетін болған. Мұндай «хан талау» 1530 жылдар шамасында Тахир ханның

басында болған. Халық одан безіп шығып, ханды далада қалдырған. Тахир амалсыздан сол кезде қазақ хандығының құрамындағы қырғыз елінде қалады.

Тарихи фактілерге сүйенсек, әйгілі тарихшы Мұхаммед Хайдар Дулатидың «Тарих-и Рашиди» қолжазбасындағы деректердің айтуынша: «Алғашында Тахир ханның қол астына қараған 1 миллион адамнан кейін 400 мыңдай адам қалған, бастапқыдағы он лек әскерден 2 лек әскер қалған екен» (Ибраимов, 1969: 222).

Есім хан қайтыс болғаннан кейін қазақ Ордасында хан тағы үшін ішкі саяси тартыс күшейіп, өрши түседі. Нәтижесінде Есімнің орнына баласы Жәңгір (1623-1652) хан тағына отырады. Оның билік құру қызметінің барлық кезеңі ойрат-жоңғарлар шапқыншылығына тойтарыс беру күресімен тығыз байланысты болды. Жәңгір хан басы үлкен, кеудесі кең, аласа адам болған екен. Сол себепті қазақтар оны «Салқам Жәңгір» деп атаған. Жәңгір хан болған тұста ойрат-жоңғарларының көсемі Қонтайшы күшейген кез еді. Олар қазақ хандығына дүркін-дүркін жорық жасап отырды. Жәңгір хан Бұхара хандығымен одақтасып Жоңғар шабуылына қарсы күресті. Шығыс Түркістандағы Жаркент хандығымен тату-көршілік қатынас жасап, одақтастық байланыс орнату үшін екі рет елші жіберді, бұл елшілікті Жәңгір ханның балалары Тәуке, Абақ сұлтандар бастап барды (Нығмет, 1994: 254). Жәңгір хан қазақ елінің тұтастығын сақтау үшін, қырғыздармен де одақтастық қарым-қатынас орнатуға ұмтылды. Оның мұндағы мақсаты, олардың көмегіне сүйене отырып, жоңғар феодалдарының шапқыншылығынан қорғану еді.

Бұл кезде ойрат жоңғарлары мен қазақ хандығы арасындағы қарулы қақтығыс күн сайын күшейе түскен болатын. XVII ғасыр ауқымында қазақ-ойрат хандықтары арасындағы қарулы күрестің туындауына төмендегі жағдайлар себеп болған деген тұжырым жасауға тура келеді. Біріншіден, көшпелі мал шаруашылығымен айналысқан екі мемлекеттің де халқы үшін көшіп-қонатын жайылымдық жерді кеңейту керек болды; екіншіден, жоңғар билеушілері Сырдария бойындағы сауда орталықтарын басып алғысы келді (Қазақ энциклопедиясы, 1973: 476). Бұл кездерге қатысты деректемелерге жүгінсек, Жәңгір хан дәуірінде қазақтар мен ойрат жоңғарлары арасында үш ірі шайқас – біріншісі 1635 жылы, екіншісі – 1643 жылы, үшіншісі – 1652 жылы болған. 1635 жылға шайқастың немен тынғандығы туралы толық мәлімет жоқ, бірақ осы шайқаста Жәңгір қолға

түсіп, көп ұзамай тұтқыннан қашып шыққан [10.351]. Ал 1643 жылға екінші шайқаста қазақтар жеңіп шықты. Оның жайы мынандай болды: 1643 жылдың қысында Қонтайшы қазақ жерлеріне тағы да шабуыл жасайды. Алайда бұл жорық сәтсіз аяқталды. Жетісудың едәуір бөлігі мен Алатау қырғыздарының 10 мыңдай адамын жоңғарлардың тұтқынға алғанын естіген Жәңгір хан шағын қолмен (600 адам) Қонтайшыға аттанады. Бұл оқиға туралы тарих материалдарында былай сипатталады: «Жәңгір хан өз тобының бір бөлігіне жоңғарлар төрт таудан асып келгенше екі таудың арасындағы тар шатқалда ор қазып, бекініс жасауға бұйырады. Ал өзі екінші бөлігімен таудың екінші бетіне жасырынады. Қонтайшы ор қазып алып, ерлікпен қорғанып жатқандарға қарсы шабуыл жасады. Осы кезде Жәңгір жаудың ту сыртынан лап береді. Сөйтіп, жоңғарларды қатты жеңіліске ұшыратқаны соншалық, олар жақтан 10 мыңдай адам өлді. Ұрыс бітуге жақындағанда 20 мың әскермен Самарқан билеушісі атақты Жалаңтөс батыр Жәңгірге көмекке келеді, Қонтайшы шегінуге мәжбүр болады (Қазақ энциклопедиясы, 1973: 380). Бірақ олар түпкілікті жеңілген жоқ еді, Қонтайшы бытыраған әскерлерін қайта құрып, Сібірдегі орыс қамалдарынан қару-жарақ сатып алады. Бұл фактіден байқайтынымыз, сол кездегі патша империясының қару-жарақ сату арқылы жоңғарларды барынша күшейтіп, оларды қазақтарға айдап салып, Қазақ ордасының мемлекеттік негізін шайқалтуға, әлсіретуге, тіпті құлатуға бағытталған сұркия саясатын аңғару қиын емес. Осындай жан-жақты әскери дайындықтан кейін Қонтайшы 1652 жылы қазақтарға жорыққа аттанды. Бұл шайқаста қазақ жасақтары жеңілді» (Қазақ энциклопедиясы, 1973: 476).

Жалпы айтқанда, Жәңгір хан билік құрған кезеңдегі қазақ мемлекетінің ішкі саяси жағдайын өте күрделі, әрі ауыр деп бағалауға болады. Өйткені, дәл осы кезде ақсүйек шонжарлардың арасында өзара алауыздықтар мен бақталастық өршіп отырды. Беделді деген қазақ сұлтандары өздері билеген ұлыстарды жеке-дара билеп, дербестенуге, бөлектенуге бой ұра бастады. Қазақ жүздерінің арасындағы байланыс нашарлап, олар бір-бірінен оқшаулана бастады. Бірте-бірте үш жүздің әрқайсысында өз алдына жеке хандықтар құрылды. Бұл жүздерді билеген кіші хандар сөз жүзінде Қазақ Ордасының ұлы ханына тәуелді болғанымен, іс жүзінде өз алдына дербес билік жүргізді. Бұл жағдайлар жалпы қазақ халқының басын біріктіріп,

сыртқы шапқыншылықтан қорғануға кедергі болды, сонымен қатар мемлекетіміздің түп қазығын әлсіретіп, жоғарыдағыдай жеңілістерге ұшыратып отырды. Қарастырылып отырған кезеңдегі қазақ хандығы мен патшалық Ресей империясы арасындағы басталған қарым-қатынастарда күнгейінен көлеңкесі басым тұстар көбірек болғанын айтуымыз керек. Өйткені, XVI ғасырдың соңғы ширегінде Ресей мемлекеті бір орталыққа бағынып, саяси-экономикалық жағынан күшейіп, өздерімен көршілес жатқан халықтарға қарсы отаршылдық, экспансиялық пиғылдағы саясатын жүзеге асыра бастаған еді. Тарихи деректерге сүйенсек, Ресей патшасы сол кездегі белгілі алпауыт көпестер әулеті Строгоновтарға, қазақтар атаманы Ермакқа арқа сүйеп, оларға барлық жағдай жасап, бақайшағына дейін қаруландырып, Көшім хан бастаған Сібір хандығына жорыққа аттандырып, 1598 жылы оны біржолата құлатқаны белгілі. Осыған дейін Сібірді қоныстанып, мекен еткен, Ермактың қанды шеңгелінен сытылып шығып, аман қалған, қазақ тайпаларының бірқатар бөлігі оңтүстікке қарай үдере көшіп Есім ханның қол астына өткен еді. Сол тұстағы қазақ мемлекеті мен Ресей билеушілерінің өзара жақындасуы мен алғашқы байланыстары жөнінде белгілі зерттеуші А. Левшин былай деп тұжырымдайды: «...Первая прямая связь сношения киргизских (казахских – Ж.Ә.) с русским правительством наблюдается в связи с Сибирским походом Ермака. Кучум хан Сибирский был киргиз» (Левшин, 1832: 1).

Сібір хандығының құлауы қазақ-орыс мемлекеттерінің екі арадағы шекаралық шептерін тікелей жақындату арқылы, екі ел арасындағы сауда-саттық, экономикалық, тіпті саяси байланыстардың жолға қойылуына ықпалын тигізді. XVII ғасырда қазақ мемлекетінің тұрақты ресми әкімшілік орталығы – Ел Ордасы Түркістан қаласы болып белгіленіп, ел билеуші Ұлы хан қыстық қонысын осында өткізіп, жаз шыға Ресей мемлекетімен жапсарлас жатқан Арқа жаққа (Көкшетау) көшіп барып, қан жайлауда кең тыныстап, кеңес құрып, көп нөкерлерін ертіп, аң аулап, саятшылық құрып, сейіл-серуенге шығатын болған. Бұл кезде бір орталыққа бағынып, тұтастыққа қол жеткізіп, саяси-экономикалық қуаты жаңа күшейіп келе жатқан Ресей мемлекеті оңтүстік шығыстағы беделді көршісі Қазақ хандығымен қарым-қатынасын кеңейтуге мүдделі болды. Сондай-ақ, шығысындағы пайда болған үлкен мемлекет Жоңғар хандығы оңтүстік батысында Бұхар

әмірлігі, Жайық жақтан башқұрт билеушілері тыныштық бермей отырған қазақ хандары да орыстармен сыпайы сауда-саттық жүргізуге мүдделі еді. Оқта-текте Мәскеуге қазақ елшілері де барып қайтатын, бірақ орыс елшілерін әлі де ішке кіргізбейтін. Сол кездердің өзінде-ақ Қазақ хандығы әлсірей қалса, ұлан-байтақ даланы иемдену сияқты түпкі арам ойы бар орыс патшаларының Қазақ Ордасының ішкі-сыртқы жағдайын, тарихын, салт-санасын, әскери күшін, қорғану қабілетін жете білуге ұмтылған зымиян саясатының алғашқы қадамы басталған еді.

Ресей билеушілері отаршылдық пиғылдағы мақсаттарын іске асыру үшін, ең алдымен қайткен күнде де хан төңірегіндегі адамдардың, әсіресе хан тағының мұрагерлерінің бірін тұтқын (заложник) ретінде қолға түсіруді көздеп, оны іске асыру нәтижесінде Қазақ Ордасының хан тағының мұрагері Оразмұхаммедті кепілдемегі ретінде Ресей жерінде ұстап тұрғанын тарихи деректер растайды.

Сол кездегі қазақ мемлекетінің саяси беделіне нұқсан келтіріп, елдігімізге ауыр сын, болашағымыз үшін үлкен сабақ болған осы аталған оқиғаға байланысты мына бір жайтты атап өту керек. Ресей империясы өзінің арам пиғылдағы мақсатпен іске асырған әділетсіз әрекетін жауып-жасырып, ақталу ниетін көздеп, Оразмұхаммедтің Ресей жеріне өз еркімен патшаға қызмет етуге келді дегізіп, қоғамдық пікір туғызуға тырысып, ресми ақпараттар таратып, баспасөз бетінде жариялауы еді. Мәселен, В.В. Вельяминов-Зерновтің еңбегінде бұл оқиға туралы былай деп дәріптеледі: «...что царевич Уразмухаммед выехал в Россию добровольно, что царь Федор оказывал милость ко всем людям, и приезжавших к нему служит цари и царевичи. Приехал к нему служит государю царевич казачьи и царевич Хивинский...» (Левшин, 1832: 96). Ал, негізінде шындықты айғақтайтын материалдарға сүйенсек, бұл оқиға барысы былайша өрбіген еді.

Оразмұхаммед жас кезінде қазақтың ұлы хандарының бірі, Тәуекелдің ақылшысы, кеңесшісі болған араб, парсы тілдерін жетік меңгерген, өз кезінің асқан зор білімпазы, әйгілі қазақ тарихшысы Қадырғали Жалайырдың (Қосымұлы) тәлім-тәрбиесінде болған, талантты, болашағынан зор үміт күттіретін бекзадалардың бірі еді. Ол өзінің ғылыми еңбегінде бұл туралы былай дейді: «Менің аталарым Оразмұхаммед сұлтанның аталарына қызмет етті. Өзім Оразмұхаммедтің қасында болдым...» (Вельяминов-Зернов, 1864: 7). Сонымен, Тәуекел ханның

інісі Оңдан сұлтанның баласы жас сұлтан Оразмұхаммедтің аңшылыққа құмар екенін, жылма-жыл ерте көктемде, күзде Ертіс, Тобыл бойын жағалап, ит жүгіртіп, құс салатынын, патшаның тапсырмасы бойынша жансыздары арқылы біліп отырған Сібірдегі орыс әкімдері аңдып жүріп, Тобыл алқабында қаршыға салып жүрген Оразмұхаммедті, Қадырғали бастаған саятшы, нөкерлерімен қоса тұтқынға алады да, аманат ретінде Мәскеуге жөнелтеді. Бұл 1588 жыл еді. Сонымен қатар, Оразмұхаммедтің аманат есебінде тұтқынға алынуы жөніндегі қарама-қарсы фактілерді, яғни осы оқиға туралы шындыққа сай келетін деректерді келтіріп кетуге болады. Мұндай деректердің бірінде, Сібірдің әскери жасағының басшысы Данил Чулковтың Оразмұхаммедті айла-шарғы жасап, алдап қонаққа шақырып, қолға түсіріп, одан кейін Мәскеуге жібергені айтылады. Мәселен, П. Небольшиннің еңбегінен мынандай деректі келтіруімізге болады: «...Узнав, что царевич с карачею выехал из города Сибири охотиться на так называемый Княжеский Луг, он послал пригласить их к себе в Тобольск. Гости явились, и были во время обеда схвачены русскими войсками. Вслед за тем (6 сентября 1588) их отправили в Москву» (Тоғысбаев, 2001: 101).

Оразмұхаммедтің хан ордасының адамы екенін, Қадырғалидың шығыс тарихын, мәдениетін жетік білетінін, көп тілдерді игерген ғұлама екенін білген соң, орыс патшасы Федор Иванович оларды жақсы қабылдайды, өз сарайының маңында ұстайды. Оразмұхаммед патша сарайының ішінде болып тұратын, жоғарғы дәрежедегі салтанатты қабылдауларға, кездесулерге патша тарапынан тікелей шақырылып, қатыстырылуы, Оразмұхаммедті шетелдің дипломатиялық өкілдіктеріне қазақ ордасының ханзадасы ретінде таныстырылуы, оның бедел деңгейінің өскендігін сипаттайды. Бұл оқиғаны сол кезеңге қатысты мынандай деректерден байқауға болады: «...Уразмухаммед вместе с другими служилыми Татарскими царевичами присутствовал, 22 мая в Москве (1597 г.). В Большой гранатовой Палате, при торжественном приеме посла Римского императора бург-графа Донавского, он назван царевичем казачьей орды» (Небольсин, 1849: 103) – деп, сипатталады.

Әскер өнерін жетік білетін батыр жігіт Оразмұхаммед 1590-91 жылдары орыстардың Швецияға, Қырым хандығына қарсы жүргізген соғыстарына қатысып, ерлік көрсетеді. Осыны және оның хан тұқымы екенін ескерген патша Фе-

дор Иванович 1592 жылы Ока өзені бойындағы мұсылмандар мекендейтін бұрынғы Қасымов хандығынан Оразмұхаммедке жер бөліп береді. Ал, 1600 жылы орыс патшасы Борис Годунов Оразмұхаммедті Қасымов хандығының ханы етіп тағайындаған. Бұл жөнінде мұрағат (архив) құжаттарында былай деп тұжырымдалады: «...о постановлению себя (Бориса Годунова) на царство и пожаловал царевича казачьей Орды Уразмұхаммеда посадить его на царстве Касымовское и дать ему г. Касымова с волостями и ею всеми доходами» (Вельяминов-Зернов, 1864: 12).

1735 жылдан Империялық Ғылым академиясының Азиялық мұражайында сақталып келген, Оразмұхаммедтің өз аузынан айтылып, шағын күміс жәшікке араб тілінде айтылып жазылған, оның шыққан тегі жөніндегі орыс тіліндегі аудармасындағы қысқа шежіреден, ол жөнінде мынандай мағлұматтарды оқуға болады: «Орыс хан, оның ұлы Құйыршық хан – одан Барақ хан, оның ұлы Жәнібек хан – одан Жәдік хан – оның баласы Шығай хан – баласы Ондан сұлтан – оның ұлы Оразмұхаммед хан».

Сол дәуірдің тарихи деректерінде айтылған мағлұматтарды байыптап қарасақ, Оразмұхаммед (Шишкин, 1892: 30) сұлтанның Қасымов хандығының тағына ие болып, ресми түрде рәсімнен (инаугурация) өтуі қысқаша түрде былайша сипатталады. Оразмұхаммед біраз уақыт Мәскеуде патша Борис Федоровичтің қасында болғаннан соң, қасындағы көптеген нөкерлерімен, қызметшілерімен, тілмаштарымен, Борис патшаның нұсқауымен және оның атынан Қасымов хандығының тағына отыруға қатысты рәсім шараларын өткізуге дайындалу үшін аттандырылады. Оразмұхаммед Қасымов хандығына 1600 жылдың, көкек айының 28-ші жұлдызында келіп жетеді. Осы жылдың 12 шілдесінде оны хан тағына отырғызудың салтанатты рәсімі басталып, Қасымов қаласының еңбектеген баласынан бастап, еңкейген қартына дейінгі тұрғындары, оның ішінде қазақтардың, татарлардың, орыстардың түгел қатыстырылғаны жөнінде айтылады. Сол өңірдегі барлық мұсылман дінінің өкілдері, молдалар, хафиздар, бектер, мырзалар, сондай-ақ, патша Бористің әмірімен бояр балалары тегіс мешітке жиналып, алтын жалатқан ақ киіз жерге төселеді. Бас мүфтий Бөлексейіттің оқыған бата-дұғасынан кейін, теңселген қарақұрым халықтың қошамет көрсетіп, қолдауымен, алпамсадай төрт жігіт Оразмұхаммедті ақ түсті алтын жалатқан кілемге отырғызып, төрт бұрышынан тік көтеріп, оны хандық таққа салтанатты түрде

отырғызады. Осыдан кейін хан тағына жаңа отырған Оразмұхаммедтің құрметіне ұлан-асыр той жасалып, сансыз мал сойылып, қымыз сапырылып, шақырылған қонақтарға үлкен қонақасы беріліп, бұл той-думан қатарынан үш-төрт күнге созылды деп сипатталады. Оразмұхаммед Қасым хандығының тағына отырған кезде 28 жасқа толған екен.

Сол кездегі тарихи деректерге, жылнамаларға сүйенсек, Қасымов хандығының Оразмұхаммед билік құрған кезеңдегі хан тағының басқару құрылымы былайша бейнеленеді:

Хан тағының оң қанаты немесе Сол жақ қанаты немесе оң қолы сол қолы

Есбай-Маңғыттар Арғын-Жиенбек

Саманай бек Қыпшақ-Тоқай бек

Жалайыр-Қадырғали бек

Жоғарыда көрсетілген хан тағының Оразмұхаммед қалыптастырған құрылымдық-басқару, билік жүргізу ерекшелігіне жіті мән беріп, сараптай қарасақ, оның өз қол астына қарайтын қазақ тайпаларының ең беделді өкілдерін, билерін кеңесші, ақылшы, тіпті әріптес есебінде бөле жармай, тең дәрежеде хандықтың басқару жүйесіне тікелей қатыстыру фактісінен біз оның ата-салтымызбен бірге қалыптасқан дала демократиясының қағидаларын мойындау үрдісін байқаймыз.

Қасымов хандығының Оразмұхаммед билік құрған кезеңдегі ішкі басқару құрылымын, бұл хандықтың жалпы саяси сипатын қысқаша көрсетудегі негізгі мақсатымыз – ең алдымен қарастырылып отырған кезеңдегі қазақ мемлекетінің күрделі, саяси сыртқы жағдайына, ахуалына қатысы бар, нақты тарихи деректер негізіндегі саяси оқиғаларға объективтік тұрғыдан қарап, баға беру болса, екіншіден, сол кездің өзінде-ақ күш-қуаты кемеліне келген Ресей империясының қазақ тайпаларын өз мемлекетінің туы астына бірігуіне жол бермей, бөлшектеп, бірін-біріне қарсы қоя отырып, «бөліп ал да билей бер» деген сұрқия саясаты қағидасының жүзеге асуының алғашқы қадамын көрсету болса, үшіншіден, әр түрлі аймақта өмір сүрген қазақ халқының сол кезеңдегі қоғамдық-саяси құрылымындағы дәстүрлі, тарихи сабақтастықты көрсетуге талпындық.

Оразмұхаммедтің Қасымов хандығында билік құрған кезеңде, осы хандықтың қоғамдық-саяси өмірінде зор роль атқарған, оның алғашқы ұстазы, әрі ақылшысы, кейінірек өзі тағайындаған 4 уәзірлердің ішіндегі ең біліктісі,

білімдісі атанған, әйгілі оқымысты-ғалым, қазақ тіліндегі тұңғыш ғылыми еңбек – «Жылнамалар жинағын» жазған Қадырғали Жалайыри туралы да айтпай кетуге болмайды.

Қадырғали Қосымұлы Жалайыри (1503-1605 ж.ж.) Сыр бойын жайлаған Ұлы жүз тайпасының Тарақ таңбалы Жалайыр руынан шыққан. Шыңғыс әулетінен, төре тұқымынан болған хандарға қызмет ететін қарашалардың тұқымы. Ондан сұлтанның баласы әйгілі Тәуекел ханның (1586-1598 ж.ж. билік құрған) немере інісі – ханзада Оразмұхаммед жас жігіт кезінде, Ермақтың Сібірге жасаған жорықтарына байланысты қолға түсіп, Москваға жіберіліп аманат ретінде ұсталғаны белгілі. Осы кезде оның ұстазы, ғұлама Қадырғали үнемі бірге болған, ал Оразмұхаммед 1600 жылы Қасымов хандығының тағына отырғанда оның төрт уәзірінің бірі болып қызмет атқарған. Ол өзі туралы былай деп жазады: «Мен – дүние жүзіндегі неше түрлі мемлекеттерді аралаған, әділ үкім, нақыл сөзге қанық көптеген кітаптар оқыған адаммын» (Салимгерей 1987: 198) дейді. Қ. Жалайыри 1602 жылы уәзірлік қызметте жүріп шежіре жазып бітірген. Бұл еңбек қазіргі ғылыми ортада «Джамиат-Тауарих» – «Жылнамалар жинағы» деген атпен белгілі. Сонымен Қ. Жалаиридың бұл шежіресінің ертедегі қазақ тілінде жазылған тұңғыш тарихи еңбек екені қазіргі кезде аян болып отыр. Қазақ оқымыстысы Ш. Уәлиханов бұл кітаптың аңыздан гөрі ақиқаты басымырақ деп сипаттаса, ал орыс ғалымдары Н.И. Ильминский, И.Н. Березин, В.В. Вельяминов-Зернов кезінде оның бұл еңбегін жоғары бағалағанын айтуымыз керек. Сондай-ақ Оразмұхаммед пен Қадырғали бастаған қазақтардың Ресейде болу оқиғасын көрнекті жазушы, халқымыздың көне тарихының білгірі Мұхтар Мағауин «Аласапыран» атты романында кең және көркем баяндаған.

Қадырғалидың еңбегіне аса жоғары баға берген әйгілі ғалым, академик Әлкей Марғұлан болатын. Ол осы еңбекті қазақ жазба әдебиеті тілі тарихының қайнар көзі ретінде есептеп, өзінің «Күміс сандық құпиясы» атты көлімде мақаласында былай дейді: «Оразмұхаммедтің кітапханасында сақталған кітаптардың ең бағалысының бірі – өзіне дос болған серігі, әрі атақты биі көркем тілде қазақша жазатын жазушы Қадырғали Жалайыридың шығармасы. Оның кітабы 1598 жылы жазылып біткен, әуелдегі аты қандай екені белгісіз. Жазудың бас-аяғы жоғалып кеткен... Кітапта ол Ресей патшасы

Борис Федоровичке зор алғыс айтады... Шоқан оған зор ғылыми мән беріп, бұл қазақ тілінің жақсы бір мұрасы деп білген» (Марғұлан, 1981).

Сонғы жылдары қазақ ғалымдарының күш салуы арқасында Қадырғалидың еңбегі өз халқымыздың ортақ қазынасына айналғанын айта кеткен жөн. Оның еңбегі негізгі үш бөлімнен тұрады. 1. Борис Годунов билігін бейнелеу. 2. Рашид ад-диннің «Джамиат-Тауарих» аты еңбегінің қысқаша аудармасы. 3. Орыс ханның Оразмұхаммед сұлтанға дейінгі Шыңғыс тұқымдарының шежіресі. Бұларға қосымша алтынордалық ірі қайраткер Едіге батыр жайында дастан берілген.

Қадырғалидың бұл еңбекті жазудағы негізгі мақсаты – өз әміршісі Шыңғысхан ұрпағы Ондан сұлтанның баласы Оразмұхаммедтің хан тағына лайықты екенін дәлелдеу. Орыс ғалымы И.Н. Березиннің айтуы бойынша, тағы бір көздеген мақсаты – «...патша Борис Федоровичтің мәңгі әділдігін, ақтығын айту және тағы мәртебелі Оразмұхаммед ханды жоғарғы мәртебелі патшаның құрметпен хандыққа отырғызғанын көрсету үшін жазылды» деп тұжырымдайды (Березин, 1854: 43).

Қорытынды

Жалпы Қадырғали еңбегі қай сұлтанның, қай ханның қай жерде шаһит болғанын, жерлегенін көрсетумен де құнды. Тәуекел ханды «ислам мемлекетінің басшысы деп атаған. Ондан сұлтан шаһит болғанда Оразмұхаммедтің он үш жаста жетім қалғанын айтады. Қорыта айтсақ, Шығыс жылнамашыларының, әсіресе Рашид ад-диннің, Әбілғазының, Мұхаммед Хайдар Дулатидің, Қадырғали Жалайыридың тағы басқа ғалымдардың жазбаша еңбектерін оқып, сараптағанда байқайтынымыз, ағайын-туғандар бақ-дәулет, атақ-даңқ үшін қаншама ғасырлар бойы өзара қырғын соғыстар ашқанына көз жеткізу қиын емес. Бұл ащы тарих. Ал тарихтан келер ұрпақ сабақ алып, өсіп-өркендеуі керек. Ол үшін тарихқа жиі көз жіберіп отыруымыз керек. Қадырғали бидің еңбегі – бұл салада айырықша көзге түсетін інжу-маржан. Бір ғалымдар «бек» кей ғалымдар «би» деп атаған Қадырғали бабамызды қай жағынан мақтан тұтсақ та орынды, өйткені оның артына мұра етіп қалдырған шығармалары қазақ мемлекетінің құрылуы алдындағы тарихи-әлеуметтік жағдайларға байланысты аса бағалы мәліметтер береді.

Әдебиеттер

- Березин И.Н. Библиотека восточных источников. – Казань, 1854. т. 1. – С. 43.
 Вельяминов-Зернов В.В. О Касымовских царей и царевичей. Уразмухаммед. – СПб., 1864. Ч. 2. – 103 с.
 Марғұлан Ә. «Күміс сандық құпиясы» // Қазақ әдебиеті. № 1 саны. – 1981.
 Қазақ совет энциклопедиясы. 4-том. – Алматы, 1983. – 201 б.
 Қазақ ССР тарихы. 2-том. – Алматы, 1978. – 262 б.
 Қазақ совет энциклопедиясы. 4-том. – Алматы, 1973. – 476 б.
 Левшин, А.И. Описание Киргиз-Казачьих, или Киргиз-Кайсацких орд и степей / сочинение Алексея Левшина: В 3 ч. Ч. 1-3. – СПб.: В Тип. Карла Крайя, 1832. – 100.
 Левшин А. Описание киргиз-кайсацких Орд. ч. II. стр.1.
 Материалы по истории казахских ханств. – Алматы., 1969. – 316 с.
 Мухаммед Юсуп Мунши. Тарихи Муқим-хани. – Ташкент, 1955. – С. 86-87.
 Марғасқа жырау. Тұрсынханға айтқан сөзі. М. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының қолжазба қоры. – № 849.
 Материалы по истории казахских ханств XV-XVIII веков [Текст]: (Извлечения из перс. и тюрк. сочинений) / Сост. С.К. Ибрагимов, Н.Н. Мингулов, К.А. Пищулина, В. П. Юдин; АН Каз. ССР. Ин-т истории, археологии и этнографии им. Ч. Ч. Валиханова. – Алма-Ата: Наука, 1969. – 651 с.: ил.; 22 см. Казахская ССР – История, 15-18 вв. – Источники и источниковедение «Тарихи-и-Рашиди». – Алматы, 1969. – С. 222-228.
 Небольсин П. Покорение Сибири. – СПб., М., 1849. – 101 с.
 Нығмет М. Қазақтың қысқаша тарихы. – Алматы, 1994. – 254 б.
 Прошлое Казахстана в источниках и материалах. XV до н.э. – XVIII в. – М., 1935. Ч. 2. – С. 180-181.
 Салимгерей А.А. Өз отбасы. – Алматы, 1987. – 198 б.
 Тоғысбаев Б. Қадыр Әлі би. Парасат. № 67. – 2001. – 7 б.
 Труды Рязанской Архивной комиссии. – 1887. – № 5. род. 2, с. 12. Из портфеля Миллера.
 Шишкин Н.И. История города Касымова с древнейших времен. – Касымова. – 1892. – С. 30-32.

References

- Berezin I.N. Biblioteka vostochnyh istochnikov. [Library of Oriental Sources] – Kazan'. – 1854. t. 1. str. 43.
 Vel'jaminov-Zernov V.V. O Kasymovskih carej i carevicej. Urazmuhammed. Spb. [bout Kasymovsky tsars and tsarich. Urazmuhammed]. – 1864. ch. 2. – 103 s.
 Margulan Ә. «Kymis sandyq qupijasy». Qazaq adebieti. № 1 sany. [“Silver Digital Secrets”. Kazakh literature]. – 1981.
 Qazaq совет jenciklopedijasy [Kazakh Soviet encyclopedia]. 4-tom. – Almaty. – 1983. – 201 b.
 Qazaq SSR tarihy. 2-tom. [History of the Kazakh SSR]. – Almaty. -1978. – 262 b.
 Qazaq совет jenciklopedijasy [Kazakh Soviet encyclopedia]. 4-tom. – Almaty, 1973. – 476 b.
 Levshin, A.I. Opisanie Kirgiz-Kazach'ih, ili Kirgiz-Kajsackih ord i stepej / sochinenie Alekseja Levshina. V 3 ch. [Description of the Kyrgyz-Cossack, or Kyrgyz-Kaisatsky hordes and steppes / essay by Alexei Levshina. In 3 h. Ch. 1-3. SPb. : In Type. Carla Kraja, 1832. – 100.
 Levshin A. Description of the Kyrgyz-Kaisak Horde. h. II. p.1.] – Ch. 1-3. SPb.: V Tip. Karla Krajja, 1832. – 100.
 Levshin A. Opisanie kirgiz-kajsakskih Ord. [Materials on the history of the Kazakh khanate]. ch. II. str.1.
 Materialy po istorii kazahskih hanstv. – Almaty. 1969. – 316 s.
 Muhammed Jusup Munshi. Tarihi Mukim-hani [History of Mukim-khani]. – Tashkent. – 1955. – S. 86-87.
 Margasqa zhyrau. Tursynhanga ajtqan sozi. M. Әуезов атындағы. Adebiet zhane oner institutynynq qolzhazba qory. [Speech to Tursunkhan. M. Named after Auezov. Manuscript fund of the Institute of Literature and Art.] № 849.
 Materialy po istorii kazahskih hanstv XV-XVIII vekov [Tekst] : (Iz vlechenija iz pers. i tjurk. sochinenij) / Sost. S. K. Ibragimov, N. N. Mingulov, K. A. Pishhulina, V. P. Judin ; AN Kaz. SSR. In-t istorii, arheologii i jetnografii im. Ch. Ch. Valihanova. – Alma-Ata : Nauka, 1969. – 651 s. : il.; 22 sm. Kazahskaja SSR – Istorija, 15-18 vv. – Istochniki i istochnikovedenie «Tarihi-i-Rashidi». [Materials on the history of the Kazakh khanates of the XV-XVIII centuries [Text]: (Extracts from Persian and Turkish essays)]. – Almaty, 1969. – S. 222-228.
 Nebol'sin P. Pokorenie Sibiri. Spb.[Conquest of Siberia]. – M.: 1849. – 101 s.
 Nygmet M. Qazaqtynq qysqasha tarihy [A brief history of the Kazakhs]. – Almaty, 1994. – 254 b.
 Proshloe Kazahstana v istochnikah i materialah. XV do n.e. – XVIII v. [Past Kazakhstan in sources and materials. XV to n.e. – XVIII c. – M. 1935. h. 2.] – M. 1935. ch. 2. – S. 180-181.
 Salimgerej A.A. Oz otbasy [Your own family]. – Almaty, 1987. – 198 b.
 Torysbaev B. Qadyr Ali bi. Parasat. [Kadyr Ali bi. Reason.] № 67. – 2001. – 7 b.
 Trudy Rjazanskoj Arhivnoj komissii [Work of the Ryazan Archival Commission]. – 1887. № 5. rod. 2, s. 12. Iz portfelja Millera.
 Shishkin N.I. Istorija goroda Kasymova s drevnejshih vremen [History of Kasymov city since ancient times]. – Kasymova. – 1892. – S. 30-32.

2-бөлім
**КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ
ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҒЫ**

Section 2
**CONSTITUTIONAL AND
ADMISTRATIVE LAW**

Раздел 2
**КОНСТИТУЦИОННОЕ
И АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО**

Е.Д. Кутыбаева

Каракалпакский государственный университет имени Бердаха,
Узбекистан, г. Нукус, e-mail: kutibaeva_elizaveta@mail.ru

СОВРЕМЕННОЕ АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН: НОВЫЕ ПОДХОДЫ К ПОНИМАНИЮ СУЩНОСТИ И СТРУКТУРЫ

Данная статья посвящена анализу ряда проблем современного административного права Республики Узбекистан. При этом исследуются различные подходы к решению этих проблем в законодательстве зарубежных государств, рассматриваются мнения различных ученых по исследуемым вопросам. В статье дается правовой анализ реформирования системы государственного управления, совершенствования институциональных и организационно-правовых основ деятельности органов исполнительной власти; вопросы совершенствования системы оказания государственных услуг; проблемы формирования эффективной системы профессиональной государственной службы; проблемы административного процесса. На основе анализа этих проблем выдвигаются предложения о необходимости принятия специального закона об органах исполнительной власти Республики Узбекистан; о дополнении Закона Республики Узбекистан «О государственной власти на местах» нормой, касающейся понятия «органы государственной власти на местах»; об упорядочении административных процедур в сфере деятельности органов исполнительной власти; о необходимости принятия закона «О государственной службе».

Ключевые слова: право, исполнительная власть, государственная служба, административные процедуры, государственные услуги.

E.D. Kutibaeva

Karakalpak State University named after Berdakh,
Uzbekistan, Nukus, e-mail: kutibaeva_elizaveta@mail.ru

Modern administrative law of the Republic of Uzbekistan: new approaches to understanding the essence and structure

This article is devoted to the analysis of a number of problems of modern administrative law of the Republic of Uzbekistan. At the same time, various approaches to solving these problems are investigated in the legislation of foreign countries, the opinions of various scientists on the issues under study are examined. The article provides a legal analysis of the reform of the public administration system, improving the institutional and organizational-legal foundations of the activities of executive bodies; issues of improving the system of public services; the problems of forming an effective system of professional civil service; administrative process problems. Based on the analysis of these problems, proposals are put forward on the need to adopt a special law on executive authorities of the Republic of Uzbekistan; on supplementing the Law of the Republic of Uzbekistan "On local government" with the norm relating to the concept of "local government"; on streamlining administrative procedures in the field of activity of executive authorities; on the need to adopt the law "On Public Service".

Key words: law, executive branch, public service, administrative procedures, public services.

Е.Д. Кутыбаева

Бердах атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик университети,
Өзбекстан, Нөкис қ., e-mail: kutibaeva_elizaveta@mail.ru

Өзбекстан Республикасының қазіргі әкімшілік құқығы: мәні мен құрылымын түсінудің жаңа тәсілдері

Бұл мақала Өзбекстан Республикасының қазіргі әкімшілік құқығының бірқатар мәселелерін талдауға арналған. Сонымен қатар, осы мәселелерді шешудің әртүрлі тәсілдері шет мемлекеттердің заңнамаларында зерттеліп, зерттеліп отырған мәселелер бойынша әртүрлі ғалымдардың пікірлері қарастырылады. Мақалада мемлекеттік басқару жүйесін реформалауға,

атқарушы органдар қызметінің институционалдық және ұйымдастырушылық-құқықтық негіздерін жетілдіруге құқықтық талдау берілген; мемлекеттік қызметтер жүйесін жетілдіру мәселелері; кәсіби мемлекеттік қызметтің тиімді жүйесін қалыптастыру мәселелері; әкімшілік процестің мәселелері. Осы проблемаларды талдау негізінде Өзбекстан Республикасының атқарушы билік органдары туралы арнайы заң қабылдау қажеттілігі туралы ұсыныстар енгізіледі; «Жергілікті өзін-өзі басқару туралы» Өзбекстан Республикасының Заңын «жергілікті өзін-өзі басқару» ұғымына қатысты нормамен толықтыру туралы; атқарушы билік органдарының қызметі саласындағы әкімшілік рәсімдерді оңайлату туралы; «Мемлекеттік қызмет туралы» заң қабылдау қажеттілігі туралы.

Түйін сөздер: заң, атқарушы билік, мемлекеттік қызмет, әкімшілік рәсімдер, мемлекеттік қызметтер.

Введение

Республика Узбекистан движется по пути построения демократического государства и открытого гражданского общества. Успешная реализация широкомасштабных реформ на современном этапе развития страны требует создания совершенно новой и эффективно функционирующей системы государственного управления. В этой связи актуальными являются проблемы кардинального совершенствования и модернизации системы государственного управления. Исследование этих проблем основывается на изучении и анализе новых подходов к пониманию сущности и структуры современного административного права Республики Узбекистан. Объектом исследования являются общественные отношения, связанные с реформированием системы государственного управления, административного судопроизводства. Предметом исследования являются нормативно-правовые акты, регламентирующие организацию государственного управления в республике. Целью статьи является проведение анализа институциональных и организационно-правовых основ деятельности органов исполнительной власти и определение путей совершенствования системы государственного управления.

Материалы и методы

Основой исследования явились научные источники и законодательство как Республики Узбекистан, так и зарубежных стран. Методологическую основу составили общенаучные и специальные методы познания общественных явлений и процессов, а также исторический, сравнительно-правовой, сравнительно-функциональный, системно-структурный и другие методы.

Результаты и обсуждение

Как известно, успешная реализация широкомасштабных реформ на современном этапе развития Республики Узбекистан страны требует создания совершенно новой и эффективно функционирующей системы государственного управления.

В этой связи в стране проводится значительная работа по кардинальному совершенствованию и модернизации системы государственного управления.

Принятый Президентом Республики Узбекистан Указ «Об утверждении Концепции административной реформы в Республике» (СЗ Республики Узбекистан, 2017, ст. 979) является важным шагом в реализации Стратегии действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017-2021 годах (СЗ Республики Узбекистан, 2017, ст. 70) и, по сути, открывает новую страницу в государственном и общественном строительстве Узбекистана. Считаем необходимым остановиться на некоторых аспектах развития административного права в Республике Узбекистан.

В Концепции административной реформы в Республике Узбекистан в числе основных направлений коренного реформирования системы государственного управления указывается на совершенствование институциональных и организационно-правовых основ деятельности органов исполнительной власти, предусматривающее, в частности, внедрение четких критериев и процедур создания и упразднения органов исполнительной власти, в том числе их структурных и территориальных подразделений; оптимизацию органов исполнительной власти, их структур и подразделений.

На развитие отрасли административного права существенное влияние оказывают проводимые в Республике Узбекистан социально-эко-

номические и политические реформы, а также различного рода структурные преобразования в сфере системы органов исполнительной власти. За последние годы произошли значительные изменения в системе центральных органов исполнительной власти: образованы ряд новых министерств (дошкольного образования, строительства, жилищного и коммунального хозяйства, внешней торговли), комитетов (по инвестициям, по развитию туризма), некоторые комитеты преобразованы в министерства (физической культуры и спорта) и др.

Вместе с тем, законодательство республики не дает четкого разграничения и определения различных видов центральных органов исполнительной власти – министерств, государственных комитетов, агентств, других ведомств, а также их задач и полномочий.

Как известно, правовой статус органов исполнительной власти Республики Узбекистан определен в Конституции и соответствующих законах. Однако нет никакого акта, который закреплял бы систему и виды органов исполнительной власти. Этот вопрос сегодня требует своего урегулирования путем принятия, на наш взгляд, специального закона об органах исполнительной власти Республики Узбекистан.

На сегодняшний день есть еще ряд вопросов, требующих своего решения. Суть этих предложений связаны с совершенствованием ряда положений законодательства о местных органах государственной власти. Прежде всего, следует четко определить систему местных органов государственной власти, дать понятие органов государственной власти. Так, в ст.2 Закона Республики Беларусь «О местном управлении и самоуправлении в Республике Беларусь» от 4 января 2010 г. № 108-З закрепляет понятие местного управления: «Местное управление – форма организации и деятельности местных исполнительных и распорядительных органов для решения вопросов местного значения исходя из общегосударственных интересов и интересов граждан» (<http://www.pravo.by/document/?guid=3871&p0=H11000108>).

Закон Республики Казахстан от 23 января 2001 года № 148-III «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан» в п.8 ст. 1 определяет местное государственное управление как «деятельность, осуществляемую местными представительными и исполнительными органами в целях проведения государственной политики на соответствующей территории, ее развития в пределах компетен-

ции, определенной настоящим Законом и иными законодательными актами Республики Казахстан, а также являющимися ответственными за состояние дел на соответствующей территории» (<http://online.zakon.kz>).

На наш взгляд, Закон Республики Узбекистан «О государственной власти на местах» и аналогичный закон Республики Каракалпакстан необходимо дополнить нормой, касающейся понятия «органы государственной власти на местах», следующего содержания: «Государственная власть на местах состоит из представительных и исполнительных органов, осуществляющих свою деятельность в рамках полномочий, определенных Конституцией Республики Узбекистан, настоящим Законом и другими законодательными актами Республики Узбекистан». Также в отдельной статье нужно закрепить основные принципы деятельности местных представительных и исполнительных органов, включив в них такие, как законность, открытость, социальная справедливость, гласность и учет общественного мнения, сочетание общегосударственных и местных интересов, самостоятельность и независимость местных органов власти в пределах своей компетенции в решении вопросов местного значения.

Согласно Закону Республики Узбекистан «О реорганизации местных органов власти», начиная с января 1992 года, был учрежден институт хокимов, возглавляющих представительную и исполнительно-распорядительную власть в областях, районах, городах. Законом было определено, что хокимы правомочны решать все вопросы местного значения исходя из общегосударственных интересов и интересов граждан, проживающих на данной территории. Для реализации задач государственной власти на местах при хокимах были сформированы аппараты. Законом была четко разграничена компетенция органов управления на республиканском и местном уровнях. Более того, на местном уровне были разграничены полномочия представительных и исполнительных органов власти.

Создание института хакима было вызвано потребностью общества в условиях перехода к правовому государству, конструирования сильной исполнительной дееспособной власти, опирающейся на демократические завоевания, на оптимально сбалансированное соотношение законодательной и исполнительной властей.

На сегодняшний день согласно ст.102 Конституции Республики Узбекистан хакимы возглавляют на местах исполнительную и представительную власть (Конституция Республики

Узбекистан 2017: 58-59). Вместе с тем, они не вправе осуществлять функции представительной власти, а только выполняют задачи по организации деятельности местных представительных органов (созыв и ведение сессий, координация деятельности постоянных комиссий и депутатов в период между сессиями и др.). А в остальном они участвуют в принятии решений местных Кенгашей народных депутатов, имея один голос наравне с остальными депутатами. Поэтому вопрос о необходимости пересмотра статуса хакима давно назрел и требует конкретного разрешения.

Заслуживает внимания вопрос о внедрении в перспективе порядка избрания хакимов, направленного на обеспечение действенного общественного контроля за деятельностью хакимов и органов исполнительной власти на местах. Введение порядка избрания хакимов в Узбекистане позволит более полно обеспечить принцип народовластия, и тем самым – участие граждан в управлении государственными и общественными делами.

Как известно, Законом Республики Узбекистан “Об усилении роли политических партий в обновлении и дальнейшей демократизации государственного управления, а также модернизации государства” внесены существенные изменения в действующее законодательство (Хусанов 2007: 9). Среди них внесение партийными группами мотивированных заключений Президенту Республики Узбекистан о неудовлетворительной деятельности лиц, утвержденных областными и Ташкентским городским Кенгашем народных депутатов на должность хакимов.

Представляется необходимым внести в законодательство Республики Каракалпакстан подобную норму. А, именно, предоставить право партийным группам вносить мотивированные заключения Председателю Жокаргы Кенеса о неудовлетворительной деятельности лиц, утвержденных городскими и районными Кенесами народных депутатов на должность хакимов. Это будет способствовать усилению контрольной деятельности представительных органов власти, а также политических партий за деятельностью органов исполнительной власти.

Выступая на совместном заседании палат Олий Мажлиса, в своем Обращении к парламенту Президент Республики Узбекистан отметил ряд актуальных задач в этой области и, в первую очередь, о необходимости усилить роль и ответственность органов исполнительной и представительной власти на местах в государ-

ственном управлении (https://www.norma.uz/nashi_obzori/poslanie-2020_glavnye_tezisy_iz_rechi_prezidenta).

За прошедший период, особенно в последние три года, созданы правовые основы для усиления контрольных полномочий местных Кенгашей. В частности, введена подотчетность хокимов, их заместителей, руководителей территориальных подразделений органов прокуратуры, юстиции, внутренних дел, финансовой и налоговой сферы, системы здравоохранения. Необходимо создать новую систему контроля, которая позволит определить, насколько эффективно хокимы используют предоставленные им широкие полномочия, а также дать оценку результативности деятельности территориальных структур министерств и ведомств; внедрить систему отчетности хокимов районов по исполнению своих программ перед областными Кенгашами. Хокимы как минимум раз в год должны информировать средства массовой информации и общественность об исполнении в своем регионе целевых параметров и индикаторов, определенных в указах, постановлениях, концепциях и стратегиях.

Административно-правовая реформа предусматривает дальнейшее совершенствование системы оказания государственных услуг. По мнению ряда ученых современное административное право включает такие элементы, как право государственного управления, право административной юстиции, административно-деликтное право и процесс (Жеребцов, 2015: 265).

Действительно эти элементы сегодня присутствуют в административном праве. И хотя в большинстве случаев административно-правовые отношения носят вертикальный характер, что предполагает отношения подчинения, существуют некоторые общественные отношения, где отсутствует прямое государственное регулирование.

Сегодня наибольшее распространение получают горизонтальные отношения, основанные на равенстве сторон, их партнерстве. Это, в свою очередь, предполагает изменение и методов административно-правового регулирования этих отношений.

Современное административное право регламентируют самые разнообразные отношения в экономике, сфере финансов, предпринимательства, банковской деятельности. Без регулятивных и охранительных свойств норм административного права в названных сферах просто не обойтись. Насущная проблема сегодня – сделать административно-правовое регулирование

экономических и финансовых правоотношений наиболее оптимальным, снять необоснованные административные барьеры, запреты и ограничения, устранить необоснованное и чрезмерное государственное вмешательство в экономические отношения.

Проблема упорядочения административных процедур в сфере деятельности органов исполнительной власти в их взаимоотношениях с гражданами и организациями неразрывно связана с решением актуальных проблем совершенствования государственного аппарата, борьбы с бюрократизмом, повышения ответственности государственных служащих за реализацию возложенных на них задач и функций.

В стране последовательно совершенствуется и модернизируется система оказания государственных услуг, что способствует улучшению качества жизни населения, инвестиционного климата, деловой среды и развитию бизнеса.

С 2003 года регистрацию субъектов предпринимательства по принципу «одно окно» осуществляли инспекции по регистрации субъектов предпринимательства при хокимиятах районов (городов). С 1 января 2016 года на базе Инспекций образованы Единые центры по оказанию государственных услуг субъектам предпринимательства по принципу «одно окно». Дальнейшим шагом по развитию данной сферы стала передача с 1 февраля 2017 года Единых центров из структуры хокимиятов районов (городов) в ведение Министерства юстиции Республики Узбекистан, что позволило сформировать вертикаль управления, организовать их эффективную деятельность.

Запуск с 1 апреля 2017 года автоматизированной системы государственной регистрации субъектов предпринимательства, позволяющей сократить регистрационные процедуры до 30 минут, способствовал улучшению позиции Узбекистана по показателю «Регистрация бизнеса» в глобальном рейтинге «DoingBusiness 2018» с 24 до 11 места.

Вместе с тем переходу национальной системы оказания государственных услуг на качественно новый уровень, полностью удовлетворяющий потребности населения и субъектов предпринимательства, препятствуют отдельные системные проблемы. В частности, возможностями получения государственных услуг по принципу «одно окно» могут воспользоваться только субъекты предпринимательства; процедуры оказания большинства государственных услуг остаются сложными и труднодоступными,

непрозрачными являются механизмы ценообразования, в отдельных случаях устанавливаются требования в узковедомственных интересах на оказание «монопольных» услуг; низкий уровень внедрения информационно-коммуникационных технологий, сохраняющиеся стереотипы бумажного документооборота приводят к необоснованным финансовым расходам, увеличению времени ожидания граждан и образованию очередей и, как следствие, в отдельных случаях к фактам коррупции и бюрократизма. В целях реализации Стратегии действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017–2021 годах и Концепции административной реформы в Республике Узбекистан, а также обеспечения перехода национальной системы оказания государственных услуг населению на качественно новый уровень Указом Президента Республики Узбекистан от 12 декабря 2017 года «О мерах по коренному реформированию национальной системы оказания государственных услуг населению» Единые центры по оказанию государственных услуг субъектам предпринимательства по принципу «одно окно» были преобразованы в Центры государственных услуг, предоставляющие услуги по принципу «одно окно» как юридическим, так и физическим лицам (Национальная база данных законодательства, 13.12.2017 г., №06/17/5278/04040).

Для реализации единой государственной политики в области оказания государственных услуг физическим и юридическим лицам образовано Агентство государственных услуг при Министерстве юстиции Республики Узбекистан.

Данным Указом предусматривается поэтапное внедрение в 2018–2020 годы 58 видов государственных услуг, оказываемых по принципу «одно окно» исключительно через Центры государственных услуг.

Социально-экономические реформы, проводимые в республике, требуют принятия мер по созданию благоприятного делового климата, обеспечению большей свободы деятельности субъектов бизнеса за счет устранения излишних бюрократических барьеров, сокращения не отвечающих современным требованиям лицензионных и разрешительных процедур, различных форм финансовой и налоговой отчетности.

3. Одной из задач в сфере административных реформ является формирование эффективной системы профессиональной государственной службы. Как известно, государственная служба – это классический институт административного

права. Деятельность государства, функционирование его управленческого аппарата осуществляются через государственную службу. Именно она делает государство способным решать любые практические вопросы в сфере государственного управления.

Государственная служба – один из относительно новых государственно-правовых институтов, без которого немислимо функционирование даже наилучшим образом структурированной администрации. Пока она не налажена, государственный аппарат представляет собой всего лишь схему управления и схему определенных организационных форм.

Сущность, содержание, организация функционирования государственной службы определяются в любом государстве ее целями, задачами и функциями, формами и методами осуществления государственно-служебных отношений.

Концептуальными целями и задачами государственной службы, несомненно, являются следующие: охрана конституционного строя; создание условий для развития открытого гражданского общества; защита прав человека и гражданина; обеспечение эффективной деятельности государственных органов в соответствии с их полномочиями и компетенцией путем предоставления профессиональных управленческих услуг руководству этих органов и общественности.

Управление государственной службой в Республике Узбекистан должно осуществляться на основе единой государственной политики в области правового обеспечения государственной службы, формирования кадрового резерва, поступления на государственную службу и ее прохождения, подготовки, переподготовки и повышения квалификации госслужащих, а также их социальной и правовой защиты.

На сегодняшний день важное значение приобретает принятие закона «О государственной службе», где среди основных принципов построения и функционирования системы государственной службы особо следует отметить открытость государственной службы и ее доступность общественному контролю. Общественный контроль за соблюдением государственных служащими законов и норм морали, осуществляемый посредством непосредственного обращения граждан в соответствующие, предусмотренные законом, государственные органы, а также через политические и другие общественные организации, средства массовой информации имеет большое значение в борьбе с коррупцией.

Необходимо, на наш взгляд, внедрить систему персональной ответственности государственных служащих за воспрепятствование осуществлению общественного контроля.

4. Проблемы административного процесса также занимают важное место в административно-правовой науке. Обусловлено это тем, что именно с помощью процессуальных норм осуществляется правоприменительный процесс. В науке административного права не существует общепризнанного определения административного процесса. В основном, административный процесс в науке отождествляют с управленческим процессом, административным судопроизводством, производством по делам об административных правонарушениях.

В принципе такое понимание можно поддерживать с той оговоркой, что управленческий процесс представляет собой положительную правоприменительную административную процедуру. В Узбекистане административные процедуры – это относительно новый элемент административного процесса. В ходе него осуществляется предоставление государственных услуг, совершаются иные юридически значимые управленческие действия. Как известно, впервые в стране принят Закон «Об административных процедурах» (Национальная база данных законодательства, 09.01.2018 г., №03/18/457/0525).

Также получает широкое распространение практика принятия административных регламентов – процессуальных документов, включающих различные процедуры. Так, постановлением Кабинета Министров Республики Узбекистан от 10 мая 2018 года утвержден Административный регламент о регистрации центрами оказания государственных услуг ключа цифровой электронной печати и оказанию государственных услуг по выдаче сертификата ключа цифровой электронной печати (Национальная база данных законодательства, 28.03.2018 г., №09/18/348/1204), от 26 марта 2018 года постановление об утверждении Административного регламента по оказанию государственных услуг по постановке на учет граждан в накопительной пенсионной системе (Национальная база данных законодательства, 28.03.2018 г., №09/18/238/0453). Отношение у научной общественности к подобным регламентам неоднозначное. Одни считают, что нет необходимости в такой детальной регламентации и увеличении количества подзаконных актов. Нам представляется, что на нынешнем этапе развития системы государственных услуг принятие их оправданно, так как подобные регла-

менты более четко и ясно закрепляют различные аспекты деятельности органа власти и управления, а также их должностных лиц.

Административное судопроизводство – совершенно новый вид административной юрисдикции. Это административно-процессуальная деятельность юрисдикционного характера, осуществляемая судебными органами. Как известно, самостоятельная система административных судов была создана в 2017 году (Собрание законодательства Республики Узбекистан, 2017, №14, ст. 213).

Что же касается производства по делам об административных правонарушениях, то именно этот вид юридической ответственности является одним из основных средств обеспечения правопорядка в сфере государственного управления.

Одной из проблем административной ответственности является то, что это, по сути, единственный вид публично-правовой ответственности, находящейся в совместном ведении Республики Узбекистан, Республики Каракалпакстан и местных органов власти, что усиливает ее правоохранный потенциал.

Таким образом, если до последнего времени только производство по делам об административных правонарушениях было наиболее юридически оформлено, то сейчас мы можем констатировать, что и другие виды юрисдикционных производств обеспечены на сегодняшний день административно-правовыми нормами.

Заключение

Таким образом, в Республике Узбекистан в числе основных направлений коренного реформирования системы государственного управления указывается на совершенствование институциональных и организационно-правовых основ деятельности органов исполнительной власти, предусматривающее, в частности, внедрение четких критериев и процедур создания и упразднения органов исполнительной власти, в том числе их структурных и территориальных подразделений; оптимизацию органов исполнительной власти, их структур и подразделений.

Особое внимание следует направить на совершенствование регулятивных и охранительных свойств норм административного права в

различных сферах государственного управления. Самое необходимое заключается в том, чтобы сделать административно-правовое регулирование экономических и финансовых правоотношений наиболее оптимальным, снять необоснованные административные барьеры, запреты и ограничения, устранить необоснованное и чрезмерное государственное вмешательство в экономические отношения. В этой связи проблема упорядочения административных процедур в сфере деятельности органов исполнительной власти в их взаимоотношениях с гражданами и организациями неразрывно связана с решением актуальных проблем совершенствования государственного аппарата, борьбы с бюрократизмом, повышения ответственности государственных служащих за реализацию возложенных на них задач и функций.

Как известно, деятельность любого государства, функционирование его управленческого аппарата осуществляются через государственную службу. Управление в этой сфере должно осуществляться на основе единой государственной политики в области ее правового обеспечения, формирования кадрового резерва, поступления на государственную службу и ее прохождения, подготовки, переподготовки и повышения квалификации госслужащих, а также их социальной и правовой защиты.

На сегодняшний день важное значение приобретает принятие закона «О государственной службе», где среди основных принципов построения и функционирования системы государственной службы особо следует отметить открытость государственной службы и ее доступность общественному контролю.

Еще одна проблема, которая занимает важное место в административно-правовой науке Узбекистана, это вопросы административно-процессуального права. Обусловлено это тем, что именно с помощью процессуальных норм осуществляется правоприменительный процесс. Если до последнего времени только производство по делам об административных правонарушениях было наиболее юридически оформлено, то сейчас мы можем констатировать, что и другие виды юрисдикционных производств обеспечены на сегодняшний день административно-правовыми нормами.

Литература

Жеребцов А.Н. Современные проблемы совершенствования системы и структуры современного административного права // Общество и право. – 2015, №2(52). – С. 265.

Конституция Республики Узбекистан. – Т., 2017. – С. 58-59.

Национальная база данных законодательства, 13.12.2017 г., № 06/17/5278/0404

Национальная база данных законодательства, 09.01.2018 г., №03/18/457/0525)

Национальная база данных законодательства, 28.03.2018 г., №09/18/348/1204)

Национальная база данных законодательства, 28.03.2018 г., №09/18/238/0453)

Собрание законодательства Республики Узбекистан, 2017, №14, ст. 213

Собрание законодательства Республики Узбекистан, 2017 г., № 37, ст. 979

Собрание законодательства Республики Узбекистан, 2017 г., № 6, ст. 70.

Ҳусанов О. “Давлат бошқарувини янгилаш ва янада демократлаштириш ҳамда мамлакатни модернизация қилишда сиёсий партияларнинг ролини кучайтириш тўғрисида”ги Қонунга ва Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 89-моддасига, 93-моддаси 15-бандига, 102-моддасининг иккинчи қисмига киритилган тузатишларга Шарҳлар. – Т.: Адолат, 2007. –Б.9

https://www.norma.uz/nashi_obzori/poslanie-2020_glavnye_tezisy_iz_rechi_prezidenta

<http://online.zakon.kz>

References

Zherebcov A.N. Sovremennye problemy sovershenstvovaniya sistemy i struktury sovremennogo administrativnogo prava // Obshchestvo i pravo [Modern problems of modernization of systems and structures of modern administrative law // Society and Law]. – 2015, №2 (52), s.265.

Konstitucija Respubliki Uzbekistan [Constitution of the Republic of Uzbekistan]. – Т., 2017, s. 58-59.

Nacional'naja baza dannyh zakonodatel'stva [National Database of Data Legislation], 13.12.2017 g., № 06/17/5278/0404

Nacional'naja baza dannyh zakonodatel'stva [National Database of Data Legislation], 09.01.2018 g., №03/18/457/0525)

Nacional'naja baza dannyh zakonodatel'stva [National Database of Data Legislation], 28.03.2018 g., №09/18/348/1204)

Nacional'naja baza dannyh zakonodatel'stva [National Database of Data Legislation], 28.03.2018 g., №09/18/238/0453)

Sobranie zakonodatel'stva Respubliki Uzbekistan [Collection of Legislation of the Republic of Uzbekistan], 2017, №14, st.213

Sobranie zakonodatel'stva Respubliki Uzbekistan [Collection of Legislation of the Republic of Uzbekistan], 2017 g., № 37, st.979.

Sobranie zakonodatel'stva Respubliki Uzbekistan [Collection of Legislation of the Republic of Uzbekistan], 2017 g., № 6, st. 70.

Ҳусанов О. “Давлат бошқарувини янгилаш ва янада демократлаштириш ҳамда мамлакатни модернизация қилишда сиёсий партияларнинг ролини кучайтириш тўғрисида” ги Қонунга ва Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 89-моддасига, 93-моддаси 15-бандига, 102-моддасининг иккинчи қисмига киритилган тузатишларга Шарҳлар. [The Law «On modernization and further democratization of public administration and strengthening the role of political parties in the modernization of the country» and Article 89, Article 93, paragraph 15 and the second part of Article 102 of the Constitution of the Republic of Uzbekistan]. –Т.: Адолат, 2007. – Б.9.

https://www.norma.uz/nashi_obzori/poslanie-2020_glavnye_tezisy_iz_rechi_prezidenta

<http://online.zakon.kz>

Қ.Ж. Қуандықов¹ , Д.З. Көпбаев¹ , С.Т. Мауяева²

¹НАРХОЗ Университеті, Қазақстан, Алматы қ.,
e-mail: khaldarbek.khuandykhov@narxoz.kz, duman.kopbayev@mail.ru

²Қазақ ұлттық аграрлық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,
e-mail: sandugash.mauyaeva@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН СПОРТЫНДАҒЫ МЕДИЦИНАЛЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ МЕН ДОПИНГКЕ ҚАРСЫ КҮРЕСТІ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақала Қазақстанның спорт саласындағы медициналық қамтамасыз ету мен допингке қарсы күресті құқықтық реттеудің өзекті мәселелеріне арналған. Сонымен қатар, мақалада әлемдегі спорттағы допингке қарсы күрес пен медициналық қамтамасыз ету мәселелеріне талдау жасалған.

Мақаланың мақсаты еліміздің спортшыларын медициналық қамтамасыз етілуі мен спорттағы допингке қарсы күресті жандандыру, осы мәселелерді шешудің нақты жолдарын айқындау болып табылады.

Мақаланың тәжірибелік маңыздылығы спорт саласындағы заң шығарушылықты жетілдіру үшін талдаулар мен ұсыныстарды қолдану мүмкіндігінен тұрады. Зерттеу қорытындылары спорттағы медициналық қамтамасыз ету мен допингке қарсы күресті айқындауда, медицина мен спорт саласындағы мемлекеттік органдардың жұмысын жетілдіру үшін, Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігінің құқықтық актілерін дайындауда пайдаланылуы мүмкін.

Мақаланың әдістемелік негізін жүйелілік, логикалық-заңдық, тарихи және нақты-әлеуметтік сияқты жалпы ғылыми және арнайы білім әдістері құрайды.

Мақалада қазақстандық спорттың ең өзекті және күрделі мәселесі болып табылатын, спортшыларды медициналық қамтамасыз ету мен спорттағы допингке қарсы күрес мәселелерін шешудің нақты жолдары көрсетілген.

Түйін сөздер: спорттық медицина, спорттық жарыс, дене шынықтыру және спорт, допингке қарсы күрес, Дүниежүзілік допингке қарсы агенттік, қазақстандық спорт, спортшылардың құқықтары.

K.Zh. Kuandykov¹, D.Z. Kopbayev¹, S.T. Mauyaeva²

¹University NARXOZ, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: khaldarbek.khuandykhov@narxoz.kz, duman.kopbayev@mail.ru

²Kazakh National Agrarian University, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: sandugash.mauyaeva@mail.ru

Actual problems of legal regulation of medical support and fight against doping in Kazakhstan sport

The article is devoted to the actual problems of legal regulation of medical support and fight against doping in Kazakhstan sport. In addition, the article analyzes the practice of medical support and anti-doping in world sports.

The purpose of the article is to intensify the fight against doping in Kazakhstan's sports and medical support of athletes of the country, to identify specific ways to solve these problems.

The practical significance of the article is the possibility of using the conclusions and proposals to improve the legislation in the field of sports. The results of the study can be used in the preparation of legal acts of the Ministry of culture and sports of the Republic of Kazakhstan, to improve the work of state bodies in the field of medicine and sports.

The methodological basis of the article consists of General scientific and special methods of cognition such as system, logical – legal, historical and specifically sociological.

The article reflects the specific ways of solving the problems of medical support of athletes and the fight against doping in sports, which are the most urgent and complex problems of Kazakhstan's sport.

Key words: sports medicine, sports competitions, physical culture and sport, anti-doping struggle, World anti-doping Agency, Kazakhstan sport, rights of athletes.

дәрмектерді мемлекеттік басқарудың және тамақ өнімдерінің сапасын бақылау жөніндегі мемлекеттік басқарудың қызметі де ықпал етеді (Поляев 2005: 102) (<https://rucont.ru>).

Қытайда спорттық медицинаның қарқынды дамуы өткен ғасырдың соңғы жылдары басталды. Осы кезеңде физикалық дамуды зерттеу жөніндегі ұлттық орталық өз жұмысын бастады, зерттеу орталықтарының желісі құрылды. Жүздеген мамандандырылған спорт мектептері мен интернаттары ашылды. Спортшылардың жаттығу процесінде дәстүрлі емес ұлттық медицинаның мүмкіндіктері мен әлеуеті кеңінен қолданылды (шөптермен емдеу, ине шаншу, экстрасенсорика, массаж).

Ірі жарыстар қарсаңында Қытай спортшылары, спортшылардың денсаулық жағдайын бағалау үшін міндетті медициналық тексеруден өтеді. Осы медициналық бақылау барысында денсаулығының жасырын проблемалары анықталады. Қытайлық спортшыларды даярлау жүйесі медициналық қамтамасыз етудің жоғары деңгейіне негізделеді.

Қытай спортшыларын даярлау жүйесінің тиімділігі келесі шаралармен байланысты:

- спорттық медицина саласында озық технологияларды пайдалану;
- Қытай халық медицинасының кең мүмкіндіктерін пайдалану;
- спортшыларды дәрі-дәрмекпен қолдаудың тиімді бағдарламалары;
- ұлттық командалардың мүшелеріне бірінші кезектегі көмекті қамтамасыз ету үшін елдің жетекші медициналық мамандары мен медициналық мекемелерін тарту.

Канадада үздік спортшылар мен спорт командаларына мемлекеттік қолдау көрсетуді осы елдің спорт министрлігі жүзеге асырады. Бұл мемлекеттік орган Podium Canada арнайы бағдарламасын іске асырады. Бағдарламада «спорттық медицина, зерттеулер және инновациялар» бөлімі бар. Бағдарлама аясында қызметті жүзеге асыратын канадалық спорт институты 7 аймақтық институтты қамтиды. Институттардың спорттық медицина бөлімдері өз қызметінде зерттеу және практикалық жұмысты үйлестіреді. Бөлім мамандары жеке спортшылармен де, командалармен де жоғары нәтижелерге қол жеткізуді және қажетті спорттық форманы қолдауды қамтамасыз етеді. Олар диагностикамен, жарақаттарды емдеумен, функционалдық мүмкіндіктерді бағалау және мүмкін болатын жарақаттар мен денсаулық бұзылуларының алдын алу үшін медициналық

мониторинг жүргізумен айналысады. Спортшылар мен командаларды даярлау бойынша міндеттерді шешу үшін тартылатын әріптестік ұйымдармен ынтымақтастық жолға қойылған.

Статистикалық мәліметтерге сүйенсек, Қазақстан Республикасы дене шынықтырумен және спортпен шұғылданатын азаматтардың әлемнің дамыған елдерінен қамтылу көрсеткіші бойынша айтарлықтай артта қалғанын көреміз. Онда бұл көрсеткіш 40%-дан асады. 2016 жылғы деректер бойынша Қазақстанда азаматтардың 27% тұрақты негізде дене шынықтырумен және спортпен айналысты. Қазақстан Республикасының дене шынықтыру мен спортты дамытудың 2020 жылға дейінгі тұжырымдамасына сәйкес бұл көрсеткіш 2020 жылға қарай 35% құрауы тиіс (ҚР Ұ Қ: № 1037) (<http://adilet.zan.kz>).

Спорттық медицинаның негізгі мақсаты денсаулықты нығайту және аурулардың алдын алу үшін дене шынықтыру және спорт құралдарын дұрыс қолдану болып табылады. Спорттық медицина – медицина саласы ретінде, спортшылар мен дене шынықтырушылардың ағзасының жағдайын, физикалық дамуы мен функционалдық жағдайын анықтаумен, сондай-ақ спортпен және дене шынықтырумен байланысты аурулар мен жарақаттарды алдын алумен, диагностикамен және емдеумен айналысады. Спорттық медицина спортшыларды оңалту, фармакология және травматология, гигиена және емдік дене шынықтыру және допингке қарсы бақылау мәселелерін қамтиды.

Жоғары жетістіктер спортының медициналық қамтамасыз етілуін жарыс және жаттығу процесінің маңызды бөлігі ретінде қарастыру қажет. Ол спортшыларға медициналық көмек көрсетуді және ұйымдастыруды қамтиды. Спортшылар жаттығу процесі мен жарыстар барысында жоғары дене және психоэмоционалдық жүктеме алады. Осыған байланысты, жоғары спорттық нәтижелерге қол жеткізу үшін, олардың жоғары физикалық жұмысқа қабілеттілігін қолдау қажеттілігі туындайды. Медициналық көмек көрсету нәтижесінде спортшылардың ағзасы осы жүктемелерге жақсы бейімделеді. Спортшыларды дәрілік препараттармен, медициналық бұйымдармен және биологиялық белсенді қоспалармен қамтамасыз ету де маңызды рөл атқарады.

Спорт күнделікті өмірде және жұмыста ұшырайтын теріс әсерге қарсы тұруға көмектесетін, адамдардың денсаулығын нығайту және қолдау тәсілі болып табылады. Спортта жоғары жетістіктерге қол жеткізу, бұқаралық спортты дамы-

туға және оны халықтың кең ауқымын қамту дәрежесіне тікелей тәуелді. Бүгінгі күні спорттың жасару үрдісі байқалады, спортқа адамдарды тарту ерте жастан басталады.

Бұқаралық спорт жарыстарын ұйымдастыру және өткізу кезінде, медициналық қызмет көрсетуді ұйымдастыруға ерекше көңіл бөлу қажет. Жарысқа қатысушыларды жіберу мәселесін шешу үшін, жарыс басталар алдында медициналық тексеруді ұйымдастыру қажет. Спортшының жарыстарға қатысуы, спорттық медицина бойынша, дәрігер растаған медициналық қорытынды алған жағдайда ғана мүмкін болады. Мұндай тексеруге, спорттық медицина саласында мамандандырылмаған дәрігерлерді тарту, жарыстарға жіберу мәселесін шешу кезінде елеулі қателіктерге әкелуі мүмкін.

Жарыс басталғанға дейін медициналық қамтамасыз етумен байланысты ұйымдастыру жұмыстарын жүргізу қажет. Дәрігерлердің, орта медициналық персоналдың, медициналық аппаратураның, дәрі-дәрмектер мен көліктің қажетті санын анықтаумен байланысты есептеулер алдын ала жүргізілуі тиіс. Медициналық көмек пунктін жабдықтау мәселелері шешілуі керек.

Егер спортшы жарыс кезінде жарақат алса, онда оған медициналық көмек сол жерде көрсетілуі тиіс. Егер көрсетілген көмек жеткіліксіз болса, зардап шегушіні жақын жердегі медициналық мекемеге жеткізу қажет. Көмек көрсетудің әрбір жағдайы, спорттық іс-шаралар мен дене тәрбиесі сабақтарында көрсетілетін медициналық көмекті тіркеу журналында көрсетілуі тиіс. Спорттық іс-шараларды өткізу кезінде, медициналық көмек көрсету сапасына байланысты шағымдар жазбаша түрде жарыстың бас дәрігеріне беріледі.

2014 жылғы 3 шілдедегі Қазақстан Республикасының «Дене шынықтыру және спорт туралы» заңы еліміздің дене шынықтыру және спорт саласындағы қоғамдық қатынастарды реттейді, бұқаралық дене шынықтыру, әуесқой және кәсіпқой спорт қызметін қамтамасыз етудің және оларды дамытудың құқықтық, ұйымдық, экономикалық және әлеуметтік негіздерін айқындайды.

Осы заңның 43-бабына сәйкес, «дене шынықтырумен және спортпен айналысатын адамдарды медициналық қамтамасыз ету:

- 1) олардың денсаулық жағдайын жүйелі түрде бақылауды;
- 2) физикалық жүктемелерінің өздерінің денсаулық жағдайына барабарлығын бағалауды;
- 3) аурулардың, жарақаттардың профилактика-

тикасын және оларды емдеуді, медициналық оңалтуды, нормативтерге сәйкес дәрумен беруді және дәрілік заттармен қамтамасыз етуді;

4) дене шынықтырумен және спортпен айналысу кезінде пайдаланылатын құралдармен және әдістермен денсаулығын қалпына келтіруді қамтиды» (ҚР ДШЖСТ З 43-б.) (<http://adilet.zan.kz>).

Заң спортшылардың, соның ішінде медициналық қамтамасыз етумен байланысты құқықтарының кепілдігін бекітті. Мәселен, заңға сәйкес кәсіби спортшыға жарақат алған және ауырған жағдайда, медициналық емдеуге жұмсалған шығындар өтеледі.

Заңға сәйкес, құрама командалардың мүшелерінің материалдық-техникалық қамтамасыз етілуі, оның ішінде медициналық-биологиялық және медициналық қамтамасыз етілуі көзделген.

Өзін әлеуметтік мемлекет ретінде бекітетін Қазақстан Республикасы мүгедектерге мемлекеттік деңгейде қолдау көрсетуде. Қазақстан Республикасы 2015 жылғы ақпанда Мүгедектердің құқықтары туралы конвенцияны ратификациялады. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы I маусымдағы «Мүгедектердің құқықтары туралы конвенцияны жүзеге асыру мақсатында Қазақстан Республикасы қабылдаған шаралар туралы бастапқы баяндаманы бекіту туралы» № 330 қаулысы қабылданды (ҚР Ү Қ; № 330) (<http://adilet.zan.kz>).

Халықаралық паралимпиадалық комитет (ХПК) паралимпиадалық ойындар мен дене мүмкіндіктері шектеулі адамдар үшін басқа да мультиспорттық іс-шараларды ұйымдастыратын паралимпиадалық қозғалыстың жетекші ұйымы ретінде танылады. ХПК-ның гуманитарлық мақсаты паралимпиадалық спорт арқылы денсаулығы бұзылған адамдарға инклюзивті қоғам құру болып табылады (I P C) (<https://www.paralympic.org>).

Қазіргі таңда елімізде 626 700 мүгедек бар. «Дене шынықтыру және спорт туралы» Қазақстан Республикасының Заңы Ұлттық Паралимпиадалық комитеттің қызметін, сурдлимпиадалық және арнайы олимпиадалық қозғалысты ұйымдастыруды реттейтін нормаларды да қамтиды. Мүгедектердің дене шынықтырумен және спортпен шұғылдануына байланысты медициналық қамтамасыз етілуі және дәрігерлік бақылау ұйымдастырылуы мемлекеттік органдарға жүктелген.

Мүгедектер спортын медициналық қамтамасыз етудің негізгі бағыттары ретінде:

- мүгедек спортшылардың денсаулық жағдайын бақылау;

- тиісті медициналық қорытындыны ресімдеу арқылы спортпен айналысуға рұқсат беру;
- жаттығу және жарыс процесінде мамандандырылған медициналық көмек көрсету;
- мүгедек спортшылардың функционалдық мүмкіндіктерін қалпына келтіру және кеңейту;
- оналту рәсімдері көзделген.

Мүгедек спортшыларды сапалы деңгейде медициналық тексеру, жоғары білікті медициналық персоналдың болуын талап етеді. Медициналық көрсеткіштер бойынша, спорттың жекелеген түрлерінде қосымша медициналық тексерулер жүргізіледі. Жекелеген спорт түрлерінің спортшылары үшін, медициналық көрсеткіштер бойынша медициналық тексерудің қосымша бағдарламалары жүргізіледі.

Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрінің 2014 жылғы 24 қарашадағы № 110 бұйрығымен «Спорттық жарыстарға қатысу үшін спортшыларды медициналық тексеру қағидаларын бекіту туралы» ережесі бекітілді. Осы ережеде спортшыларды медициналық тексерудің негізгі мақсаты ретінде спортшылардың диагностикасы, денсаулық деңгейін және функционалдық жағдайын бағалау көрсетілген. Ереже спортшыларды медициналық тексерудің түрлері мен мазмұнын, оны өткізу тәртібін айқындайды (ҚР МС М Б: № 110) (<http://adilet.zan.kz>).

Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрінің 2014 жылғы 4 қарашадағы «Спорттық іс-шараларды өткізу қағидаларын бекіту туралы» № 74 бұйрығымен дене шынықтыру және спорт саласындағы медициналық қамтамасыз етумен байланысты мәселелер шешілді.

Осы актіге сәйкес, жарыс регламенті міндетті түрде «медициналық-санитарлық қамтамасыз ету» бөлімін қамтуы тиіс. Оқу-жаттығу жиындарын өткізетін спорт ұйымдары, қатысушыларды медициналық-биологиялық және қалпына келтіру құралдарымен және санитарлық-гигиеналық нормалардың сақталуын қамтамасыз етуі тиіс. Спорттық және мәдени ойын-сауық іс-шараларын өткізу орны болып табылатын спорт ғимараттары медициналық пункттермен жарақтандырылуы тиіс (ҚР МС М Б: № 74) (<http://adilet.zan.kz>).

Отандық «Барыс» хоккей клубы қатысушысы болып табылатын, Құрлықтық Хоккей Лигасында (ҚХЛ) хоккей матчтарын медициналық қамтамасыз ету бойынша маңызды талаптар белгіленді. Лигада арнайы медициналық регламент қабылданды. Оның ережелеріне сәйкес,

матчта дәрігерлер бригадасының, қонақ командасы дәрігерінің және екі жедел медициналық жәрдем бригадаларының қатысуы талап етіледі, олардың біреуі реанимациялық бригада болуы тиіс. Дәрігерлік бригада барлық матч бойы барлық хоккейшілер мен жанкүйерлерге медициналық қызмет көрсетуді қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, ҚХЛ-да жарыстың бас дәрігерінің электрондық журналы енгізілді. Журнал нақты уақыт режимінде лига ойындары өткізілетін барлық мұз алаңдарында хоккейшілердің, төрешілердің, көрермендердің және басқа да матчтарға қатысушылардың сырқаттануы мен жарақат алуының барлық жағдайларын есепке алуға мүмкіндік береді.

Әлем спортындағы допингке қарсы күрес мәселесінің өзектілігі ешкімге күмән тудырмайды. Спорттағы допингке қарсы күрес мәселелерімен халықаралық деңгейде тек заңгер-ғалымдар ғана емес, осы саланың көптеген мамандары да айналысып келеді.

Соңғы кезде әлем спортындағы допингке қарсы күрес мәселесі мен оларды құқықтық реттеу мәселесіне арналған ағылшын тілінде монографияларда басылып шықты. Олардың арасындағы Ричард Уильям Дункан «Дик» Паундтың «Inside the Olympics» (Pound Richard W. 2004: 288), Халиган Барри мен Майк МакНэмидің «Anti-doping: Policy and Governance» (Houlihan Barrie 2013: 160), Дэвид Полдың «A Guide to the World Anti-Doping Code: A Fight for the Spirit of Sport» (David Paul, 2017: 280) атты еңбектерді жеке атап өткен жөн. Бұл еңбектерде қазіргі спорттағы допинг мәселесі егжей-тегжелі талданады. Бұл жұмыстар допингтің шығу тегі, оның дамуы және олардың қолдану саласының кеңеюі тақырыбындағы аса іргелі және маңызды еңбектер болып табылады.

Қазіргі таңда спорт әлемінде допингке қарсы күрестің жаңа әдістері де енгізілуде. Сонымен қатар, допингке қарсы күрес сияқты допингтің де түрлері мен нысандары жетілдірілуде. Бұл жағдай допингті спорттық жарыстарға қатысушылардың пайдалануына қарсы тұру кезінде күрделі проблемалар туғызуда. Осының бәрі допингке қарсы күресті құқықтық реттеудің өте қиын және күрделі екендігін білдіреді. Сондай-ақ, осы күрделі мәселені шешудің дұрыс жолдарын табуды талап етеді.

Қазіргі таңда допингке қарсы күрес мәселесі қазақстандық спорттың ең өзекті мәселелерінің бірі болып тұр. Осы орайда, допингтен келетін қауіптің барлық қиындығы мен ауқымдылығын түсіне отырып, оны түбегейлі жоюға бағытталған

іс-шаралар кешенін тұрақты негізде жүргізу қажеттілігі туындап отыр.

Спорттағы допинг проблемасы ұзақ және тұрақты сипатқа ие болып тұр. Допинг қарсыластарға бәсекелестік артықшылықтарды алуға әкелетін кез келген тыйым салынған заттарды немесе әдістерді пайдалану ретінде анықталады (IWAS Anti-Doping Code 2015) (<http://www.iwasf.com>).

Допингтің салдарынан бірқатар белгілі қазақстандық спортшылар олимпиадалық медальдарынан айрылды. Халықаралық Олимпиада комитеті Олимпиада ойындарында отандық спортшылар жеңіп алған 9 медальді қайтарып алды. Тек 2018 жылдың қорытындысы бойынша, қазақстандық спортшылардың допинг құралдарын қолдануының 36 жағдайы тіркелді. Допингтік дау-жанжалдар қазақстандық спортқа ауыр зиян келтірді, оның әлемдегі беделіне нұқсан келтірді.

Сондай-ақ, имидждік және қаржылық шығындардан басқа маңызды мәселелердің бірі спортшылардың өмірі мен денсаулығы болып табылады. Допингті қолдану спортшының денсаулығына орасан зиян тигізеді. Ағзаны жасанды ынталандыра отырып, допингтік заттар орталықжүйкежүйесінеқоздырғышәсерінбереді, мүмкіншіліктердің артуы және шаршаудың болмауының алдамшы сезімін туғызады, ағза функцияларының қалыпты қызметін бұзады, адам денесіне асыра жүктемелер кезінде онсыз да функциялардың белгілі бір жұмылдыруына байланысты олардың қызметін тиімсіз, үнемсіз етеді. Асыра жүктемелеу салдарынан ағзаның ресурстарының таусылуына ықпал етіп, оның пайда болуы (әсіресе денсаулық жағдайының кейбір ауытқулары кезінде, жеткіліксіз жаттыққан немесе зорығу жағдайында, жас ерекшеліктері, жағымсыз орта жағдайында және т.б.) жүйке жүйесінің бұзылуына, жіті жүрек жетіспеушілігіне, миокард инфарктына, тіпті өлімге әкеп соқтырады.

Спортта допингтің таралу проблемасы әлемдік деңгейдегі құбылыс екенін мойындау керек. Өкінішке орай, ол қазақстандық спорты да айналып өтпеді. Халықаралық Олимпиада комитеті қаралып отырған құбылысты олимпиадалық қозғалысқа негізгі қауіп ретінде қабылдайды.

Допингті қолдануға құқықтық деңгейде тиімді қарсы іс-қимыл жасау үшін, спорттық құқықтың құрамдас бөлігі ретінде допингке қарсы құқықтың тұтас институты қалыптаса бастайды. Бұл институт спорттағы допинг-

ке қарсы әрекет етуге байланысты қоғамдық қатынастарды реттеуге бағытталған құқық нормаларының жиынтығын білдіреді.

Допингке қарсы күресті тек халықаралық және ұлттық спорт федерациялары ғана емес, сондай-ақ мемлекеттердің өздері де жүргізеді. Осы келеңсіз құбылыспен күресте, әр түрлі нысандар мен әдістер қолданылады, атап айтқанда: құқықтық, ұйымдастырушылық және экономикалық. Ұлттық және халықаралық деңгейдегі тиісті нормативтік құқықтық актілер қабылданады, тиісті органдар мен құрылымдар құрылады, қаржы ресурстары бөлінеді.

Қазақстан Республикасының «Дене шынықтыру және спорт туралы» заңының 44-бабына сәйкес, спортта допингті болдырмау және онымен күрес Қазақстан Республикасының және халықаралық допингке қарсы ұйымдардың допингке қарсы қағидаларына сәйкес жүзеге асырылады.

Спортшылардың, сондай-ақ жаттықтырушылардың, спорттық медицина бойынша мамандардың, дене шынықтыру мен спорт саласындағы өзге де мамандардың спортшыларға қатысты допингке қарсы қағидаларды бұзуына, спорттық жарысқа қатысатын жануарларға қатысты допинг пайдалануға жол берілмейді. Спортшының, сондай-ақ спорттық жарысқа қатысатын жануарға қатысты допингті пайдалану фактісі Дүниежүзілік допингке қарсы агенттік аккредиттеген зертханаларда жүргізілген зерттеулердің нәтижелерімен расталады.

Спорттық жарыстарды ұйымдастырушылар халықаралық спорт ұйымдарының талаптары мен шешімдерін және Қазақстан Республикасының заңнамасын сақтай отырып, міндетті допинг-бақылауды жүргізу шарттарын қамтамасыз етуге міндетті.

Қазақстан Республикасы Спорт және дене шынықтыру істері агенттігі Төрағасының 2014 жылғы 25 шілдедегі «Спорт түрі бойынша Қазақстан Республикасының құрама және штаттық құрама командаларының (спорт түрі бойынша ұлттық құрама командалардың) құрамын қалыптастыру қағидаларын бекіту туралы» № 289 бұйрығымен спорт түрлері бойынша Қазақстан Республикасының құрама командасы негізгі және жастар (резервтік) құрамынан құралады.

Осы бұйрықпен Қазақстан Республикасының құрама командасы мүшесінің анты бекітілді. Онда еліміздің құрама командасының мүшесі допингке қарсы кодексті ұстануға және тыйым салынған заттарды пайдаланбауға салтанат-

ты түрде ант етеді (ҚР СДШ А Б: № 289) (<http://adilet.zan.kz>).

Қазіргі уақытта Қазақстанда допингті пайдалану үшін жауапкершілікті қатаңдату бойынша шаралар қабылдануда. Заңға енгізілген түзетулер әкімшілік жауапкершілікті жүргізуді көздейді. Олимпиада жеңімпаздары мен жүлдегерлері бұрын жеңіп алған Олимпиада медальдарынан айырылған жағдайда, бөлінген пәтерлерді қайтарады және ақшалай көтермелеу тетігінен айрылады. Сондай-ақ, спортшылар мен олардың жаттықтырушыларына допингті пайдаланғаны үшін өмір бойы спорттық зейнетақыдан айыру және берілген атақтары мен разрядтарынан айыру қауіпі төніп тұр. Мұндай түбегейлі шараларды қабылдау, аталған проблеманың елдің спорттық имиджіне нұқсан келтірілуімен түсіндіріледі. Қазақстанда допингті қолдану үшін қылмыстық жауапкершілік енгізуден бас тартты. Жаза ретінде спортшыға 120 мың теңгеден сәл көбірек айыппұл салынады. Сондай-ақ, мұндай атлеттерді дайындайтын спорт функционерлеріне де жауап беруге тура келеді.

2005 жылғы 19 қазандағы Париж қаласында қабылданған «Спорттағы допингке қарсы күрес туралы халықаралық конвенциясы» қабылданды. Конвенцияның мақсаты ЮНЕСКО-ның дене шынықтыру және спорт саласындағы қызметінің стратегиялары мен бағдарламалары шеңберінде оны жою мүддесінде спортта допинг қолдануды болдырмауға және онымен күресуге жәрдемдесу болып табылады.

Қатысушы мемлекеттер Конвенцияның мақсаттарына қол жеткізу үшін:

(а) Кодекс принциптеріне сәйкес тиісті шараларды ұлттық және халықаралық деңгейлерде қабылдауға;

(б) спортшыларды қорғауды қамтамасыз етуге, спорттағы этикалық принциптерді сақтауға және зерттеулер нәтижелерін бірлесіп пайдалануға бағытталған халықаралық ынтымақтастықтың барлық нысандарын көтермелеуге;

(с) қатысушы мемлекеттер мен жетекші ұйымдар арасындағы спорттағы допингке қарсы күрес саласындағы халықаралық ынтымақтастыққа, атап айтқанда Дүниежүзілік допингке қарсы күрес агенттігімен ынтымақтастыққа жәрдемдесуге міндеттенеді (СДҚКТ К) (<http://adilet.zan.kz>).

2009 жылғы 7 желтоқсанда Қазақстан Республикасы Конвенцияны ратификациялап, әлемдегі допингке қарсы қозғалыстың қатысушысы болды. Конвенцияда допингке қарсы ұйымдар, спорт ұйымдары мен қатысушы

мемлекеттердің мемлекеттік органдары арасындағы ынтымақтастық қажеттілігі атап өтіледі. Допингке қарсы күрес жөніндегі жетекші халықаралық орган ретінде Дүниежүзілік допингке қарсы агенттік (ДДҚА) миссиясының маңыздылығы расталды. Конвенцияға қатысушы мемлекеттер допингке қарсы күрес мәселелері бойынша білім беру бағдарламаларын әзірлеуге және іске асыруға міндетті. Осы бағдарламалар допингтік құралдарды денсаулық үшін қолданудың теріс салдарлары туралы ақпаратты таратуға бағытталуы тиіс.

Осы саладағы халықаралық маңызды құжат ретінде допингке қарсы күрес жөніндегі Копенгаген декларациясын атауға болады. Бұл құжат Дүниежүзілік допингке қарсы агенттіктің (ДДҚА) құқықтық статусын және ол органның қабылдаған Дүниежүзілік допингке қарсы бағдарламасының рөлін анықтайды. Бірақ допингке қарсы күрес жөніндегі негізгі құжат ретінде 2003 жылғы Дүниежүзілік допингке қарсы күрес кодексі саналады (Саунина 2018: № 4, 146)

ДДҚА құру жөніндегі халықаралық олимпиада комитетінің бастамасын мемлекет үкіметтері мен мүдделі қоғамдық ұйымдар қолдады. Допингтен спортты босату ДДҚА шешетін негізгі міндет болып табылады. ДДҚА қызметі Дүниежүзілік допингке қарсы күрес кодексі мен ХОК медициналық кодексінің ережелеріне негізделеді.

Допингке қарсы күресті құқықтық реттеу оңай емес. Халықаралық деңгейде допингке қарсы күрес мәселелерімен заңгерлер ғана айналыспайды. Ұзақ уақыт бойы бұл мәселелермен басқа қызмет салаларының мамандары да айналысады. Олар күрестің жаңа әдістерін әзірлеп, енгізуде. Олармен қатар, допинг түрлері мен нысандарын жетілдіру процесі қатар жүруде. Мұндай жағдай допингпен тиімді күрес жүргізу мүмкіндігіне үлкен кедергі тудырады. Тіпті, осы зұлымдықты жеңу мүмкін деп есептейтіндердің өзі, оны тек алыс перспективада ғана іске асуы мүмкін деп есептейді. Белгілі неміс маманы Норберт Мюллердің пікірінше, тыйым салу шараларын қолдану арқылы допингке қарсы күресте табысқа жету өте қиын (Долгополов, 2010: № 23, 3) (<https://rg.ru>).

Қорытынды

Қорыта айтқанда, еліміздегі спорт саласындағы медициналық тексеру мен допингке қарсы күрес мәселесі, қазақстандық спорттын

ең өзекті және күрделі проблемасы болып табылатынын мойындауымыз керек. Осы өзекті мәселені шешу үшін төмендегі іс-шараларды жүзеге асыру керек сияқты:

Біріншіден, Қазақстанда спорттық медицинаны дамыту үшін мемлекеттік кешенді бағдарлама қабылдануы тиіс. Спорттық медицинаны дамытуда Қытай, Канада және Еуропаның дамыған мемлекеттеріндегі жүзеге асырылған озық тәжірибені қолдануымыз керек. Қазақстанда спорттың медициналық қамтамасыз етілуін жарыс және жаттығу процесінің маңызды бөлігі ретінде қарастыру қажет.

Екіншіден, «Мүгедектердің құқықтары туралы конвенцияны» жүзеге асыру мақсатында Ұлттық Паралимпиадалық комитеттің қызметі, мүгедектердің дене шынықтыруы және спортпен шұғылдануына байланысты медициналық қамтамасыз етілуі мен дәрігерлік бақылау ұйымдастырылуы мемлекеттік органдар тарапынан үнемі қадағаланып отырылуы тиіс.

Үшіншіден, допингке қарсы күрес мәселелері бойынша білім беру бағдарламаларын әзірлеуге және оларды іске асыруға бағытталған шараларды кеңінен қолдану қажет. Спорттағы допинг қолданудың теріс салдарлары туралы үгіт-насихат үнемі жүргізіліп отырылуы керек. Сондай-ақ, мемлекеттер мен жетекші ұйымдар арасындағы спорттағы допингке қарсы күрес саласындағы халықаралық ынтымақтастықты, атап айтқанда Дүниежүзілік допингке қарсы күрес агенттігімен тікелей байланысты нығайту керек.

Төртіншіден, Дүниежүзілік допингке қарсы агенттіктің тыйым салынған допинг құралдарының тізімі жедел жаңартылуы тиіс. Спортшылар жоғары спорттық нәтижелерге тыйым салынбаған және ынталандыратын құралдарды қолдану арқылы жетеді. Содан кейін, белгілі бір уақыт өткеннен кейін, тыйым салынбаған құралдардың ынталандырушы қасиеттері анықталып, ол құралдар тыйым салынған допинг құралдарының тізіміне енгізіледі де, оларға тыйым салынады. Бірақ, осы уақытқа дейін спорт жарыстарында жеңімпаздар анықталынып және спорттық нәтижелер тіркеліп қойылады. Тыйым салынған допинг құралдарының тізімінің кеш шығуының салдарынан жеңімпаздар алған жүлдесінен айрылып, тіркелген спорттық нәтиже жойылады.

Бесіншіден, спорттағы допингке қарсы бақылауды үнемі жетілдіріп отыруымыз қажет. Қазіргі допингке қарсы бақылау жүйесін заман талабына сай деп айта алмаймыз. Қолданыстағы бақылау

жүйесі, әсіресе спортшылар үшін, допингке қарсы ережелерді бұзу және жауапкершіліктен құтылып кету мүмкіндіктеріне жол беріп отыр. Допингке қарсы ережелердің бұзылуы, ұзақ уақыттан кейін анықталған жағдайларда орын алуда. Осының бәрі медициналық сынамалардың өзектілігі мен тәуелсіздігіне үлкен күмән тудырады. Допингке қарсы қатынастарды нақты және тиімді реттеу үшін, допингке қарсы күрес үшін бағытталған жаңа нормативтік құқықтық актілерді уақтылы қабылдау маңызды болып отыр.

Алтыншыдан, жалпы әлемдік спортқа саясаттың, оның ішінде әлемдік геосаясаттың араласуын болдырмауымыз керек. Спортқа саясаттың араласуы допингке қарсы күрес жүйесіне кері әсер етеді. Спортшыларды жазалау туралы шешім қабылдау кезінде, спортшының қай мемлекеттің өкілі екендігі ескеріліп, оларға таңдау тәсілі қолданылып жатқандығын атап өткен жөн. Допингпен күресетін арнаулы орган кей-кезде қарама-қарсы шешім қабылдап жатады. Жекелеген спортшыларға қатысты, кінәсі дәлелденбесе де, Олимпиада ойындарына жол бермеу туралы шешім қабылдайды. Спортшылардың атына күмәнді айып тағу және осыған байланысты, негізсіз жаза қолдану, заңдылық пен әділдікке сәйкес келмейді. Допингпен күресетін арнаулы органдардың қызметі айыптау қызметі болмауға тиіс. Кінәсіздік презумпциясы спорт саласында да сақталуы тиіс. Осы проблеманы шешу үшін, спортты деполитизациялау қағидасын бекітетін БҰҰ Бас Ассамблеясының жеке қарарын қабылдау қажет.

Жетіншіден, спортшылардың құқықтарына әлемдік деңгейде кепілдік берілуі тиіс. Жекелеген спортшылардың допингті қолдануын анықтау фактісі бойынша, барлық құрама халықаралық жарыстарға қатысудан шеттетілген жағдайлар орын алуда. Практикада қолданылатын «бірі – бәрі үшін, бәрі – бірі үшін» деген ұжымдық жауапкершілік шаралары, допинг қолданбаған «таза» спортшылардың құқықтарын бұзады. Аталған мәселені шешу, қазіргі кезде ең ауыр және күрделі болып тұр. Допингке қарсы ережелерді бұзғаны үшін жауапкершіліктің қолданыстағы тетігі көптеген мәселелерді тудыруда.

Допингке қарсы ережелердің бұзылуы саналы түрде немесе абайсызда жасалынуы мүмкін. Егер, спортшы ережені абайсызда бұзса, оған қатаң жаза қолдану керек емес. Кейде допингке қарсы ережелерді бұзу спортшының емес, дәрігерлер мен лауазымды тұлғалардың кінәсінен

болуы мүмкін. Мұндай жағдайда, шығарылған жазаның әділдігіне үлкен күмән туады.

Спортшылардың құқықтарын қорғау талаптары бойынша спорт арбитражы қарайтын істер ұзаққа созылады. Бұл спортшылардың құқықтарын қорғау мәселелерін жедел және әділ шешуге ықпал етпейді. Керісінше, спорттық қоғам тарапынан көптеген наразылықтар туғызып, спортшының беделін түсіреді.

Сегізіншіден, Дүниежүзілік допингке қарсы агенттіктің (ДДҚА) қызметін құқықтық реттеу мәселелерін түбегейлі шешуіміз керек. Бұл ұйымның қызметі көптеген шешілмеген мәселелерді тудырады. Ұлттық допингке қарсы агенттіктер деңгейінде, ДДҚА-ны реформалау туралы мәселе бірнеше рет көтерілген, өйткені осы ұйымның қызметінде айқындылық пен бақылаудың болмауы байқалады. Сондықтан, ДДҚА-тің ішкі құрылымын реформалау қажеттілігі әлдеқашан пісіп-жетілді.

Тоғызыншыдан, допингке қарсы ережелерді бірқатар белгілі спорт лигаларының (NHL, NBA, NFL, MLC) мойындамауына қарсы шаралар

қолдану қажет. Бұл лигаларда, ДДҚА тізімінен айтарлықтай ерекшеленетін, тыйым салынған допинг құралдарының тізімі бар. Бұл лигаларда, допингті қолдану үшін жазалаудың өз жүйесі қолданылады. Егер, ойыншы НХЛ лигасында ойнаған болса және допингті қабылдаған болса, ол сол кезеңде халықаралық допингке қарсы ережелердің бақылауында болған жоқ, сондықтан халықаралық жарыстарға қатыса алады. Бұл заңға да, спорттық қағидаға да қарама-қайшы келеді.

Оныншыдан, спортшылардың мемлекет шекарасын кесіп өтуімен байланысты проблемаларды шешуіміз керек. Бірқатар елдердің заңнамасы бойынша, допинг қолдануы анықталған спортшыға, осы мемлекеттің аумағына кіруден бас тарту түріндегі санкция қолданылуы мүмкін. Осылайша, жарыстан шеттетілген спортшы жарыс өтетін елдің аумағына кіре алмайды. Мұндай жағдайды шешу үшін, халықаралық жарыстар қабылдайтын елде спортшылардың шектеулі болу тетігі, яғни жарысқа қатысуы мен осы елде уақытша болуы түбегейлі шешілуі тиіс.

Әдебиеттер

Долгополов Н. Отравы засела в чемпионах. Ждать ли в Ванкувере новых допинговых скандалов? // Российская газета – Неделя № 23(5102), 2010ж., 3 б.

David Paul, A Guide to the World Anti-Doping Code: A Fight for the Spirit of Sport / Paul David – Cambridge University Press, 3rd edition, 2017ж., 280 б.

International Organisations of Sports for the Disabled URL: <https://www.paralympic.org/the-ipc/international-organization-for-the-disabled>.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2015 жылғы 23 желтоқсандағы «Қазақстан Республикасында дене шынықтыру мен спортты дамытудың 2025 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы» № 1037 қаулысы. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1500001037>

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 1 маусымдағы «Мүгедектердің құқықтары туралы конвенцияны жүзеге асыру мақсатында Қазақстан Республикасы қабылдаған шаралар туралы бастапқы баяндаманы бекіту туралы» № 330 қаулысы. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1700000330>

Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрінің 2014 жылғы 24 қарашадағы № 110 бұйрығымен бекітілген «Спорттық жарыстарға қатысу үшін спортшыларды медициналық тексеру қағидаларын бекіту туралы» ережесі. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1400010009>

Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрінің 2014 жылғы 4 қарашадағы «Спорттық іс-шараларды өткізу қағидаларын бекіту туралы» № 74 бұйрығы. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1400009930/links>

Қазақстан Республикасы Спорт және дене шынықтыру істері агенттігі Төрағасының 2014 жылғы 25 шілдедегі «Спорт түрі бойынша Қазақстан Республикасының құрама және штаттық құрама командаларының (спорт түрі бойынша ұлттық құрама командалардың) құрамын қалыптастыру қағидаларын бекіту туралы» № 289 бұйрығы. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1400009682>

2014 жылғы 3 шілдедегі Қазақстан Республикасының «Дене шынықтыру және спорт туралы» заңы. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000228#z203>

Pound Richard W. , Inside the Olympics: A Behind-the-Scenes Look at the Politics, the Scandals and the Glory of the Games / Richard W. Pound – Wiley, 2004 ж., 288 б.

2005 жылғы 19 қазанда Париж қаласында қабылданған «Спорттағы допингке қарсы күрес туралы халықаралық конвенциясы». <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z090000220>

Поляев Б.А., Белолипецкая И.А., Макарова Г.А. Зарубежный и отечественный опыт организации службы спортивной медицины и подготовки спортивных врачей. – М.: Советский спорт, 2005. – 102 б.

Саунина Е.В., Кечатов Р.В. Актуальные проблемы международного антидопингового права // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. 2018. – № 4. – 146 б.

Houlihan Barrie, McNamee Mike, *Anti-doping: Policy and Governance* / Barrie Houlihan, Mike McNamee – Routledge, 2013ж., 160 б.

World Anti-Doping Code URL: http://www.iwasf.com/iwasf/assets/File/Anti_Doping/wada-2015-world-anti-doping-code.

References

Dolgoplov N. Poison lingers in the Champions. Should we expect new doping scandals in Vancouver? // *The Russian newspaper – Week No. 23(5102)*, 2010. 3 p.

David Paul, *A Guide to the World Anti-Doping Code: A Fight for the Spirit of Sport* / Paul David – Cambridge University Press, 3rd edition, 2017, 280 p.

International Organisations of Sports for the Disabled URL: <https://www.paralympic.org/the-ipc/international-organization-for-the-disabled>.

Kazakstan respublikasy Kimen 2015 July 23 jilted “Kazakhstan respublikasida Dene the physical education men’s sporty damy-tu 2025 Gila Dang thirumalai Becca Turala” No. 1037 aulisi. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1500001037>

2014 July 3 sldebug Kazakhstan Respublikasynyn “Den physical education and sport Turala” say. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000228#z203>

Kazakstan respublikasy Ken 2017 July 1 maisymay “Medicard fry Turala convenzioni GSEE the rules matatanda Kazakstan respublikasy abildin aralar Turala bastapky bahamani Becca Turala” No. 330 aulisi. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1700000330>

Kazakstan respublikasy Medinet and sport Ministry 2014 July 24 arshady No. 110 burayman bakhtegan “Sporty aristera Atis ushin Sportsline medicinally texere aidalarm Becca Turala” eries. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1400010009>

Kazakstan respublikasy Madeniet Zhane sport Ministry 2014 July 4 arasada “Sporty IC-aralarda tcsu aidalarm Becca Turala” No. 74 Buriy.

Kazakstan respublikasy Sport and physical education den star agents Treasury 2014 July 25 sldebug “Sports Tr boiynsha Kazakhstan Respublikasynyn RM and state ARMA commandline (sport Tr boiynsha ulttyk RM comandline) Armin alaptanterv aidalarm Becca Turala” No. 289 Buriy. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1400009682>

Pound Richard W. , *Inside the Olympics: A Behind-the-Scenes Look at the Politics, the Scandals and the Glory of the Games* / Richard W. Pound – Wiley, 2004ж., 288 б.

2005 July 19 asanda Paris arasinda abeldano “Sportty dopinga arsy training Turala halyard konvencijas”. http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z090000220_

Polyaev B. A., Belolipetskaya I. A., Makarova G. A. Foreign and domestic experience of the organization of service of sports medicine and training of sports doctors. – Moscow. // *Soviet sport*, 2005ж., – 102 б.

Shunina E. V., Kachalov R. V. Topical issues of the international anti-doping law. // *Bulletin of Nizhny Novgorod University. N. And.Lobachevsky*, 2018., No. 4, 146 б.

Houlihan Barrie, McNamee Mike, *Anti-doping: Policy and Governance* / Barrie Houlihan, Mike McNamee – Routledge, 2013ж., 160 б.

World Anti-Doping Code URL: http://www.iwasf.com/iwasf/assets/File/Anti_Doping/wada-2015-world-anti-doping-code.

T.A. Agdarbekov¹, A.K. Isabekov² , G.Sh. Bitursyn³ , A.K. Musabekova³

¹Academy of Humanities of Kazakhstan, Almaty University, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: Galimgan_1980@mail.ru

²Al-Farabi Kazakh national University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: akil_09@mail.ru

³South Kazakhstan state pedagogical University, Kazakhstan, Shymkent, e-mail: akonia818@mail.ru

CONSTITUTIONAL PRIORITIES IN THE ORGANIZATION OF FORMS OF PUBLIC ADMINISTRATION

The theme of the study contains the constitutional principles and constitutional requirements for the practical effective distribution of competent areas of government, subjects and points of power. The study analyzes the political influence of the presidential system of governance on the strategic development of the state. In addition, the constitutional requirements and the role of state power in ensuring public order and political stability in the direction of internal and external relations are discussed. As the main object of the study, the system of public administration of Kazakhstan, which has formed its place among the States of Central Asia, is analyzed. The aim of the study is a comprehensive analysis of the regularities of mechanisms of phased implementation of long-term ideas, as the main reference point of the strategic development plan of the sovereign country «Kazakhstan-2050» in the system of public administration in Kazakhstan. The problem of formation and systematization of regularities of mechanisms for the phased implementation of long-term ideas in the above-mentioned strategic development plan is an urgent priority initiative. The state can take a bold step not only by determining the future direction, but also to develop a clear system. In the period of modern global globalization, civilizational States, realizing the passed way, make bold predictions for the future. In order not to remain a global leader, developing every day, it is necessary to assess their future. The research paper describes the scientific foundations in these areas. The main results of our research work is the ranking of its sovereignty, formed on the world stage, original and self-serving in a short year, an independent state, which withdrew its sovereignty from the Soviet Government. The research paper reflects the results of diplomatic cooperation and the influence of state power in establishing relations with the States of Central Asia, as well as with the countries of the near and far abroad. The results of research work characterized by theoretical consistency, determined on the basis of methodological and scientific-methodological foundations, the consistency of results articles published in scientific journals on the part of the author, according to scientific principles of research, as well as a complete disclosure of the mechanism for preserving public order and political stability, along with strategic economic development in the management of public power. According to the Constitution, our state is an independent, democratic, legal state, which belongs to the presidential form of government. The formation and systematization of regularities of mechanisms for the phased implementation of long-term ideas in the development strategy “Kazakhstan-2050” is the most important goal for the state, and for the legal (educational) Institute a particularly valuable principle. The practical significance of the research work is that the main purpose of our Constitution is to preserve independence as Mangilik El, firmly adhering to the main principles based on the welfare of the people, peace and tranquility.

Key words: state, power, constitutional, humanization of laws, legal policy, human rights system, legislative norms, strategic development, the constitutional control, constitutional law, law.

T.A. Ағдарбеков¹, А.К. Исабеков², Г.Ш. Битұрсын³, А.К. Мусабекова³

¹ҚР Гуманитарлық ғылымдар Академиясы, Алматы университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: Galimgan_1980@mail.ru

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: akil_09@mail.ru

³Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Қазақстан, Шымкент қ., e-mail: akonia818@mail.ru

Мемлекетті басқару нысандарын ұйымдастырудағы конституциялық басымдықтар

Зерттеліп отырған жұмысымыздың тақырыбы мемлекетті басқарудың күзіреттілік салаларын, билік субъектілері мен тармақтарын іс жүзінде тиімді бөлуге қатысты конституциялық ұстанымдар мен конституциялық талаптарды қамтиды. Зерттеу барысында президенттік басқару жүйесінің мемлекеттің стратегиялық дамуына саяси ықпалы сараланады. Сонымен қатар, мемлекеттік биліктің ішкі және сыртқы байланыстар бағытында қоғамдық тәртіп пен саяси

тұрақтылықты қамтамасыз етудегі рөлі мен конституциялық талаптар талқыға түседі. Зерттеу негізгі объектісі ретінде Орта Азия мемлекеттері арасында өзіндік орнын қалыптастыра білген Қазақстанның мемлекеттік басқару жүйесі талданады. Зерттеудің мақсаты – Қазақстандағы мемлекеттік басқару жүйесінде егеменді еліміздің «Қазақстан-2050» стратегиялық даму жоспары негізгі бағыт болғандықтан көпжылдық идеялардың кезең-кезеңімен жүзеге асырылу механизмдерінің заңдылықтарына кең ауқымда талдау жасау болып табылады. Жоғарыда айтылған стратегиялық даму жоспарындағы көпжылдық идеялардың кезең-кезеңімен жүзеге асырылу механизмдерінің заңдылықтарын жүйелеу мен қалыптастыру мәселесі – кезек күттірмейтін өзекті бастама. Болашақ бағытын айқындап қана емес, нақты жүйеге келтіре білген мемлекет батыл қадам жасай алады. Қазіргі ғаламдық жаһандану кезінде өркениетті мемлекеттер өткен жолын өрнектей отырып, болашаққа батыл болжам жасауда. Күннен-күнге дамылдап дамып бара жатқан жаһандық көштен қалмау үшін өз болашағымызды бағамдап алуымыз қажет. Зерттеу жұмысында осы бағыттар бойынша ғылыми негіздер сипатталады. Ғылыми-зерттеу нәтижелері әдіснамалық және ғылыми-әдістемелік негіздерге сүйене отырып айқындалған теориялық дәйектілігімен, автор тарапынан ғылыми басылымдарда жарияланған материалдар нәтижелерінің үйлесімділігімен, зерттеу жұмысының ғылыми негізге сәйкестілігімен, сондай-ақ мемлекеттік билікті басқаруда стратегиялық тұрғыда экономикалық дамумен қатар қоғамдық тәртіп пен саяси тұрақтылықты сақтай білуді қамтамасыз ету механизмі мазмұнының толық ашылуымен сипатталған. Егеменді еліміз Конституция талаптары бойынша Президенттік басқару нысанына жататын тәуелсіз, демократиялық, құқықтық мемлекет. «Қазақстан-2050» даму стратегиясындағы көпжылдық идеялардың кезең-кезеңімен жүзеге асырылу механизмдерінің заңдылықтарын жүйелеу және қалыптастыру мемлекет үшін аса маңызды мақсат, ал құқықтық (білім) институт үшін аса құнды қағида болып саналады. Зерттеу жұмысының тәжірибелік маңызы Ата Заңымыз – Конституциямыздағы халықтың игілігіне, бейбітшілік пен тыныш өмірге негізделген басты ұстанымдарды берік ұстанып, Мәңгілік ел ретінде тәуелсіздігімізді қастерлей білу, әлемдегі дамыған елдердің қатарынан бой көрсету болып табылады.

Түйін сөздер: мемлекет, билік, конституция, заң нормалары, саяси тұрақтылық, қоғамдық тәртіп, стратегиялық даму, конституциялық бақылау, конституциялық заң, заң.

Т.А. Агдарбеков¹, А.К. Исабеков², Г.Ш. Битурсын³, А.К. Мусабекова³

¹Академия гуманитарных наук РК, Алматинский университет,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: Galimgan_1980@mail.ru

²Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: akil_09@mail.ru

³Южно-Казахстанский государственный педагогический университет,
Казахстан, г. Шымкент, e-mail: akonia818@mail.ru

Конституционные приоритеты в организации форм государственного управления

Тема исследуемой работы содержит конституционные принципы и конституционные требования к практическому эффективному распределению компетентных областей управления государством, субъектов и пунктов власти. В ходе исследования анализируется политическое влияние президентской системы управления на стратегическое развитие государства. Кроме того, обсуждаются конституционные требования и роль государственной власти в обеспечении общественного порядка и политической стабильности в направлении внутренних и внешних связей. В качестве основного объекта исследования анализируется система государственного управления Казахстана, которая сформировала свое место между государствами Центральной Азии. Целью исследования является всесторонний анализ закономерностей механизмов поэтапной реализации многолетних идей, так как основной ориентир стратегического плана развития суверенной страны «Казахстан-2050» вделается на систему государственного управления в Казахстане. Проблема формирования и систематизации закономерностей механизмов поэтапной реализации многолетних идей в вышеназванном стратегическом плане развития – актуальная первоочередная инициатива. Государство может сделать смелый шаг, не только определив будущее направление, но и выработав четкую систему. В период современной глобализации цивилизационные государства, осознавая пройденный путь, делают смелые прогнозы на будущее. В исследовательской работе описываются научные основы по этим направлениям. Результаты научно-исследовательской работы характеризуются теоретической последовательностью, исходя из методологических и научно-методических основ, согласованностью результатов материалов, опубликованных в научных изданиях со стороны автора, соответствием научной основы исследовательской работы, а также полным раскрытием содержания механизма обеспечения сохранения общественного порядка и политической стабильности, наряду со стратегическим экономическим развитием в управлении государственной властью. Основными результатами нашей исследуемой работы является ранжирование своего суверенитета,

сформированного на мировой арене, самобытным и самообслуживаемым за небольшой год независимым государством, выведшим из состава Советского Правительства свой суверенитет. В исследовательской работе отражаются результаты дипломатического взаимодействия и влияния государственной власти в налаживании взаимоотношений с государствами Центральной Азии, а также со странами ближнего и дальнего зарубежья. По Конституции наше государство – независимое, демократическое, правовое государство, относящееся к президентской форме правления. Формирование и систематизация закономерностей механизмов поэтапной реализации многолетних идей в стратегии развития «Казakhstan-2050» является важнейшей для государства целью, а для правового (образовательного) института особо ценным принципом. Практическая значимость исследовательской работы заключается в том, что основной целью нашей Конституции является сохранение независимости, как Мәңгілік ел, прочно придерживаясь главных принципов, основанных на благополучии народа, мире и спокойствии.

Ключевые слова: государство, власть, конституция, законодательные нормы, политическая стабильность, общественный порядок, стратегическое развитие, конституционный контроль, конституционный закон, закон.

Introduction

Our main goal is to reach the level of the 30 most developed countries of the world by 2050. For the Strategy “Kazakhstan-2050” is a continuation of the harmonious development of the Strategy” Kazakhstan – 2030 “ on a new political course. As it was noted “The world crisis confirmed that we have taken place as a state and society. Our borders, political system, economic model are no longer the subject of serious disagreements and discussions either inside or outside the country. To achieve the main goal, Kazakhstan’s development model should be the basis of a new political course.

To understand the interaction of national and international interests in our legal state, the correct definition of these categories is of great importance. Let us consider the essence of social interest in the conditions of development of legal statehood in the modern period.

National emerged and exists as a reflection of the processes of formation and development of Nations: ethnic (language, culture, custom, rituals, traditions), slowly undergoing change, is a non-class or conservative side of the national (Kulichenko 1983: 20), changing simultaneously with the transformation of the living conditions of the people. National interests are always formed at the level of class interests. Therefore, the class interests of the proletariat coincide with the international interests of the peoples, that is, the position of the working class in society is not national, but international.

Thus, national interests consist of the national-specific, arisen in special conditions (geographical environment, etc.) and national (international), equally relating to all Nations and nationalities. Common interests contribute to the unification of Nations to achieve a common goal.

Our Republic is developing according to a specific formula: “first-the economy, then-politics” political reforms carried out in our country are linked to the level of the economy, we are consistently moving along the path of political liberalization, approaching high standards of democratization and human rights. The Constitution enshrines the fundamental rights and freedoms of citizens with equal rights and opportunities. N.A. Nazarbayev noted that “Peace and harmony, dialogue of cultures and religions in our multinational country are rightly recognized as the world standard. The Assembly of people of Kazakhstan has become a unique Eurasian model of dialogue of cultures. Kazakhstan has become a center of global interfaith dialogue” (Agdarbekov 2013: 13).

The new policy course highlights the importance and role of the state language and outlines specific tasks in this direction.

The concept of local self-government was approved, which allows to improve the quality of management at the aul, rural level, which will expand the participation of citizens in solving issues of local importance. It is envisaged to create a National Commission on personnel policy, a fundamentally new class of professional managers-corps A, which is responsible for the implementation of specific areas of state policy. At the same time, it is specified that “from now on, a civil servant must move up the career ladder in stages, moving from one step in the hierarchy of power to another, improving his skills and improving his professional level.

The message States that “special responsibility for the implementation of the new strategic course “Kazakhstan-2050” lies primarily with the Kazakhs. We must not forget that we can give an adequate response to the challenges of the time only if we preserve our cultural code: language, spirituality, traditions and values.”

Scientific methodology:

– Research question: according to the Constitution, our state is an independent, democratic, legal state, which belongs to the presidential form of government. The formation and systematization of regularities of mechanisms for the phased implementation of long-term ideas in the development strategy “Kazakhstan-2050” is the most important goal for the state, and for the legal (educational) Institute a particularly valuable principle.

– Proposed hypothesis: in the organization of public administration facilities it is necessary to form a systematic mechanism for the implementation of long-term ideas in the strategy “Kazakhstan-2050”

– Stages of research: 1-stage: 2015-2016y, 2-stage: 2017-2018y, 3-stage: 2019-2020y.

– Research methods: the Results of research work characterized by theoretical consistency, determined on the basis of methodological and scientific-methodological foundations, the consistency of results articles published in scientific journals on the part of the author, according to scientific principles of research, as well as a complete disclosure of the mechanism for preserving public order and political stability, along with strategic economic development in the management of public power.

– Results of the study: the Main results of our research work is the ranking of its sovereignty, formed on the world stage, an original and self-serving independent state in a short year, which withdrew its sovereignty from the Soviet Government. The research paper reflects the results of diplomatic cooperation and the influence of state power in establishing relations with the States of Central Asia, as well as with the countries of the near and far abroad.

Results and discussion

The strategy “Kazakhstan-2050” is a new policy for further improvement of national statehood in Kazakhstan. The new task before us requires strengthening the vector of further development of our national state for the long term.

In our opinion, on the basis of the “Strategy Kazakhstan-2050” there is a need to deepen, objective development, prospects for the development of interethnic relations and to determine the important role of national statehood in our country is of particular importance. National-state building as a process and an integral part of the mechanism of any state is associated with an adequate reflection in

the theoretical concepts of concepts such as “class”, “national” and “ethnic”, “international”, “national consciousness” and “psychology”. Clarity of ideas helps to determine the patterns of development of this contradictory process. At a particular stage, a very important conceptual reflection of the specific measures of state and legal impact on the development of national (interethnic) relations, which could serve as a real stimulus for the social progress of all Nations and nationalities. At the same time, it is necessary to understand the fact that the process of unfolding the spiritual potencies of each nation is a process of self-movement. Its development is provided by national and state forms. It is very important to always bear in mind that these forms can never fully encompass the movement of all internal connections.

The basic principles of national-state construction in Kazakhstan are enshrined in the Constitution of the Republic of Kazakhstan of 1995. Taking them into account in the practice of national-state development is an indispensable condition for the coordination of international (national) and national-state interests, the resolution of contradictions between the modern national-state form of organization of public life.

In the development of national statehood in Kazakhstan from the first days of independence, the interaction of national and international interests was taken into account, but this issue is not specifically investigated, although many works have been published on the unity of national and international in the functions of national statehood and the scientific significance of such development in modern conditions becomes a necessity.

Scientists from different positions come to the definition of interest. Some, denying the objective nature of interests, recognize their subjectivity, noting that interest is not “narrative motives in the way people think”, but “motor impulses of their behavior” (Mikhailov, 1965: 62). G.p. Kovalevsky defined interest as “an act of consciousness relating to the field of volitional relations” (Kovalevsky, 1967: 157).

According To S. p. Makarov, interest can be attributed to the specific orientation of people to meet their needs (Makarov, 1972: 111). T.A.Kuliyev (Kuliyev, 1967: 9), A.G. Zdravomyslov (Zdravomyslov, 1964: 29) consider interest as a unity of objective and subjective.

In our view, it is impossible to deny the objective nature of interests, as well as to explore the objective and subjective in unity. We agree with S. Sabikenov, who believes that interests are

an expression of the objective attitude of people, collective, class, etc. to the phenomena and objects of their surrounding reality, contributing to their existence and development as members of society (Sabikenov, 1986a: 18).

The emergence of national interest in the conditions of various forms of state construction is a natural process of development of objective tendencies, which were manifested in accordance with the level of development of the material life of society, material relations, which created the possibility of forming certain necessary interests. In addition, the formation of various forms of national statehood on the basis of self-determination of Nations is a manifestation of their conscious interest, which acts as an incentive for conscious and purposeful development.

The definitions of national in the legal literature are largely debatable. G.M. GAK to the national interest include “territorial independence and inviolability of Nations, its freedom from oppression and oppression by other Nations, freedom to develop their economy, language, culture” (GAK. 1960: 67). Some authors (Gorbachev 1966: 18), proceeding from the erroneous assertion that the national question in the Soviet period was resolved, identify national and national interests with specific interests, without taking into account the interests of other Nations. The main drawback of this form of control is that it allows the constitutional control bodies, in case of recognition of the law as inconsistent with the Constitution, indirectly “invade” the competence of the legislative body, interrupt the parliamentary administration, question the professionalism of the deputies who adopted an unconstitutional act (Karaev, 2016 a: 15). Common interests, which create conditions for interethnic interaction, are common interests (Lenin 352). At the same time, these interests as a result of the objective attitude of peoples, Nations and classes are divided by a number of authors into economic, social and political (Sabikenov, 1986 b: 12). There is also no doubt that the political component of the preliminary form of protection of the Constitution should be taken into account when carrying out constitutional control, since the initiation of the question of considering the law for constitutionality, under multi-party regimes, is to some extent one of the forms of political struggle, which, turning to the highest constitutional authority, hope to restore “justice” and achieve their desired goals. It is possible that taking into account these circumstances in modern political conditions is not so important, but it is possible that in the future, when the political climate changes, the Constitutional Council will

need to take into account these factors (Karaev, 2016 b: 15). Over time, more and more important in the law begins to acquire legislation that allows to combine the principles of dynamics and stability, the unification of the rules of conduct and the rules of their application in large areas (villages, cities, districts, regions, national States, Federal States, unions of States, etc.). The legislation allows not only to arrange logically, in the form and the contents the rules of behavior developed by consciousness and polished in practice, but also to apply in a uniform enough powerful state apparatus for maintenance, updating and implementation in life of norms of the legislation.

However, the organization and unification of a complex legal system, including hundreds of thousands of normative legal acts of different state bodies is impossible without a hierarchy of normative legal acts and special principles on which the legal system is built. The basic principles defining the goals and boundaries of the development of legislation are necessary, and all this is impossible without the basic normative legal acts, which determine the genetic code or the algorithm of the development of legislation. These basic normative legal acts, basic laws are called constitutions. At the same time, constitutions are the most generalized, systemic, synthetic and “axial” normative legal acts. The main legal acts that organize certain aspects of legal entities, subsystems of law, subjects of federations, etc. can be diverse. There are, for example, the basic acts of a legal entity (companies, firms, institutions, organizations, etc.) – their statutes, organizing activities and subordinating all other acts. At the same time, they must comply with the current legislation. In theory, they are not considered to be normative legal acts due to the fact that they are adopted by legal entities themselves, and not by state bodies. But, apparently, it would be more correct to refer them to the state-sanctioned normative legal acts of self-regulation of legal entities.

However, the constitutions of States, as if linking into a single whole the system of their normative legal acts, at the same time constitute the Foundation for the construction of the entire system of legislation, occupy a special place in it. They to a certain extent set the General Tone, rhythm, direction of legal development (Udartsev, 2013: 17).

However, it is more difficult to determine the legal nature of the act of the constitutional Council, in the order of preliminary control, recognizing as inappropriate the law adopted by the Parliament, but not entered into force. Whether such “recognition of conformity or non-conformity with the Constitution” is normative. Obviously, Yes, because by its decision the constitutional Council

creates a binding rule. First, if such a law is found to be unconstitutional, it cannot be signed; second, the Council's decision removes uncertainty about the constitutionality of the law; thirdly, the issue of the normative competence of the legislative body is resolved, and, fourthly, the regime of constitutional legality in the activities of the Parliament and its Chambers is ensured.

By establishing the conformity of legislative acts with the Constitution, the constitutional Council also decides on some positive functions. Taking part in the legislative process, but also acts as a co-legislator, whose legal positions have a stimulating effect on the process of improving the current legislation, thus increasing the constitutional culture and legal awareness of the participants of the legislative process. It is also important to note that, recognizing unconstitutional laws, the Council not only provides the mode of constitutional legality, but also casts doubt on the professionalism of the Deputy corps, eroding his authority and the presumption of good faith of the legislator, at the same time actualizing the problem of the constitutional responsibility of the Supreme bodies of state power as an integral part of the mechanism of protection of the Constitution.

Conclusion

Thus, considering the problem of the concept and classification of laws, it should be noted that in different countries it is solved differently. For example, in countries with the Anglo-Saxon legal system and countries that have experienced its influence, the term "law" is understood not only in a narrow sense as an act of Parliament regulating a

certain sphere of public relations, but also in a broad sense. Any rule of positive law subject to judicial protection is recognized as such. The law, thus, loses signs of the regulatory legal act and dissolves in system of the legislation. Due to the established tradition in this group of countries there is still no division of laws into constitutional and other. Therefore, the constitutions of these countries do not contain a list of normative acts that can be subject to constitutional control.

From our point of view, the gap can be filled either by the Parliament itself or by the Constitutional Council in the interpretation, which can set the measure and limits of permissible norm-making by the President. This problem is relevant in the context of legal protection of the Constitution and needs legislative regulation. It is most expedient to adopt an independent law, in which it is necessary, first of all, to establish the goals and subject of delegation. It is also necessary to establish certain forms of control over the laws that can be adopted in this order, enshrining in the Constitution the provision on their mandatory consideration in the constitutional Council, as well as decrees that have the force of law (Karaev, 2016 b: 17).

The main results of our research work is the ranking of its sovereignty, formed on the world stage, original and self-serving in a short year, an independent state, which withdrew its sovereignty from the Soviet Government. The research paper reflects the results of diplomatic cooperation and the influence of state power in establishing relations with the States of Central Asia, as well as with the countries of the near and far abroad.

References

- Agdarbekov T.A., Bitursyn G.SH. (2013) Perspektivy konstitutsionnogo razvitiya natsionalnoi gosudarstvennosti v Kazakhstane [Prospects of constitutional development of national statehood in Kazakhstan] Bulletin of KazNPU named after Abay series Jurisprudence №2(32). – p.13
- Sabykenov S. (1986) Pravo i sotsialnye interesy [Law and social interests] – Almaty, – p. 18
- Sabykenov S. (1986) Pravo i sotsialnye interesy [Law and social interests] – Almaty, – p. 12
- Gak G.M. (1960) Uchenie ob obshchestvennom soznany v svete teoryy poznania [The doctrine of social consciousness in the light of the theory of knowledge] –M., – p. 67
- Gorbachev B. (1966) Mirovaya sistema sotsializma [The personnel system of socialism] – M., – p. 18
- Karaev A.A., Kasymbek A.O. (2016) Konstitutsionnyi kontrol zakonov kak obekty predvaritelnogo konstitutsionnogo kontrolya: opyt Kazakhstana i zarubejnykh stran [Constitutional control of laws as objects of preliminary constitutional control: experience of Kazakhstan and foreign countries] Bulletin of KazNPU named after Abay series Jurisprudence №1(43), – p. 15
- Karaev A.A., Kasymbek A.O. (2016) Konstitutsionnyi kontrol zakonov kak obekty predvaritelnogo konstitutsionnogo kontrolya: opyt Kazakhstana i zarubejnykh stran [Constitutional control of laws as objects of preliminary constitutional control: experience of Kazakhstan and foreign countries] Bulletin of KazNPU named after Abay series Jurisprudence №1(43), – p. 16
- Karaev A.A., Kasymbek A.O. (2016) Konstitutsionnyi kontrol zakonov kak obekty predvaritelnogo konstitutsionnogo kontrolya: opyt Kazakhstana i zarubejnykh stran [Constitutional control of laws as objects of preliminary constitutional control: experience of Kazakhstan and foreign countries] Bulletin of KazNPU named after Abay series Jurisprudence №1(43), – p. 17

Kovalevskiy G.T. (1967) Osnovnoe proizvodstvennoe otnoshenie I osnovnoi ekonomicheskii zakon sotsializma// Metodologicheskie problemy ekonomicheskoi nauki [The basic production relation and the basic economic law of socialism //Methodological problems of economic science] – M., – p.157-158

Kulyev T.A. (1967) Problemy interesov v socialisticheskoi obshestve [The problem of interests in a socialist society] – M., – pp. 9-10

Kulichenko M.I. (1983) Natsia I sotsialnyi progress [Nation and social progress] – M., – p. 20

Lenin V.I. Polnoe sobranie sochinenii [Complete works] – T. 41. – p. 352

Makarov S.P. (1972) Tsentralizovannoe upravlenie proizvodstvom v usloviakh reform [Centralized management of production in the conditions of reform] – M., – p. 111.

Mykhailov M. (1965) Problemy interesov v socialisticheskoi ekonomike [The problem of interests in a socialist economy// Economy questions] – №4. – p. 62.

Udartsev S.F. (2013) Constitutsia v kontekste istoricheskogo razvitiia [Constitution in the context of historical development] Bulletin of KazNPU named after Abay series Jurisprudence №2(32), – p.17

Zdravomyslov A.G. (1964) Problemy interesov v socialisticheskoi obshestve [The problem of interests in a socialist society] – Л., – p. 29

3-бөлім
**АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ
ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫ**

Section 3
**CIVIL LAW
AND LABOUR LAW**

Раздел 3
**ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО
И ТРУДОВОЕ ПРАВО**

G.R. Useinova¹ , **A. Zhamalbekova²**, **A. Jainak¹**

¹Al-Farabi Kazakh national University, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: gulnara_usein@mail.ru, e-mail: oss.kenfly@gmail.com

²Kazakh Humanitarian law innovative University, Kazakhstan, Semipalatinsk

FEATURES OF THE EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF NOTARIES IN THE REPUBLIC KAZAKHSTAN AND FOREIGN COUNTRIES: COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS

The article is devoted to one of the oldest legal institutions – the Institute of notaries. Throughout the history of the state and law development, notaries have been an integral part of the legal system of most countries, since the functions performed by notaries are objectively demanded by society.

Almost all research authors agree that the entire history of the notary goes back to Ancient Rome. Some authors-researchers note that analyzing the history of the emergence of the notary, you should pay attention to the legal monuments of Ancient Babylon, namely the Laws of Hammurabi.

Of particular interest, according to researchers, is the fact that even at that time, transactions in writing were made on clay tablets according to strictly defined rules. There are two main notary systems in the modern world. This is Latin and Anglo-American.

The authors note that certain stages of the development of the Institute of notaries in Kazakhstan coincide with the development of notaries in Russia. Since 1991, the path of development of the Kazakh notary in an independent, sovereign state has begun. And also consider the historical facts that provide the use of writing to make a deal.

Key words: society, state, law, obligation, guarantor, power of attorney.

Г.Р. Усеинова¹, А. Жамалбекова², А. Жайнақ¹

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: gulnara_usein@mail.ru

²Қазақ инновациялық гуманитарлық заң университеті,
Қазақстан, Семей қ., e-mail: oss.kenfly@gmail.com

Қазақстан Республикасында және шет елдерде нотариаттың пайда болуы мен дамуының ерекшеліктері: салыстырмалы құқықтық талдау

Мақала ежелгі заң институттарының бірі – нотариаттық мекемеге арналған. Нотариаттар мемлекет пен құқықтың даму тарихында көптеген елдердің құқықтық жүйесінің ажырамас бөлігі болып табылады, өйткені нотариустар атқаратын функцияларды қоғам объективті түрде талап етеді.

Зерттеушілердің барлығы дерлік нотариаттардың бүкіл тарихы ежелгі Римнен басталады деген пікірде. Кейбір зерттеу авторлары нотариаттың тарихын талдағанда ежелгі Вавилонның заңды ескерткіштеріне, атап айтқанда Вавилон мемлекетінің патшасы шығарып, өз халқына өсиет ретінде қалдырылған Хаммурапи заңдарына назар аударған жөн. Зерттеушілердің пікірі бойынша, сол уақытта жазбаша түрдегі мәмілелер қатаң белгіленген, мемлекеттің барлық тұрғындарына тиесілі, орындауды талап ететін ережелерге сәйкес сазды тақшаларда жасалды. Тарихта орын алған мұрағаттағы дәлелдемелер зерттеу жұмысының негізін қалаған.

Қазіргі әлемде нотариаттардың екі негізгі жүйесі бар. Бұл латын және англо-америкалық жүйелер ретінде айғақталған.

Авторлар Қазақстандағы нотариаттар институтының дамуындағы белгілі кезеңдер Ресейдегі нотариаттардың дамуымен сәйкес келетіндігін айтады. 1991 жылдан бастап қазақстандық нотариаттардың тәуелсіз, егемен мемлекетте даму жолы басталды. Сонымен қатар келісім шарттарды аяқтау үшін жазбаның жазбаша негізде қолданылуын растайтын тарихи фактілер қарастырылады.

Түйін сөздер: қоғам, мемлекет, заң, міндеттеме, кепілдік, сенімхат.

Г.Р. Усеинова¹, А. Жамалбекова², А. Жайнак¹

¹Казахский национальный университет им. аль-Фараби,

Казахстан, г. Алматы, e-mail: gulnara_usein@mail.ru, e-mail: oss.kenfly@gmail.com

²Казахский гуманитарно-правовой инновационный университет, Казахстан, г. Семей

Особенности возникновения и развития нотариата в Республике Казахстан и зарубежных странах: сравнительно-правовой анализ

Статья посвящена одному из древнейших правовых институтов – институту нотариата. На протяжении всей истории развития государства и права нотариат является составной частью правовой системы большинства стран, поскольку осуществляемые нотариусами функции объективно востребованы обществом.

Практически все авторы-исследователи сходятся во мнении, что вся история нотариата восходит к Древнему Риму. Отдельные авторы-исследователи отмечают, что, анализируя историю возникновения нотариата, следует обратить внимание на правовые памятники Древнего Вавилона, а именно Законы Хаммурапи. Особый интерес, по мнению исследователей, вызывает тот факт, что уже в то время сделки в письменной форме совершались на глиняных табличках по строго определенным правилам

В современном мире существуют две основные системы нотариата. Это – латинская и англоамериканская.

Авторы отмечают, что отдельные этапы развития института нотариата в Казахстане совпадают с развитием нотариата в России. С 1991 года начался путь развития казахстанского нотариата в независимом, суверенном государстве. А также рассмотрены исторические факты, удостоверяющие использование письменности для оформления сделок.

Ключевые слова: общество, государство, закон, обязательство, поручительство, доверенность.

Introduction

It is no secret that one of the oldest legal institutions is the Institute of notaries. In Latin, the term “notorious” means scribe, Secretary.

With the development of commodity and money turnover, new types of relations arise that require their legal regulation. With the conclusion of an increasing number of transactions in writing, there is a need for “special persons whose duty was to record the transactions in writing and keep copies of them” (Patrashchuk, 2003: 38). Thus, the mandatory conditions for the formation of the Institute of notaries were commodity-monetary relations and writing.

Almost all research authors agree that “the entire history of the notary goes back to Ancient Rome” (Skripilev, 1998: 3). Notarial activity in Ancient Rome involved: scribes in the public service (scribe); scribes in the service of private individuals (exceptores or notarii); a special institution – the Institute of tabellions (tabelliones).

Thus, the office of scribes in the civil service (scribae) was held only by Roman citizens and was considered life-long. They were registered with the magistrates and received a certain salary from the state Treasury. Their duties included: making public documents, maintaining public accounts, issuing statements and copies to those who wished, and certifying documents.

As scribes in the service of private individuals were free men who were freely employed as household secretaries to the rich, or slaves. The first of them were called-exceptores, the second-notarii.

Main part

If we talk about the institution of tabellions, it is “the category of persons who, without being in the public service, were engaged in the form of free trade in drawing up legal acts and court papers, under the control of the state, for anyone in need of them, for remuneration established by law” (Lyapidevsky, 1875: 20-21). This institution, as modern science notes, is the prototype of the organization called “notary”. Due to the lack of historical data, it is impossible to determine the exact time of the establishment (Devyatkina, 2020: 4).

After the fall of the Western Roman Empire, all documents made by notaries were referred to as “instrumenta publica “or” chartae publicae”. The word “tabellion” disappears and the word “notary” appears (Femilidi, 1902).

Some authors-researchers note that analyzing the history of the emergence of the notary, you should pay attention to the legal monuments of Ancient Babylon, namely the Laws of Hammurabi. Of particular interest, according to researchers, is the fact that even at that time transactions in writing

were made on clay tablets according to strictly defined rules (Рифтин, 1937: 16). An oath was used as an interim measure. The tablet was filled in by a scribe who had the necessary knowledge of the correct design. Tablets were kept by the owners in vessels, pitchers, and places with the same as private documents – in the temple archives (Zatsepina, 2000: 21). Similar functions in Ancient Egypt were performed by agoranomos, in Ancient Greece-by hieromemneses or epistates, who had the rank of priests, and were obliged to accept and preserve contracts as evidence in case of disputes (Danilova, 2014).

Thus, it should be noted that the societies of ancient States they needed specialists in drafting documents that ensure the indisputability of acquired rights, as well as the need to store legal documents.

As you know, there are two main notary systems in the modern world. This is Latin and Anglo-American. They are fundamentally different from each other.

The modern model of the Latin notary is based on the French law on the principles of the organization of notaries from March 16, 1803 (Schwachtgen, 2002).

This Law marked the beginning of the development of notaries in Europe, in particular, and in the world as a whole. It is also worth noting that the relevant action has not lost its legal force to this day, also, it was a legal model for other legislative acts regulating notarial activity not only in Europe but also in many other countries (Mizincev, 2012: 20).

The law of 1803 eliminated various categories of persons authorized to draw up official documents. They were introduced instead of the position *fonctionnaires publics*.

In particular, the Law contained the following provision: “Along with officials who resolve disputes, public peace requires the presence of other officials who... make the parties aware of the meaning of contractual obligations... give them the character of an authentic act and the force of a judicial decision... prevent conflicts from arising... These disinterested advisors... kind of voluntary judges... are notaries, and this institution – the notary” (Get'man-Pavlova, 2011)

The main principles of the Latin notary, which fix the legal status of a notary, include the following:

- The notary is a public official. The state transfers to it the powers that it exercises on its behalf and under its control;

- Notary – a person of a free legal profession; independently organizes their work; bears property responsibility for the losses caused;

- The main function of a notary is to give private agreements an authentic character, special evidentiary and Executive force, and to protect the public interest;

- A notary receives a notary fee for the performance of notarial acts, the amount and procedure for payment of which are established by the state;

- Notaries are united in collective bodies: notary chambers that perform administrative and control functions (<https://pravo163.ru/organizaciya-notariata-v-rossijskoj-federacii/>).

The main models of the Latin notary are German, French, and mixed. For example, the German model of the notary is characterized by the fact that the role of the notary in conducting consultations and negotiations is insignificant. Its functions are limited only to developing a document and certifying it. The German model of notaries is close to the countries of the post-Soviet space.

The French notary model is characterized by the activity and initiative of the notary from the moment the interested person applies to him. The notary and his assistants carry out all the work on collecting the necessary documents, conducting negotiations, drawing up documents, and registering the notarial act with the competent authorities.

The most characteristic features of the French notary include:

- complete separation of the disputed jurisdiction from the undisputed one with the transfer of the latter to the exclusive jurisdiction of the notary;

- giving notarial acts the force of judicial decisions, so that their enforcement could be carried out without the participation of the judicial authority;

- granting notaries the right to recommend a successor, which led to the sale of notary posts in contrast to all other positions of a public nature;

- a lifetime appointment to the position of notaries (http://bookwu.net/book_notariat_793/).

If we talk about a mixed notary model, it operates in the Netherlands and Switzerland.

In the Anglo-Saxon legal system, there is a notary public (public notary – USA, UK), which is empowered (often only temporarily) to bear witness to simple processes. This may be the owner of a drugstore, a lawyer's Secretary (secretary downstairs), a Barber, or a salesman at a tobacco kiosk, i.e. persons who do not have legal competence.

There is no notarial certificate in the sense that it is understood in the countries of the continental legal family. The power of attorney is made in simple written form (the oral form is allowed). However, the participation of a lawyer is mandatory: lawyer (USA), notary public or solicitor (England).

The main group of professional lawyers in the United States is lawyers who do not perform public functions but are representatives of a particular party. Notaries perform only certification functions. In England, it is allowed to mix notary and lawyer functions (solicitor).

In the United States, the organization and operation of notaries are regulated by state law. Notarial functions are performed by two categories of persons: notaries appointed by the state legislature or by the highest state officials, and fact-finding commissioners.

According to article 1 Of the law of the Republic of Kazakhstan “on notaries”, “notaries in the Republic of Kazakhstan are legal institutions that provide qualified legal assistance, ensuring the protection of the rights and legitimate interests of individuals and legal entities by performing notarial acts” (<https://online.zakon.kz/document>).

Notarial, as a rule, occurs only in a state that reaches a certain level of civil turnover.

Throughout the history of the development of the Institute of state and law, notaries have been an integral part of the legal system of most countries, since the functions performed by notaries are objectively demanded by society (Alferov, 2006:10). Thus, in Russia, the period of formation and development of the notary can be divided into five stages.

The exact date of the emergence of notarial or quasi-notarial institutions in Ancient Russia is unknown. Some authors believe that the history of the Russian notary goes back at least to the end of the XV century. and that even in the judicial Records of Ivan III (1497) and Ivan IV (1550) contain references to persons who were engaged in the drafting and execution of transactions (Skrpilev, 1998), and the use of written documents is mentioned in the Pskov court Charter of 1467 (Komarov, 2005: 8, 9).

Most authors attribute the beginning of the first period to the XVI century, considering the organizational basis of the notary estate “square sub-clerks”. It was a kind of Corporation of professional scribes who specialized in making civil transactions for the benefit of those who applied to them and writing documents for a fee. Areal clerks joined together in a cooperative with mutual responsibility. Their activity was controlled by the prefects (Cheremnyh, 1999).

The second period is dated to the period from 1649 to 1866, i.e. from the moment of entry into force of the Council decree of Tsar Alexey Mikhailovich. This stage is characterized by the haphazard formation of various notarial institutions

that were created to regulate various groups of legal relations and carried out their activities under the actual control of the state.

The adoption of the Temporary provision on the notarial part of April 14, 1866, opens the third period, which is characterized by the appearance and functioning of a single universal Institute of notaries as a form of public activity of independent notaries authorized by the state to perform notarial actions, “preventing a violation of the law by lawfully excluding disputes strengthening the true will of the parties” (In a history Russian notary: 43).

This provision established that a notary is considered a civil servant, and notaries were divided into senior and junior. Notaries could certify the authenticity of signatures, powers of attorney, obligations (loan agreements, real estate rentals, etc.), and the accuracy of copies.

Having entrusted notaries with the important and responsible task of making and strengthening public acts, the legislator also defined measures to prevent possible abuse of them. In the event of violations and abuses of office, as well as for actions outside the service that are incompatible with dignity and rank, the perpetrators were subject to both disciplinary and criminal liability (Rodina 2010: 32).

The third period ended after the October revolution with the adoption of November 24, 1917. Decree No. 1 on the court, which abolished the existing state authorities, including courts, institutions of judicial investigators, Prosecutor’s supervision, juries, and private lawyers (Decret, 1917). As an integral part of this system, the notary was officially abolished a little later, on March 23, 1918, by a resolution Of the Council of People’s Commissars of Moscow and the Moscow province (Elistarov, 1922: 17), since the functions that it performed were no longer relevant.

In the fourth (Soviet) period of development, the Institute of notaries was a state body that was part of the system of justice, and the state notary was considered an official (Legal act RSFSR 1974)

The following fundamental changes were made by the Resolution of the CEC of the USSR of May 14, 1926. “On the General Principles of the organization of the state notary”, which established the subordination of the notary to the judicial authorities.

After the change in the social system and the change in the legal environment as a result of socio-economic reforms in Russia, the total number of initial actions increased significantly, and the state notary could no longer cope with the increased volume of functions assigned to it. There was a

need to create a non-state, so-called private, notary in Russia, and in 1993 the Supreme Council of the Russian Federation adopted the Basics of the legislation of the Russian Federation on notaries (Vedomosti of the Supreme Council of the RSFSR 1974: 45), radically changing its organization and activities concerning modern conditions. They marked the beginning of a new (fifth) stage, which solved the problems of the revival, formation, and development of notaries in Russia.

This document radically changed the legal basis of the notary's activity. He singled out state notaries and notaries engaged in private practice, defined the mandatory availability of legal education and training, as well as passing the qualification exam by a notary, and ultimately obtaining a license for notarial activities.

As for the development of the Institute of notaries in Kazakhstan, it should be noted that certain stages coincide with the development of notaries in Russia.

The period when Kazakhstan was part of the Russian Empire took a significant historical period. Notaries were determined by the Turkestan Governor-General from among the persons who received a certificate from the Syr-Darya regional Board in a satisfactory building of the regulations on the notarial part and took office upon taking the oath.

Before 1917, magistrates were assigned notary functions in the counties. The overthrow of the autocracy and the October uprising that followed it determined the further development of the rural and state notary. Nevertheless, civil turnover and developing a new type of socialist property relations could not do without a notary, and the Bolshevik government was forced to organize notary services in the country.

The Soviet notary developed at a time when the state did not recognize private property when civil turnover was extremely limited. At that time, the notary office was exclusively state-owned and was part of the system of justice bodies. In 1921, a Decree was issued on the introduction of regulations on notaries and a Decree on the abolition of notary desks. In 1923, the Regulation "on the state notary" was introduced. During the Soviet period, the

Institute of notaries was also a state institution, until 1997.

In 1926, the Decree of the SNK of the USSR and the CEC of the USSR approved the Basic principles of the organization of the state notary. Since 1936, state and notary offices headed by notaries have been established in all districts and city centers.

Since 1960, due to the abolition of the Ministry of Justice, its functions for managing the notary office have been transferred to the Supreme Court. In 1973, the law of the USSR "on state notary" was adopted, on August 13, 1974-the Law of the Kazakh SSR "on state notary".

Conclusion

During this period, notarial bodies were formed in all regions of Kazakhstan. In 1983, the decree of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR "on the procedure for issuing and certifying enterprises, institutions, and organizations copies of documents relating to the rights of citizens" was issued. And in 1986, the Ministry of Justice of the USSR issued Instructions on filling in registers for registering notarial acts, notarial certificates, and certifying inscriptions on transactions and certified documents.

Since 1991, the path of development of the Kazakh notary in an independent, sovereign state has begun.

During the development of the rule of law in Kazakhstan, there are large-scale and significant changes in the field of jurisprudence. In 1994, the State program of legal reform in Kazakhstan was approved, including the creation of new legal institutions, the program provided for the development of the notary public, the introduction of the Institute of private notaries, the creation of a professional body that can coordinate all organizational and professional activities of an off-budget notary.

To implement this program, the law "on notaries" was adopted in 1997, which went down in the history of notaries as "revolutionary". Its role was to break the state monopoly in the field of notary services and introduce the Institute of independent notaries that meets the requirements of accelerating civil law relations in a market economy.

References

- Alferov I.A. (2006) Vozniknovenie i razvitie notarial'nyh uchrezhdenij v Rossii / I.A. Alferov // Zakonodatel'stvo. [The Emergence and development of notarial institutions in Russia / I. A. Alferov // Legislation.] – - № 1. – P. 10-12.
- Cheremnykh I. G. Rossijskij notariat: proshloe, nastojashhee, budushhee [Russian notary: past, present, future] /I.G Cheremnykh. M.: OKTE 1999. – 240 p.

Dekret № 1 o sude ot 24 nojabrja 1917 g – SU RSFSR. [Decret № 1 on the court of 24 November 1917 – SU RSFSR.] – 1917. – № 4. – Article 50.

Devyatkina O. V. Voznikovenie instituta notariata v mire // Nauchnoe soobshhestvo studentov: Mezhdisciplinarnye issledovaniya: sbornik statej po materialam II mezhdunarodnoj studencheskoj nauchno-prakticheskoj konferencii [The Emergence of the Institute of notaries in the world // The scientific community students: an Interdisciplinary study: proceedings of the II international student scientific-practical conference]. – No. 3//https://sibac.info/sites/default/files/conf/file/stud_3_2.pdf (date accessed: 13.05.2020)

Elistratov A. I. Sobranie zakonov i rasporyzhenij Rabocheho i Krest'janskogo Pravitel'stva 1917-1918, 1919, 1920 i 1921 // Sovetskoe pravo. 1922. № 1. [Systematic collection of instructions and orders of the Workers 'and Peasants' government.] – Moscow, 1918.

Istorija pervobytnogo obshhestva. Jepoha klassoobrazovaniya [History of primitive society. The epoch of class formation.] – Moscow, 1980. – 264 p.

Iz istorii rossijskogo notariata [From the history of the Russian notary] // Notary. – 1997. – P. 43-45.

Familidi A. M. Russkij notariat [Russian notary]. – SPb: Publishing Kontorovich, 1902. – 35 p.

Getman-Pavlova I. Mezhdunarodnoe chastnoe pravo: Uchebnik [International private law: Tutorial] – M., 2011 – 640.

Komarov, N. I. Notariat v Rossijskoj Federacii: kurs lekcij [Notary in the Russian Federation: a course of lectures] / N. I. Komarov, M.: Lex-kniga-2005-207 p.

Lyapidevsky N. P. (1875) Istorija notariata. [History of the notary.] – Vol. 1. – M. – 321 p.

Mizintsev, E. N. (2012) Organizacionno-pravovye osnovy notariata v Rossijskoj Federacii i zarubezhnyh stranah (sravnitel'no-pravovoe issledovanie) : avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk / Mizincev Evgenij Nikolaevich. [Organizational and legal bases of notariate in the Russian Federation and foreign countries (comparative legal research): author's abstract ... Cand. the faculty of law. Sciences / little fingers Evgeny Nikolaevich.] – M., 2012. – 32

Patraschuk Zh. V. (2003) Zashhita konstitucionnyh prav cheloveka i grazhdanina notariatom Rossijskoj Federacii: Diss. kand. jurid. nauk. [Protection of constitutional human and civil rights by the notary of the Russian Federation: Diss. Cand. the faculty of law. Sciences.] – Moscow. 195 p.

Riftin A. P. (1937) Starovavilonskie juridicheskie i administrativnye dokumenty v sobranijah SSSR / Pod.red. akademika Struve V.V. [Old Babylonian legal and administrative documents in the collections of the USSR / ed. by academician Struve V. V.] – M. L., 1937-175 p.

Rodina S. V., Tarakanova N. G. Notariat v sisteme pravovyh uchrezhdenij dorevoljucionnoj Rossii: provincial'nyj akcent [Notary in the system of legal institutions of pre-revolutionary Russia: provincial accent] / S. V. Rodina, N. G. Tarakanova // Notary. – 2010. – No. 4. – P. 31-35.

Skipilev E. A. Istorija rossijskogo notariata: protonotariat (institut pod'jachih), razvitie do reform Aleksandra II, notariat i sudebnaja reforma 1864–1874 godov // Notarial'nyj vestnik [History of the Russian Notariat: protonotariat (Institute of sub-clerks), development before the reforms of Alexander II, notariate and judicial reform of 1864-1874 // Notarial Bulletin.] – 1998. – № 9. – P. 3-9

Schwachtgen, A. (2002) Dejatel'nost' notariusa na blago grazhdanskogo obshhestva // Notarial'nyj vestnik [Notary Activity for the benefit of civil society // Notarial Vestnik.] – 2002. – V. 9. – P. 40-48

<https://pravo163.ru/organizaciya-notariata-v-rossijskoj-federacii/>

http://bookwu.net/book_notariat_793/

Zakon RK «O notariate» ot 14 ijulja 1997 goda [Law of the Republic of Kazakhstan “on notaries” of July 14, 1997] // <https://online.zakon.kz/document>

Zatsepina S. A. (2000) Notariat v sisteme grazhdanskoj jurisdikcii [Notary in the system of civil jurisdiction / Zatsepina. S.A.] – Yekaterinburg, 2000. – 187 p.

Zakon RSFSR ot 2 avgusta 1974 g. “O gosudarstvennom notariate” (utratil silu) // Vedomosti Verhovnogo Soveta RSFSR. [Law of the RSFSR of August 2, 1974 “On the state notary” (no longer valid) // Vedomosti of the Supreme Soviet of the RSFSR.] – 1974. – № 32. – St. 852.

Zakon Rossijskoj Federacii ot 11 fevralja 1993 g. “Osnovy zakonodatel'stva Rossijskoj Federacii o notariate” // Vedomosti S#ezda narodnyh deputatov Rossijskoj Federacii i Verhovnogo Soveta Rossijskoj Federacii. [Law of the Russian Federation of February 11, 1993 “Fundamentals of legislation of the Russian Federation on notaries” // Vedomosti of the Congress of people's deputies of the Russian Federation and the Supreme Soviet of the Russian Federation.] – 1993. – no. 10. – St. 357.

T.M. Abaydeldinov¹, **S.T. Tynybekov¹**,
B.T. Zhumagulov², **A.B. Zhumabayeva¹**

¹Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: tleuhabyl@mail.ru, Serikkali.Tinibekov@kaznu.kz, aigerim.zhumabayeva92@mail.ru

²Head of Atyray district court, Kazakhstan, Atyray,
e-mail: zhumagulov.baurzhan@inbox.ru

COMPARATIVE ANALYSIS OF AN EMPLOYMENT CONTRACT IN KAZAKHSTAN AND THE EEU'S STATES

The comprehensive expansion of economic ties, mutually beneficial socio-political and cultural cooperation together with the common historical development allowed the countries of the post-Soviet space to pay serious attention to the possibilities of integration partnership. The formation of the Eurasian Economic Community on the basis of the Commonwealth of Independent States was the first significant step towards the creation of a powerful economic bloc of the Eurasian continent. The subsequent unification of customs borders in the format of the Customs Union and the creation of the Single Economic Space of Russia, Kazakhstan and Belarus have only confirmed the growing prospects for economic and social rapprochement between these countries.

Creation of united labor market on the territory of Eurasian economic Union leads to approximation of the labor laws of the Union's states. That kind of approximation aims to make cooperation and functioning of the newborn union more effective. The problem concerned the development of the directions and approaches of formation of the uniform labor legislation, among which are the institutes of an employment contract. The article deals with the concept of an employment contract in the labor legislation of the countries and reveals its species and generic characteristics. Comparative analysis of terminology of labor contract of the EEU's countries, as well as of individual European Union countries was carried out.

Key words: employment contract, labor relations, Eurasian economic Union, harmonization.

T.M. Абайдельдинов¹, С.Т. Тыныбеков¹, Б.Т. Жумагулов², А.Б. Жумабаева¹

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,
e-mail: tleuhabyl@mail.ru, Serikkali.Tinibekov@kaznu.kz, aigerim.zhumabayeva92@mail.ru

²Атырау облысының соты, Қазақстан, Атырау қ.,
e-mail: zhumagulov.baurzhan@inbox.ru

Қазақстан Республикасындағы және ЕАЭО-ның елдердегі еңбек шарттарын салыстырмалы талдауы

Экономикалық байланыстарының жан-жақты кеңеюі, өзара тиімді саяси-әлеуметтік және мәдени ынтымақтастықтың біртұтастығы тарихи дамуға ортақ посткеңестік елдерге интеграциялық әріптестік мүмкіндіктеріне баса назар аударуға итермелеуде. Тәуелсіз мемлекеттер достастығы негізінде құрылған еуразиялық экономикалық қауымдастық Еуразия құрлығындағы қуатты экономикалық блокты құру жолында жасалған алғаш нық қадам болды. Одан кейінгі Кедендік Одақ форматында кедендік шекаралардың біріктірілуі мен Ресей, Қазақстан және Белоруссияның біртұтас экономикалық кеңістік құруы бұл елдердің болашақтағы әлеуметтік-экономикалық жағынан жақындасуын дәлелдейді.

Еуразиялық экономикалық одақ аумағында біртұтас еңбек нарығының құрылуы жаңа экономикалық одақ қызметін жүргізу және тиімді ынтымақтастасу мақсатында ЕАЭО елдерінің еңбек заңнамаларының жақындасуына әкеліп соғуы сөзсіз. Осыған байланысты бірыңғай еңбек заңнамасын, оның негізгі институттарын және оларға жататын еңбек шарттарын қалыптастырудың бағыттары мен тәсілдерін әзірлеуге байланысты мәселелер туындайды. Мақалада Еуразиялық экономикалық одақ (ЕАЭО) елдері заңнамаларындағы еңбек туралы еңбек шарттары ұғымы жайлы мәселелер және оның түрі мен тектік белгілері қарастырылады. Еуропалық одақтағы жекелеген елдер мен Еуразиялық экономикалық одақ елдерінің еңбек шарты арасында терминологияға қатысты салыстырмалы талдаулар жүргізілген.

Түйін сөздер: еңбек шарты, еңбек қатынастары, Еуразиялық экономикалық одақ, үйлестіру.

Т.М. Абайдельдинов¹, С.Т. Тыныбеков¹, Б.Т. Жумагулов, А.Б. Жумабаева²

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы,
e-mail: tleuhabyl@mail.ru, Serikkali.Tinibekov@kaznu.kz, zhumagulov.baurzhan@inbox.ru

³Председатель Атырауского областного суда, Казахстан, г. Атырау,
e-mail: aigerim.zhumabayeva92@mail.ru

Сравнительный анализ трудового договора в Республике Казахстан и странах ЕАЭС

Всестороннее расширение экономических связей, взаимовыгодное социально-политическое и культурное сотрудничество в купе с общностью исторического развития позволило странам постсоветского пространства всерьез обратить внимание на возможность интеграционного партнерства. Формирование на базе Содружества независимых государств Евразийского экономического сообщества стало первым весомым шагом на пути создания мощного экономического блока Евразийского континента. Последующее объединение таможенных границ в формате Таможенного союза и создание Единого экономического пространства России, Казахстана и Беларуси лишь подтвердили возрастающие перспективы экономико-социального сближения этих стран.

Создание единого рынка труда на территории Евразийского экономического союза неизбежно повлечет за собой необходимость в сближении трудовых законодательств стран ЕАЭС в целях наиболее эффективного сотрудничества и функционирования нового экономического союза. В этой связи встает вопрос выработки направлений и подходов формирования единого трудового законодательства, его основных институтов, к одним из которых относится трудовой договор. В статье рассматриваются вопросы понятия трудового договора в законодательствах стран Евразийского экономического союза (ЕАЭС) о труде, раскрываются его видовые и родовые признаки. Проведен сравнительный анализ терминологии трудового договора стран Евразийского экономического союза, а также отдельных стран Европейского союза.

Ключевые слова: трудовой договор, трудовые отношения, Евразийский экономический союз, гармонизация.

Introduction

The Institute of Employment Contract is one of the most important institutions of labour law, as it is the theoretical primary source of the emergence of labour law in general.

It is traditionally believed that labour relations are closest to the modern form of labour relations between the employee and the employer were born in Western countries on the threshold of the industrial revolution, the birth and the emergence of capitalism. The rapid development of capitalism in Europe, the growth of workers and trade unions, the results of research into the relations between employees and the employer forced lawyers to take a new look at the institution of personal employment (Lushnikova M.V., 2006: 194). According to G.F.Scherschenevich personal employment establishes binding relations, the basis for which is an employment contract, which provides for free agreement of the parties to use and provide services. This differs from other forms of other people's services use (Shershenevich G.F., 1999:813).

Some legal academics and jurists refer to the emergence of personal employment relations, as well as employment relations and employment

contracts, as part of the history of ancient Rome and the slave-owning system prevailing in that historical era. Thus, according to foreign scientists (J.MacDonell, 200: 253-261), in Roman law, the equivalent dichotomy was the dichotomy between *locatio conspectio operarum* (employment contract) and *locatio conspectio operis* (service contract) (Sohm, 1892:311).

L.S.Tal, a distinguished scholar and founding father of labor law science, did not take the view of ancient Rome's experience in the legal regulation of wage labour because he associated the so-called wage relations of the era with slave labor and domination of ideology that is the right to use other's labor was identical to "the right of deriving benefits from a man" (Tal L.C., 1913:632). In his writings, the scientist explains that "the need for foreign work in practical life is satisfied by contract in a dual way: Either the work is promised by the employee in the form of his own economic activity, separated from the employer's activity (entrepreneurial work), or the employer receives the right for a certain time and within certain limits to dispose of the foreign labor force as an instrument in his economic activity, sending it at his own discretion (official work). In the latter case, the employee, within appropriate

limits, is restricted for a certain period of time in his or her economic self-determination. The activities performed by him under the contract are economically representative of the employer's activities carried out through him, not his own. The legal form for such application of the labour force of one person to the tasks of another is the employment contract " (Tal L.C., 1916:127).

At the same time, the scientist studied the legal nature of the employment contract and established its distinctive characteristics, which are reflected in the modern interpretation of the employment contract, as the granting by the employee for a certain time of his labour force in favor of the enterprise or economy of a particular person; The subordination of the labour force and, to a certain extent, the personality of the employee of the economic authority; Employee's non-independence, etc. (Braginsky M.I., 1997:122).

On the basis of such characteristics L.S.Tal will define the employment contract as a contractual type of document, the essence of which is that one person – hired – promises for remuneration the application of his labor force as a non-self-employed employee (Worker, employee or pupil) for a certain or indefinite period in the enterprise or in the farm of another – employer, committing to obey (As far as this follows from the content and purpose of the contract) the owner of the latter – the employer.

This definition of employment contract has fundament of civilistic nature and contains the main characteristics of the contract of civil-legal design of the contract of personal employment.

With the passage of time and the development of labour law, the employment contract acquires the characteristics of modern labour legal realities and almost completely loses its civilistic essence, namely, this is connected with the gradual restriction of freedom of contract. In other words, equality of the parties is not the main characteristic of labour relations, in which autonomy of will is a very relative concept, while property autonomy characterizes only one of the parties to labour relations, usually the employer. In this case, it is possible to agree with Golovina S. Y. that the employment contract is a modified (adapted to the purposes of the labour legislation) legal structure, peddling a certain restriction of the freedom of its parties (Golovina S. Y., 2014:67-77).

This is one of the features of the employment contract. The specifics of the conceptual apparatus of the Institute of Labour Law in the countries of

the Eurasian Economic Union and some countries of the European Union are of interest here.

Problem statement

The basis for the emergence of employment legal relations in the EAEU countries is an employment contract, By which is meant an agreement between the employee and the employer, where the employer undertakes to provide the employee with work on a conditional employment function, Ensure the working conditions provided for in labor legislation and other regulations, Containing labor law, collective agreement, agreements, local regulations and this agreement, Pay the employee's salary in full and on time, and the employee undertakes to perform personally the work function defined by this agreement, to comply with the rules of internal labor regulations. It should be noted that the labor legislation of the Republic of Belarus uses the term "employer" for both legal and natural persons, as opposed to the term "employer" used in the labor legislation of the Republic of Kazakhstan, the Russian Federation, the Republic of Kyrgyzstan and Armenia. Thus, in accordance with article 1 of the Labor Code of the Republic of Belarus, an employment contract means an agreement between an employee and an employer, Under which the employee undertakes to perform work in a particular one or more occupations, Specialties or positions of appropriate qualification according to the staffing table and observe the internal work schedule, And the employer undertakes to provide the employee with work conditional on the employment contract, to ensure working conditions, In accordance with the labor legislation, local regulations and agreement of the parties, pay the employee in a timely manner. The same article gives a legal definition of the employer, who means a legal or natural person, who is granted the right by law to conclude and terminate an employment contract with an employee. In this case, we associate ourselves with S.Y.Golovina's view that the word "employer" has a broader meaning than "employer" because it means someone who provides work, not just hires (<http://www.lawbelarus.com/repub2008/sub11/text11395.htm>).

According to the Labour Code of the Republic of Kazakhstan, an employment contract means a written agreement between an employee and an employer, according to which the employee undertakes to perform certain work in person (Labour function), observe the work schedule, and

the employer undertakes to provide the employee with work in accordance with the required work function, to ensure the working conditions stipulated by this Code, laws of the Republic of Kazakhstan and other normative legal acts of the Republic of Kazakhstan, collective agreement, employer 's acts, to pay the employee in full and on time (Article 1 of the Labour Code of the Republic of Kazakhstan) (https://online.zakon.kz/document/?doc_id=38910832#sub_id=10000).

Common species characteristics of the employment contract of the EAEU countries include the obligation of the employee to perform work on a certain employment function or provide certain services (Armenian Labor Code) to follow the employment policies and procedures (disciplines) established by the employer, an obligation of employer to provide to workers work according to the employment contract (In the Republic of Kazakhstan written agreement), timely payment of wages, provision of working conditions in accordance with labor and other legislation in the sphere of labor, lkal normative acts or employer 's acts, agreement of the parties.

Thus, the definitions of the "employment contract" in the EAEU countries indicate its generic characteristic and species differences, which make it possible to establish the difference between the employment contract and civil transactions, as well as other agreements on various types of labour activities. This is not the case for EU countries, where, as such, an employment contract does not have a clear structural separation and is often a form of civil contract.

The main act governing the employment contract in Great Britain is the "Employment Contracts Act" 1972 (Contracts of Employment Act 1972), in which the employment contract, in the absence of a clear definition, is two types of employment contract close to civil law. Namely, a contract with an employer-dependent employee, where the employee directly reports to the employer, and a contract with an independent employee. This type of contract is similar to a contract, i.e. a contract for the performance of certain services.

Research methods

In order to carry out a comparative analysis of the conceptual apparatus of the labour contract in the Republic of Kazakhstan, the EAEU countries, as well as other foreign countries, the method of comparative law was used, which includes a

number of methods, such as micro-comparison, external comparison, normative comparison, doctrinal comparison. Micro-alignment includes systemic-structural and functional analysis of elements of such micro-objects as legal norms and their parts, articles of normative and legal acts, legal institutions (Malinovsky A.A., 2016:9-24). When using the method of external comparison, objects belonging to the legal systems of different states, such as labor legislation of the EEU countries, etc., were compared. For the purpose of comprehensive study of the concept of employment contract, definition of its definition, the method of doctrinal comparison was used, which consists in comparison of different positions of scientists on the same issues (Fletcher J., Naumov A.V., 1998:275). Normative comparison consists in comparison of requirements of legal norms, legislative definitions of compared normative legal acts in order to identify similarities and differences. In the course of the comparative analysis of labour norms of Kazakhstan and foreign legislation using the method of normative comparison taking into account the terminological self-declaration of definitions in the countries of near and far abroad, it was revealed that there are no normative definitions of the employment contract in the legislation of some foreign countries.

Purpose of the study

Processes of goods, equipment and science production integration and internationalization, the international labor division and, respectively, the world economic exchange development deepening, and also mutual enrichment of cultures don't keep within national legal systems framework: an international legal system gets more law-enforcement practice, i.e. a primacy before the domestic (national) legislation. Thus, value of the international legal system it is so high in the solution of world civilization maintenance questions.

Understanding of indissoluble communication between complete country national legal system, constitutional state in the world community, international relations building on the legal basis, represents important line of modern political thinking. One of the signs of country development as a constitutional state is national legislation legal system improvement – i.e. the state is faces integrated problem of legal reform which includes updating of all its elements and providing conditions for their optimum interaction with standards of the

national legislation and international law, increase of system integrity on what legal regulation efficiency as a whole depends.

In other words, national and international legal systems are “doomed” to be in close interaction (Myullerson R.A., 1982:6-20). In relation to the relations in the work sphere this communication is especially strong. The modern international law is created substantially under the influence of the most successful national labor legislation samples. However in the analysis of any one national labor law system return influence is much more noticeable: influence of the international legal acts on national (Lyutov N.L., 2012:8). The international law should be considered not as legal branch but right system, sometimes for comparison with which can be no one branches of the right (civil, labor, criminal, etc.) and national right as a whole (Marchenko M.N., 2001:185-195). Therefore the international law also includes branches as well as the national law. If labor law and others occur to be the subject of national labor law as branches of international law is not the relations in the sphere, but relations of the states and other subjects of international law concerning these relations (Gusov K.N. Lyutov N.L., 2013:9-10).

According to item 3 of art. 4 of the Republic of Kazakhstan Constitution the international contracts ratified by the Republic, have a priority before its laws and are applied directly, except cases when from the international treaty follows that its application requires the publication of the law (Constitution of the Republic of Kazakhstan). From this constitutional situation follows that: a) the international contracts ratified by the Republic of Kazakhstan, having a priority before its laws, are applied directly, except cases, b) when from the international treaty follows that its application requires law publication .

Eventually, the constitutional methods of international treaties application are reduced to that international contracts, according to the theory of transformation existing in international law, lose their international character, and become a part of national legal system.

From these positions, the international labor law is considered to be not only a relevant branch of international law, but also a direct regulation of the relations in the work sphere beyond national borders of one state. For international law it is typical to integrate diverse law rules that are special for this or that sphere of regulation. The international law integrates not various national law branches, but national and international

labor law in the narrow sense of the word i.e. as a branch of international law (Servais J., 2009:13). Therefore the international labor law, as well as the national labor law extend the action to the relations connected with international and national labor migration respectively.

It should be mentioned that problems of migration arose in the world with origin of mankind and the factors promoting migration in the past, remain now (T.J. Matton, J.G. Willaimson, 2002:3). Thus, many foreign countries scientists consider set of the international norms about work as an independent branch of international law (Freidman W., 1964:164).

The research conducted by us in a range of international labor law definition allows us to consider the EEU states' labor legislation harmonization questions, the contract on which creation was signed on May 29, 2014 by Presidents of the Republic of Belarus, the Republic of Kazakhstan, the Russian Federation (Kazakhstan truth. May 30, 2014).

The Euroasian integration has already become the brand which is brings in real income, the President of Kazakhstan N. A. Nazarbayev declared, acting from lectures in Lomonosov Moscow State University. “The Euroasian union is possible, and we already approached to create it. And it has to be constructed on the principles of voluntariness, equality, mutual benefit, accounting of pragmatism interests of each country, in particular. This initiative has become a starting point for the new historical process which now is called the Euroasian integration”, – N.A. Nazarbayev told.

It is represented that the Euroasian Economic Union creation principles proclaimed N. A. Nazarbayev, together with fundamental provisions of the EEU states' labor legislation harmonization, will provide creation of the new integration association which concept is based on the principles of general history, economic attraction, close interrelation of cultures.

As russian scientists emphasize, at the same time with formation of new social and economic, political and spiritual prerequisites of Russian constitutional creation the state the maintenance of a standard material is updated also, tendencies of its improvement and development change (Kazakhstan truth. April 30, 2014). It is need of strict ensuring law rule offor all spheres of life of society; specialization, unification, legislation intensification; discrepancy and competitiveness of its structures; increase in the array of

technical and legal instructions, – scientists state (Lawmaking in the Russian Federation, 1996). The tendencies which, as we believe, is entirely possible to extend to Post-Soviet legislations of the EEU countries, and is conditionally possible to divide into three big groups. The first group treat: comprehensive strengthening of a legislative priority, intensification and aspiration to stability. To the second – legislation specialization with its various forms of manifestation: differentiation, specification, specification. The third group includes legal unification and processes accompanying it: integration, generalization, universalization, publication of complex regulations (Matuzov N.I., Malko A.V., 1999: 382-397) .

In the modern legislation development tendencies another, called as the Eurasian Economic Community states' labor legislation harmonization, becomes accepted, that is recorded by Recommendations about the EEC states' labor legislation harmonization approved by resolution of Inter-parliamentary Assembly of Eurasian Economic Community from May 13, 2009 No. 10-13 (State and right theory. Course of lectures). We will notice, that the definition "harmonization" is absent in a legal conceptual framework.

According to the act, the Eurasian Economic Community states' labor legislation harmonization can be carried out in several ways:

- 1) creation of the model Labour code having advisory nature;
- 2) acceptance of EEC labor legislation Bases having the status of the statutory act of direct action;
- 3) modification and additions in existing labor codes of the EEC states for the purpose of creating unified conditions of labor use.

The ways of the Eurasian Economic Community states' labor legislation, which in the theory and practical plan will be transferred to the EEC states' legislations, are perceived ambiguously and, naturally, reflected in different researchers' views of this subject.

From our point of view, it is necessary to develop uniform concept of the labor legislation harmonization which, as we believe, it is necessary to understand as rapprochement of national labor legislations, but not their unification reduced only to development of uniform norms, calculated on the similar relations. Certainly, unification process in national legislations is considered as a peculiar science of generalization and a unification of structures of the legal regulation which substantial beginnings are formed at the legislator in the

form of need of development of the unified legal models for the labor legislation of a certain state. Further completion of unification can act, as a rule, in the form of the separate regulatory legal act, or the structured contents of certain sections of bases, codes, provisions, charters of various legislations branches, including and labor law.

Conclusion

Comparative analysis of the labour legislation of the countries of the Eurasian Economic Union (Republic of Kazakhstan, Republic of Belarus, Russian Federation, Republic of Kyrgyzstan, Armenia) showed that, in general, the concept of an employment contract, taking into account some differences in these countries, is largely identical, has a common structure and content, historical origins.

The EEC states' labor legislation harmonization needs to be considered from positions of its rapprochement, instead of position of its unification, carried out in any state for its further development. In this sense the EEU states' labor legislation harmonization and standardization in separately taken country, carried out by means of national legal receptions, ways, is necessary to consider as philosophical categories: the general and private. We find an explanation for it that the states of Euroasian Economic Union are sovereign and independent states, and considered to be the subjects of international relations. And the interstate relations of these states are under construction on the standard international principles and norms. Inviolability of the sovereignty of the EEU states is a pledge of future economic union. And from these positions harmonization of the EEU states labor legislation, as we believe, can be built differently, in a view of that unbiased fact that these states are subjects of the international relations and the rights. It is thought that in a case considered by us it is expedient to proceed from particular to general, i.e. from the national, internal law to international law. What standards of the internal law can be used in the transformed look in international law? R. A. Myullerson considers that to such norms of the national right which can be transformed to international law, can relate the norms regulating concrete activity of the states, for example, the conclusion of contracts, a legal status of foreigners, diplomatic and consulates in the country. The standards of the internal law governing the relations between subjects of the national right from the different countries belong to

such “source“ of international law also; the norms regulating part of the interstate relations, able to generate the international relations concerning their regulation. With prospect of “occurrence“ into international law R. A. Myullerson includes “the certain legal maxims which providing internal coherence of legal systems and have arisen, as a

rule, within the national right” in the list of standard elements of the internal law. In the conditions of expansion and deepening of the international cooperation of the states there is a task by means of international law to unify a number of areas of the internal law. This unification is carried out by means of international treaties, agreements.

References

- Lushnikova M.V. L.S. Tal is the founding father of the Russian science of the labor law and the Yaroslavl school of scientific tinder funguses//Messages work. it is right and right соц. providing. – Issue 1: Founders of the Yaroslavl school of the labor law and right of social security: portraits against the background of time / Under the editorship of A.M. Lushnikov, M.V. Lushnikova. – Yaroslavl: Yarosl. state. un-t. – 2006. – 194 pages.
- Shershenevich G.F. Textbook of Russian Civil Law. – SPb.: Published by Bashmakochy – 813 p.
- J.MacDonell, Classification of forms and Contracts of Labour (1904) Journal of the Society of Comparative Legislation, New Series, Vol.5., No.2, pp.253-261, at 255-256.
- Sohm, Institiuties of Roman Law, 311 (1892).
- Tal L.C. Labor Contract: Civilistic Study. – Ч.1: General Teachings, 1913; Ch.2.Vnutrennaya Law and Order of Economic Enterprises, 1918. – Ч.1. – Yarovl: Tip.gub.rul. – 1913. – 632 p.
- Tal L.C. HP Essays of Industrial Working Law. – Moscow: Type G.Lissner and D.Sobko, 1916. – 127 p.
- Braginsky M.I., Vitryansky V.V. Contract law: general provisions. M.A. – 1997. – C.122.
- Golovina S. Y. The strengthening of private law began in the labor law of Russia//Topical problems of private law: st./ed. B.M. Gongalo, B. I eat. – M – 2014. – Page 67-77.
- Golovina S. Y. Conceptual apparatus of labor law of Russia and Belarus: comparative analysis//<http://www.lawbelarus.com/repub2008/sub11/text11395.htm>
- Labor code of RK. Dated 23 November 2015. https://online.zakon.kz/document/?doc_id=38910832#sub_id=10000
- Contracts of Employment Act 1972. United Kingdom. Database: Natlex
- Malinovsky A.A. Methodology of Comparative Law//Journal of the University named after O.E.Kutafin. – 2016. – № 3 (19). – C.9-24.
- Fletcher J., Naumov A.V. Basic concepts of modern criminal law. -M. – 1998. – 275c.
- Myullerson R.A. Ratio of the international and national law. – M., 1982. P.6-20
- Lyutov N. L. Russian labor legislation and international labor standards: compliance and improvement prospects: scientific and practical grant. – M.: ANO « Center of the social and labor rights», 2012. – P.8.
- General theory of state and right. Academic course: в 3 Vol. / under the ed. of Marchenko M. N. Vol 2. – M., 2001. – P.185-195
- Gusov K.N. Lyutov N. L . International labor law: textbook. – M., 2013. – P.9-10
- Constitution of the Republic of Kazakhstan. – Alma-Ata: Lawyer – 44 p.
- Servais J. – M. International labor law. 2nd ed. Wolters-Kluwer, 2009; p/o Bronstein A. International and Comparative law: Current Challenges, Palgrave Macmillan – LLO 2009; (Atleson J., Compa L. et al. International labor law. 2nd ed. Wolters-Kluwer, 2009). P.13
- National Bureau of Economic Research: What fundamentals drive world migration? By T.J. Matton, J.G. Willaimson, NBER Working paper 9159 (Cambridge, MA, Sep. 2002). P.3.
- Freidman W. The Changing Structure of International Law, 1964. P.164; Valtocos N. Droit Internationale du travail. Traite de droit du travail. Paris, 1970; Dahm G.Volkerrecht, Bd 1. Stuttgart, 1958.
- Kazakhstan truth. May 30, 2014.
- Kazakhstan truth. April 30, 2014.
- Lawmaking in the Russian Federation. M., 1996.
- State and right theory. Course of lectures / Under the editorship of N. I. Matuzov and A.V. Malko. – Юристь, 1999 – P. 382-397.
- State and right theory. Course of lectures. – P. 382.

Е.А. Бурибаев¹, **А.Р. Куттығалиева²**, **Б.М. Кошпенбетов¹**

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: yermek-a@mail.ru; e-mail: kbakhytkali@mail.ru
²Қазақстан инновациялық және телекоммуникациялық жүйелер университеті,
Қазақстан, Орал қ., e-mail: anarhan_8112@mail.ru

ЭЫДҰ МЕМЛЕКЕТТЕРІН ЗЕЙНЕТАҚЫМЕН ҚАМСЫЗДАНДЫРУ СТАНДАРТТАРЫН ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАУ ЖҮЙЕСІНЕ ИМПЛЕМЕНТАЦИЯЛАУ ТУРАЛЫ ҰСЫНЫСТАР

Қоғамның дұрыс дамуының көрсеткіші қоғам мүшелерінің өмір сүру ұзақтығы мен жалпы ішкі өнімді жан басына шаққандағы көлемімен анықтайды. Ішкі өнім саны жоғары болғанмен бұл көрсеткіш анықтаушы болып табылмайды. Сондықтан өмір сүру сапасын анықтау жүйелі түрде бірнеше параметрлер арқылы анықталады. Қазақстан алдыңғы қатарлы дамыған отыз мемлекеттің қатарына кіруге бағыт алсақ, онда алдыңғы қатарлы осы мемлекеттердің тәжірибесіне жүгінуіміз керек. Осы жолда ЭЫДҰ мүше елдердің тәжірибесі Қазақстан үшін маңызы зор.

Адамның өмір сүруінің сапасын жұмыспен қамту арқылы шешуге болса, зейнеткерлік жасқа жеткендегі адам өмірінің сапасы мемлекет үшін өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Бұл мәселе тек Қазақстан үшін ғана өзекті мәселе емес, сонымен қатар әлемде де өзектілігін жоғалтқан жоқ.

Өмір сүру ұзақтығы бүкіл әлемде үнемі артып келеді, бұл адамдар үшін игілік болып табылғанмен, қоғам мен мемлекет үшін проблема болуы мүмкін. Егер қолданыстағы жұмыс тәртібін өзгерту және зейнетке шығу үшін ештеңе жасалмаса, әрбір қызметкерге қолдау көрсету қажет белсенді емес қарт адамдардың саны 2018 және 2050 жылдар арасындағы кезеңде шамамен 40%-ға өсуі мүмкін. Бұл өмір сүру деңгейінің өсуін тежейді, сондай-ақ әлеуметтік қорғау жүйесін қаржыландыратын жас ұрпаққа үлкен қысым көрсетеді. Қарт қызметкерлерді жұмысқа орналастыру перспективаларын жақсарту шешуші мәнге ие болады. ЭЫДҰ ұсыныстары неде? Мемлекет қарт адамдарға ең жақсы жұмыс ынталандырулары мен мүмкіндіктерін қалай бере алады? Бұл мақалада егде жаста жұмысқа орналасуға жәрдемдесуге бағытталған саясат мәселелері бойынша негізгі проблемалар мен ұсынымдарды жинақтау келтіріледі. ЭЫДҰ ұсыныстарын ескере отырып, зейнетақымен қамсыздандыру кепілдіктерін күшейту және әлеуметтік қорғау деңгейін арттыру мақсатында әлеуметтік заңнаманы жетілдіру жөнінде нақты ұсыныстар жасалды.

Түйін сөздер: зейнетақы, әлеуметтік қамтамасыз ету, зейнетақы жасы, ЭЫДҰ.

Y.A. Buribayev¹, A.R. Kuttigaliyeva², B.M. Koshpenbetov¹

¹Kazakh national pedagogical University named after Abai,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: yermek-a@mail.ru; e-mail: kbakhytkali@mail.ru

²Kazakhstan University of Innovation and Telecommunication Systems,
Kazakhstan, Uralsk, e-mail: anarhan_8112@mail.ru

Proposals for the implementation of OECD pension standards in the social protection system of Kazakhstan

The indicator of the correct development of society determines the life expectancy and gross domestic product per capita of members of society. With a high amount of domestic product, this indicator is not a developer. Therefore, the definition of quality of life is systematically determined by several parameters. If we focus on Kazakhstan joining the thirty developed countries, then we must turn to the ideas of leading states. On this path, the experience of OECD member countries is of great importance for Kazakhstan.

The quality of life of a person who has reached retirement age, if you decide the quality of life of a person through employment, is one of the topical issues for the state. This question is not only for Kazakhstan, but also in the world has not lost relevance.

Life-span steadily increases in the whole world that is blessing for people, but can be problematic for society and state. If nothing will be done for the change of existent charts of work and retiring, number of elderly nonactive people that will have to render support on every worker, can grow approximately

on 40% in a period between 2018 and 2050 for years on the average in a region OECD. It will brake the height of standard of living, and also to render enormous pressure on the young generation, that will finance the systems of social defence. The improvement of prospects of employment of elderly workers will have a decision value. What do recommendations consist in OECD? How can the states give the best working stimuli and possibilities to the elderly people? To this article generalization of basic problems and recommendations is driven on questions of the politics sent to the assistance to employment in senior age. Certain suggestions are done on perfection of social legislation with the purpose of strengthening of guarantees of the pension system and increase of level of social defence, taking into account recommendations OECD.

Key words: pension, public welfare, retirement age, OECD.

Е.А. Бурибаев¹, А.Р. Куттығалиева¹, Б.М. Кошпенбетов²

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: yermek-a@mail.ru, e-mail: kbakhytkali@mail.ru

²Казахстанский университет инновационных и телекоммуникационных систем,
Казахстан, г. Уральск, e-mail: anarhan_8112@mail.ru

Предложения об имплементации стандартов пенсионного обеспечения государств

Показатель правильного развития общества определяет продолжительность жизни и объем валового внутреннего продукта на душу населения членов общества. При высоком количестве внутреннего продукта и этот показатель не является разработчиком. Поэтому определение качества жизни систематически определяется несколькими параметрами. Если мы ориентируемся на вхождение Казахстана в тридцатку развитых государств, то мы должны обратиться к идеям ведущих государств. На этом пути опыт стран-членов ОЭСР имеет большое значение для Казахстана.

Качество жизни человека, достигшего пенсионного возраста, если решить качество жизни человека через занятость, является одной из актуальных для государства вопросов. Этот вопрос не только для Казахстана, но и в мире не потерял актуальности.

Продолжительность жизни неуклонно увеличивается во всем мире, что является благом для людей, но может быть проблематичным для общества и государства. Если ничего не будет сделано для изменения существующих схем работы и выхода на пенсию, число пожилых неактивных людей, которым необходимо будет оказывать поддержку на каждого работника, может возрасти примерно на 40% в период между 2018 и 2050 годами в среднем в регионе ОЭСР. Это будет тормозить рост уровня жизни, а также оказывать огромное давление на молодое поколение, которое будет финансировать системы социальной защиты. Улучшение перспектив трудоустройства пожилых работников будет иметь решающее значение. В чем заключаются рекомендации ОЭСР? Как государства могут дать пожилым людям лучшие рабочие стимулы и возможности? В этой статье приводится обобщение основных проблем и рекомендаций по вопросам политики, направленной на содействие трудоустройству в старшем возрасте. Сделаны конкретные предложения по совершенствованию социального законодательства с целью усиления гарантий пенсионного обеспечения и повышения уровня социальной защиты с учетом рекомендаций ОЭСР.

Ключевые слова: пенсия, социальное обеспечение, пенсионный возраст, ОЭСР.

Кіріспе

Орта мерзімді перспективаға арналған ұлттық әлеуметтік саясатты қалыптастыру 2025 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарына негізделеді, оның параметрлеріне сәйкес Қазақстан әлеуметтік-экономикалық және институционалдық дамуға ЭЫДҰ-ға мүше елдерге кем түспейтін деңгейде қол жеткізуге және кейіннен ЭЫДҰ-ға кіруге бағытталған. Әлеуметтік әл-ауқатты қамтамасыз ету, ең төменгі әлеуметтік стандарттарды қамтамасыз ету, зейнетақы жүйесін дамыту, әлеуметтік

сақтандыруды дамыту, әлеуметтік көмектің атаулылығын күшейту және әлеуметтік қызмет көрсету жүйесін жаңғырту міндеттері қойылған.

Мақалада ЭЫДҰ мемлекеттеріндегі адам құқықтарының жалпыға бірдей танылған стандарттарын Қазақстан Республикасының Ішкі құқығына имплементациялаудың жекелеген мүмкіндіктерін бекітуге бағытталған ұсыныстар берілген.

Ұсынымдар негіздемесі Қазақстанның 2015-2017 жж. кезеңінде Елдік бағдарламасын іске асыру шеңберінде ЭЫДҰ органдары дайындаған шо-

лулар негізінде, сондай-ақ әлеуметтік саладағы ЭЫДҰ-ның негізгі актілерін жинақтау негізінде жүзеге асырылды: білім беру, жұмыспен қамту және кәсіпкерлік саласындағы гендерлік теңдік жөніндегі Кеңестің ұсынымдары (29.05.2013), қартаю және жұмыспен қамту саласындағы саясат мәселелері жөніндегі кеңестің ұсынымдары (14.12.2015). Бүкіл әлемде адам өмірінің ұзақтығы ұдайы өсуде. Сонымен қатар, бала туу дәл осындай тұрақты құлдырайды немесе төмен деңгейде қалады. Нәтижесінде мемлекет әлемнің барлық өңірлерінде халықтың тез қартаюымен байланысты халықтың жас құрылымында бұрын-соңды болмаған жылжумен бетпе-бет келеді. ЭЫДҰ баяндалған мәселеге жедел кешенді саяси жауап қажет деп санайды. ЭЫДҰ елдеріндегі үлкен жастағы адамдарға еңбек етуге, жұмыспен қамтуға мүмкіндік беру қажет, бұл дамыған денсаулық сақтау жүйесімен бірге неғұрлым ұзақ және салауатты өмір сүру үшін жағдай жасайды.

ЭЫДҰ есебінің жалпы қорытындылары (OECD, 2017a) мынадай ұсынымдарда жасалады. Біріншіден, үкімет зейнетке кеш шығуға кедергілерді жойып, үлкен жастағы жұмысты жалғастыру үшін ынталандыруларды жақсартуға және зейнетақы құқықтарын ресімдеу кезінде неғұрлым икемді жұмыс нұсқаларын беруге тиіс. Екіншіден, әлеуметтік әріптестермен ынтымақтаса отырып, қарт қызметкерлерді жұмысқа орналастыру мүмкіндігі жұмыс берушілер үшін тежеуші факторларды жою және қарт қызметкерлерді ұстап қалу және жалдау үшін кедергілер есебінен кеңейтілуі тиіс. Ақырында, қарт қызметкерлерді жұмысқа орналастыру мүмкіндігі еңбек жағдайын жақсарту және бүкіл еңбек мансабы бойы оқу мүмкіндігі есебінен жеңілдетілуі тиіс.

ЭЫДҰ бойынша халықтың орташа жасын 2019 жылы 40 жастан бастап 2050 жылдардың ортасында 45 жасқа дейін ұлғайту болжануда. 65 және одан жоғары жастағы егде адамдардың еңбекке қабілетті жастағы (15-64 жас) адамдарға арақатынасы болжам бойынша 2018 жылы 1-ден 4-ке дейін 2050 жылы 2-ден 5-ке дейін өседі.

1980 жылы ЭЫДҰ бойынша орташа алғанда әрбір 100 еңбекке қабілетті адамға 65 және одан жоғары жастағы 20 адам келді; 2015 жылға қарай бұл сан 28-ге дейін өсті, ал 2050 жылға қарай болжам бойынша шамамен екі еселеніп, 53-ке жетеді (OECD, 2017b).

ЭЫДҰ-дағы өмір сүру ұзақтығы мен реформалар саясатының ұлғаюының арқасында егде адамдар (55-64 қарт адам) бұрын-соңды

болмаған еңбек нарығында неғұрлым белсенді. Соңғы онжылдықта олардың еңбекке қатысуы 8 пайыздық тармаққа өсті, 2018 жылы ЭЫДҰ бойынша орта есеппен 64%-ға жетті.

Алайда өзін-өзі басқару үшін уақыт жоқ; қатысу көрсеткіштерінде ілгерілеу біркелкі емес болып қала береді және барлық елдерде іс жүзінде адамдар 30 жыл бұрынғыға қарағанда еңбек нарығындағы тиімділік өмір сүрудің неғұрлым жоғары қалған жылдарына қарамастан жоғары болып қала беруде. Өкінішке орай, жасы бойынша кемсітушілік және жұмыс берушінің егде жастағы қызметкерлерге қатысты теріс қатынасы ЭЫДҰ-ның барлық елдерінде ұзақ еңбек қызметіне кедергі келтіруде. Бұдан әрі тұрақты және батыл күш-жігер кемсітушілікке қарсы заңнаманы жақсы сақтау үшін ғана емес, сонымен қатар еңбек өтілін белгілеу үшін еңбек өтілінің ұзақтығына және жас қызметкерлермен еңбек шартын жасаудың арнайы шарттарына және оларды жұмыстан босату ережелеріне негізделген практикадан бас тарту қажет. Жоғары жастағы жұмысқа орналасу мүмкіндігін жақсарту мақсатында қызметкерлердің еңбек өмірінің барлық кезеңінде жұмысқа орналасуына жәрдемдесу – бұл сондай-ақ табысты және ұзақ мансапқа арналған басты талап.

Пікірталас

Бірнеше факторлар жұмыс берушілерге егде қызметкерлерді жалдау және ұстап қалу жолында кедергі келтіреді. Біріншіден, жұмыс берушінің қарт қызметкерлерге еңбекақы төлеу шығындары, әдетте, жоғары. Орта есеппен ЭЫДҰ-да, қазіргі жұмыс беруші үшін жұмыста болған он қосымша жыл қызметкердің еңбекақысын 6%-ға арттыруды білдіреді. Бұл әсіресе Корея, Түркия және Жапония сияқты елдерде айқын көрінеді. Мемлекеттің еңбекақы мөлшерін белгілеуге әсер ету тетіктері шектеулі, жалақы саласындағы саясат, оның ішінде еңбек өнімділігімен сапалы арақатынас бөлігінде қарт қызметкерлерге қатысты бірінші кезекте әлеуметтік әріптестермен анықталады. Дегенмен, Финляндия мен Венгрия сияқты кейбір елдерде мемлекеттік органдар еңбек өтілін арттырумен жалақыны автоматты түрде көтеруді шектеу үшін үлгі ретінде сөз сөйледі. ЭЫДҰ елдері сондай-ақ еңбек сіңірген жылдарына негізделген жалақыны, ал жұмыс берушінің егде қызметкерлерге арналған өзге де шығыстарын (мысалы, демалыстар санын, ауыр жұмыстан немесе ауысымдық жұмыстан босату және т.б.)

арттырмайтын өзге де жеңілдіктерді қысқартуға ұмтылады (Bobrovskaya, 2019).

Екіншіден, қарт қызметкерлерді жұмыстан босату үшін жұмыс берушінің жауапкершілік шараларын қамтитын заңнама осындай қызметкерлерді жұмысқа қабылдауды қысқартуы мүмкін, сондай-ақ еңбекті қорғау туралы заңнаманың қарт қызметкерлер еңбегін қамтитын арнайы талаптар нәтиже бермейді. Қазіргі уақытта ЭЫДҰ-ның өте аз елдері жұмыспен қамтудың жас шамасы бойынша қорғалуы бар, бірақ көптеген жағдайларда егде қызметкерлерді жұмыстан босату әкімшілік неғұрлым күрделі болуы мүмкін (мысалы, хабарландыру кезеңдері өтілі ұлғаятындықтан) немесе жұмыс берушілер үшін неғұрлым жоғары демалыс жәрдемақысы нысанында едәуір қосымша шығыстар жасалады.

Ақыр соңында, егде адамдардың өнімділігі айналасындағы проблемалар жасы бойынша кемсітушілікке және жалдау туралы шешім қабылдау кезінде жұмыс берушінің теріс қарым-қатынасына ұшырауы мүмкін. Жасы бойынша кемсітушілікке ЭЫДҰ-ның барлық елдері заңнамамен тыйым салынған. Дегенмен, іс жүзіндегі жас бойынша кемсітушілік өте кең таралған құбылыс болып қала береді. Жалпы, ЭЫДҰ елдерінде жасына байланысты кемсітушілікке қарсы заңнама жұмыс орнындағы терең тамырланған мәдениеттің өзгеруіне шектеулі ықпал етеді (Andersen, et al., 2019).

Сандық түрлендіру еңбек нарығында терең және жылдам өзгерістер жасайды. Дағдылардағы өзгермелі қажеттіліктерге бейімделу қызметкерлердің біліктілігін арттыру және қайта даярлау үшін үлкен күш-жігерді талап етеді (Lebedeva, 2019). Егде жастағы қызметкерлер дағдылардың ескіруі қаупіне аса бейім болуы мүмкін, сондықтан олардың жұмысқа орналасуын және жұмыспен қамтылуын қолдау оларға еңбек нарығында бағдарлануға көмектесу үшін ерекше назар аударуды талап етеді. Өкінішке орай, көптеген қарт адамдардың сандық сауаттылық деңгейі олардың балалары мен немерелеріне қарағанда төмен және олар жас қызметкерлерге қарағанда оқумен байланысты жұмысқа аз қатысады.

Қарттар мен жастар арасындағы біліктілікті арттырудағы алшақтық Германия, Канада және Франция, Италия мен Құрама Штаттардағы ең төмен ЭЫДҰ-ның ең табысты елдерінің өзінде де сақталып отыр (McAllister, et al., 2019). Кейбір елдер басқа қызметкерлерге қатысты егде қызметкерлерді оқыту құнын

төмендету жөніндегі бастамаларды іске асыра бастады. Германияда біліктілігі төмен және қарт қызметкерлерді даярлауды қолдауға бағытталған WeGebAU бағдарламасы енгізілді. Бірнеше ел (мысалы, Австралия және Корея) қарт адамдарға оқуға көмек көрсету және дағдыларды одан әрі дамыту мәселелері бойынша атаулы көмекті енгізді. Ақыр соңында, көптеген елдер Еңбек және кәсіби дағдыларды тексеру және сертификаттау арқылы тануға мүмкіндік беретін бағдарламаларды енгізуде, бұл қарт қызметкерлердің оқуға қатысуын арттырады (Leinonen, et al., 2020).

ЭЫДҰ-ның еңбек қызметінің ұзақтығын ұлғайтудың саяси ұсыныстары мынадай тезистерге негізделеді (OECD, 2019).

Жұмыс берушілерді жұмыс орындарын сақтауға және қарт қызметкерлерді жалдауға ынталандыру.

Жұмысқа қабылдау, қызмет бабында жоғарылату және қызметкерлерді ұстау кезінде жасы бойынша кемсітушілік мәселесін заңнама талаптары мен тиісті құқық қолдану арқылы шешу.

Жұмыс күшінің құны мен егде жастағы қызметкерлердің өнімділігі арасындағы ең жақсы сәйкестікті табу және қарт қызметкерлерге арналған жұмыспен қамту және жұмыссыздық жөніндегі жәрдемақыларды қорғаудың арнайы ережелерін жою. Әлеуметтік серіктестер жалақыны белгілеу тәжірибесін талдап, жасына, жұмыс өтіліне емес, өнімділігі мен құзыретіне қарай оның мөлшерін айқындауы ұсынылады. Жалақы мөлшерін белгілеу және қызмет бойынша жылжыту кезінде жұмыс өтіліне негізделген адам ресурстарын басқару практикасы, міндетті түрде мерзімінен бұрын зейнеткерлікке шығу және «құрметті зейнеткерлікке шығу» практикасы қарт қызметкерлерге теріс әсер етеді, өйткені жұмыс берушілер жұмыс өтіліне бағдарланған еңбекті бағалаудың қатаң талаптары шеңберінде еңбекақы төлеуге арналған шығындарды азайтуға ұмтылады. Мұндай нәтижелер сайып келгенде жұмыс берушілерге да, қызметкерлерге да зиян келтіреді (OECD, 2018a).

Қызметкерлердің нақты дағдылары мен құзыреттілігі, сондай-ақ олар орындайтын нақты рөлдің талаптары тұрғысынан алғанда, адамдардың еңбек өтіліне неғұрлым қатаң байланысты және анағұрлым сараланған қызметкерлерді бағалау және жалақыны белгілеу тетіктерін енгізу Қазақстанды ЭЫДҰ-ның басқа елдерінің нормаларымен неғұрлым тығыз келісетін, экономикалық қатынастарға оң әсер ететін болады.

Қызметкерлердің еңбек өмірінің барлық кезеңінде жұмысқа орналасуына жәрдемдесу.

Өмір бойы, әсіресе біліктілігі төмен және қарт қызметкерлер үшін оқуға қолжетімділікті жақсарту.

Еңбек жағдайын және кез келген жастағы жұмыс сапасын, соның ішінде бірқатар шаралар көмегімен жақсарту:

– жұмыс уақытын және жұмыс қауіпсіздігін неғұрлым сапалы реттеу;

– салауатты еңбек жағдайларын насихаттау;

– өндірістік жарақаттану мен кәсіби аурулардан қорғаудың жақсы әзірленген схемаларын іске асыру;

– еңбек инспекциясы органдарының ролін арттыру.

Ұзақ уақыт жұмыссыздыққа бейім адамдарға арналған кеңес беру және оқыту жөніндегі шаралар пакеті арқылы жұмысқа орналасуға тиімді көмек көрсете отырып, жұмысты жоғалту фактісінің теріс әсерін шектеу.

Мемлекет қаржыландыратын зейнетке мерзімінен бұрын шығудың схемаларын пайдалануды шектеу қажет, олар қызметкерлерді әлі сау және жұмыс істеуге қабілетті болғанша жұмыстан кетуге итермелейді.

Зейнеткерлікке міндетті түрде шығуына қосымша шектеу жасау немесе жұмыс берушілер тарапынан қызметкерлер өкілдерімен тығыз ақылдаса отырып қолдау көрсетпеуі керек.

Жұмыс істей алатындар үшін зейнеткерлікке мерзімінен бұрын шығу үшін ынталандыруды бір мезгілде қысқарту кезінде жұмыссыздық және мүгедектік бойынша жәрдемақы сияқты әлеуметтік көмекке қол жеткізуді қамтамасыз ету.

ЭЫДҰ мемлекеттерінде ата-аналардың зейнетке мерзімінен бұрын шығу мәселелерін зерттеу келесі қорытындыларды жасауға мүмкіндік берді. «Зейнеткерлік жасқа және прогрессивті мемлекеттік зейнетақыларға қатысты жоғары икемділік өмір сүру ұзақтығы аз халық топтары зейнетке шыққан кезде қаржылық проблемаларды ішінара шешеді. Өмір сүру ұзақтығын ұлғайту аясында зейнетақы жүйелерінің тұрақтылығын арттыруға бағытталған саясат әр түрлі әлеуметтік-экономикалық және гендерлік топтардың өкілдері үшін салдарларды ескеруге тиіс» (OECD, 2018b).

Жалпы алғанда ЭЫДҰ органдарының зейнетақы құқықтарын мерзімінен бұрын ресімдеуге қатысты ұсынымдары теріс болып табылатынына қарамастан, яғни ұлттық жүйелерде зейнетақы құқықтарын мерзімінен

бұрын ресімдеу үшін ынталандырулар жасау ұсынылмайды, алайда көптеген елдерде ата-аналар мен көп балалы отбасылар үшін арнайы ережелер сақталады және қолданылады. Венгрия, Литва, Латвия, Эстония елдерінде бес және одан да көп бала тәрбиелеген әйелдер мерзімінен бұрын зейнеткерлікке шығуға құқылы.

Кейбір мемлекеттерде, мысалы, Чехияда әйелдердің зейнеткерлік жасы тәрбиеленген балалардың санына байланысты болады: бала-сыз – 63 жас және 2 ай; 1 бала – 62 жас және 2 ай; 2 бала – 61 жас және 2 ай; 3 немесе 4 бала – 60 жас және 2 ай; 5 немесе одан көп бала – 59 жас және 2 ай.

Латвияда қарттығы бойынша жеңілдікті жағдайларда зейнетақы алуға қарттығы бойынша зейнеткерлік жасқа жеткенге дейін кемінде сегіз жыл ішінде бес немесе одан да көп бала тәрбиелеген аналар, әкелер, ата-анасының жұбайы, қорғаншылары немесе қамқоршылық отбасының ата-аналары құқылы. Кемінде зейнеткерлік жасына жеткенге дейін сегіз жылға дейін төрт бала – үш жыл бұрын; зейнеткерлік жасына жеткенге дейін бір бала тәрбиелесе – зейнеткерлікке бір жыл бұрын шығады.

ЭЫДҰ-ның жекелеген мемлекеттерінде мүгедек баланы тәрбиелеу ата-анасының бірі үшін зейнетақы құқықтарын мерзімінен бұрын ресімдеуге негіз болып табылады. Мәселен, Эстонияда жасы бойынша зейнетақы стандартты зейнеткерлік жасынан 5 жыл бұрын ата-анасының біреуі, 8 жылдан кем емес мерзім ішінде орташа, ауыр немесе терең мүгедектігі бар баланы тәрбиелеп отырған қамқоршы; сондай-ақ ата-анасының біреуі, кемінде 8 жыл ішінде 5 немесе одан да көп бала тәрбиелеп отырған қамқоршы үшін қолжетімді.

Грецияда мүгедек балалары бар аналар үшін зейнеткерлік жасы 50 жасқа дейін төмендейді, 20 жылдық сақтандыру өтілі және зейнетақы сақтандыру жарнасын төлеу кезінде ең аз дегенде 6000 жұмыс күні ішінде. Латвияда адамдар стандартты зейнеткерлік жасқа дейін бес жыл бұрын, яғни 2019 жылы 58 және 6 ай жасында мерзімінен бұрын зейнетке үміткер бола алады, егер сақтандыру жарналарының өтілі кемінде 25 жыл болса және егер олар бала 18 жасқа жеткенше кемінде 8 жыл кезең ішінде бес немесе одан да көп бала немесе мүгедек бала күтсе.

Осыған ұқсас жеңілдікті негіз зейнетке шығу үшін әйелдер, зейнеткерлік мүгедек, бұрын қолданылған 17 маусымдағы 1991 жылғы № 675-ХІІ ҚР «Қазақстан Республикасы азаматтарын зейнетақымен қамсыздандыру туралы» Заңының

14-бабына сәйкес, оның ана мүгедек бала туып, оларды сегіз жасқа дейін, сондай-ақ ана, мүгедек болып табылатын балалар құқығы болған жоқ жасына қарай зейнетақы 50 жасқа толғанда және жұмыс стажы кемінде 20 жыл шегеріле отырып, бала күту уақытын есепке алу. Баяндалған кепіл «Қазақ ССР азаматтарын зейнетақымен қамсыздандыру туралы» Қазақ КСР Заңына 16 шілдедегі 1996 жылғы № 32-І «Өзгертулер мен толықтырулар енгізу туралы» ҚР заңымен алынып тасталды. Кейіннен қабылданған «Зейнетақымен қамсыздандыру туралы» 1997 жылғы әлеуметтік қорғау жүйесіне өзгеріс жүргізген жаңа Заң, қаралып жатқан жеңілдікті қарастырмай ғана кеткен жоқ, сонымен қатар осыған дейін болған ерекше жағдайларда жұмыс істеген адамдар үшін қарастырылған кезеңде мерзімінен бұрын зейнетке шығу негіздері алып тасталды. Бірақ егер 1998 жылдың 1 қаңтарына дейін жұмыс өтілімі жерасты және ашық тау-кен жұмыстарындағы, еңбек жағдайлары ерекше зиянды және ерекше ауыр жұмыстарда немесе еңбек жағдайлары зиянды және ауыр еңбек атқарған тұлғалар үшін ҚР заңы 13 шілде 1999 жылғы № 414-І қолданылған ҚР заңына сәйкес мемлекеттік арнайы жәрдемақы берілсе, онда мүгедек балалар тәрбиелеген ата-аналар жалпы атаулы әлеуметтік көмектен сырт қалды. Тек бірнеше жыл өткен соң, 2010 жылдан бастап, мүгедек бала тәрбиелеп отырған тұлғаларға көмек көрсету үшін балалармен болатын ата-аналарға ай сайынғы мемлекеттік тағайындалатын және төленетін жәрдемақы анасы немесе әкесіне, бала (қыз) асырап алушыларына, қамқоршыларына тағайындалатын болды. Яғни, Қазақстанда 13 жыл бойы тәрбие, мүгедек баланы күту әлеуметтік тәуекелдер, әлеуметтік маңызды фактілер ретінде танылмаған, олар кепілді әлеуметтік көмекке құқық береді. Ерекше қажеттіліктері бар балаларды тәрбиелеп отырған көптеген отбасылар кепілді материалдық қолдаусыз ұзақ уақытқа қалды.

Мүмкіндігі шектеулі балаларды тәрбиелеп отырған отбасыларға қатысты әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру қажет деп есептейміз. Зейнеткерлікке мерзімінен бұрын шығудың жаңа негізін енгізу – тәрбиелеу, кем дегенде сегіз жыл мүгедек баланы күту, ерлер үшін де, әйелдер үшін де зейнеткерлік жасын төмендетуге құқық беретін талап етіледі. Эстонияның, Латвияның тәжірибесін негізге ала отырып, стандартты зейнеткерлік жасты бес жылға төмендету туралы неғұрлым пысықталған ұсыныс болып табылады, бұл ретте ұқсас

ережені бес және одан да көп бала туған және тәрбиелеп отырған әйелдер үшін де қолданысқа енгізу қажет. Заңнаманы соңғы түзету орынды, алайда белгісіз себептермен әйелдер үшін жалпы зейнетақы жасын біртіндеп арттыру жағдайында заң шығарушының қарауынан тыс қалды, көп балалы әйелдер үшін зейнетақы жасын бес жылға төмендетудің қалыптасқан теңгерімін сақтауды қамтамасыз ету талап етілді.

Қартаю және жұмыспен қамту саясаты жөніндегі ұсынымды ЭЫДҰ Кеңесі 2015 жылғы 14 желтоқсанда жұмыспен қамту, еңбек және әлеуметтік мәселелер жөніндегі Комитеттің ұсынысы бойынша қабылдады. Қарт адамдарға жұмыс істеу және таңдау үшін неғұрлым тиімді ынталандыруларды ұсыну халықтың тез қартаюымен қоғамдық әлеуметтік шығыстардың тұрақтылығына қысым контекстінде шешуші мәнге ие.

Ұсынымда егде жастағы жұмыспен қамтуды көтермелеу және қолдау, жұмыспен қамту мәселелерін шешу, жұмыс берушілер үшін кедергілерді азайту және қызметкерлердің еңбек ету қабілетін арттыру үшін ЭЫДҰ саясатының басшылық қағидаттары жиынтығы бар.

Ұсынымдарға қосылған ЭЫДҰ-ның қатысушылары мен қызметкерлердің неғұрлым ұзақ мансабын арттыруға және одан егде жаста жұмыс істеуді жалғастыруға ынталандыруын күшейтуі ұсынылады. Осы мақсатта жұмысты одан да жоғары жаста жалғастыруға ынталандыруды, атап айтқанда:

– қарттық бойынша зейнетақы жүйесі өмір сүру ұзақтығының ұлғаюына сәйкес зейнетке кеш шығуды ынталандыруын қамтамасыз ету жолымен, бұл ретте зейнетақы төлемдерінің барбарлығы мен тұрақтылығын қамтамасыз етеді;

– жұмыстан отставкаға ауысуда барынша икемділік жолымен, оның ішінде зейнетақыға кезең-кезеңмен шығуға жәрдемдесу, жұмыс арасындағы ең жақсы теңгерім және зейнетақымен қамсыздандыруды жұмыстан түскен кірістермен үйлестіруге рұқсат беру арқылы неғұрлым ұзақ мансапты көтермелеу арқылы;

– жұмысты ұйымдастыруда және зейнеткерлікке шығуда барынша икемділік үшін мүмкіндіктерді кеңейту, мысалы, тележұмыстар, толық емес жұмыс күні, жұмыс пен зейнетақыны біріктіру жолымен жүзеге асырылуы мүмкін. Икемді еңбек жағдайлары қызметкерлерге өзінің еңбек мансабының соңғы жылдарын қалыптастыруға және өз тілектеріне сәйкес зейнетке шығуға үлкен таңдау және одан да көп мүмкіндіктер береді (OECD, 2018с);

– барлық қызметкерлер үшін олардың жасы мен мәртебесіне қарамастан, жұмыссыздық және мүгедектік жөніндегі жәрдемақы сияқты әлеуметтік жәрдемақыға қол жеткізуді қамтамасыз ету, бұл жәрдемақылар әлі де жұмыс істей алатындар үшін зейнеткерлікке мерзімінен бұрын шығуды ынталандыру үшін емес, олардың бастапқы мақсаты үшін пайдаланылды қамтамасыз ету үшін.

Жұмыс берушілер үшін егде жастағы қызметкерлердің еңбегін пайдалану үшін ынталандырулар жасау жолы:

– жасы қарт қызметкерлер үшін сапалы жұмыс орындарына неғұрлым тиімді қолжетімділікке бір мезгілде жәрдемдесе отырып, жұмыспен қамтуды қорғау деңгейін анықтаудың өлшемі болып табылмайтынына кепілдік беретін жұмыспен қамтуды қорғауға теңдестірілген тәсілді пайдалану;

– жұмыс берушілер тарапынан жұмыс берушілер мен қызметкерлердің өкілдерімен тығыз консультацияларда және ынтымақтастықта міндетті түрде зейнеткерлікке шығуға кедергі келтіру немесе қосымша шектеу қою, бұл ретте қызметін ерекше жағдайларда жүзеге асыратын қызметкерлердің жекелеген санаттары үшін зейнеткерлікке ерте шығу жағдайларының шектеулі санын сақтау арқылы;

– тиісті білім беру қызметтерін ұсыну және оқыту әртүрлі жастағы қызметкерлердің тәжірибесі мен қажеттіліктерін ескере отырып, түзетілуін қамтамасыз ету жолымен олардың еңбек өмірінің барлық кезеңінде қызметкерлердің кәсіптік даярлығына қатысуын кеңейту, оның ішінде жұмыспен қамтудың стандартты емес нысандары бар адамдар үшін жұмыс орнында оқытуға қол жеткізуді ұсыну арқылы;

– жұмыс іздеп жүрген адамдар үшін жұмысқа орналасуда тиімді көмекті қамтамасыз ету, жұмыс іздеп жүрген қарт адамдардың жұмыс іздеп жүрген жас адамдар сияқты жұмысты белсенді іздеу тұрғысынан жұмыссыздық бойынша жәрдемақы алу үшін міндеттер болуына жәрдемдесу, сондай-ақ қайта жұмысқа орналастырудың мақсатты қызметтеріне қол жеткізу тұрғысынан тең құқықтар болуы тиіс.

Әлеуметтік қорғаудың басты жолы жұмыспен қамтылу. Жұмыспен қамту тек жұмысқа тұрамын деп ниет білдірген тұлғаларды ғана емес, сонымен қатар болашақ маман даярлауда да көңіл бөлу қажеттігін ұсынады (Kuttigaliyeva, Buribayev, Koshpenbetov, 2019).

ЭЫДҰ шолуларында жалпы Қазақстандағы зейнетақымен қамсыздандыру реформаларының

серпіні оң бағаланады. Алайда ХЕҰ-ның алмастыру коэффициентін алдыңғы кірістерден кемінде 40% деңгейінде ұстап тұру жөніндегі ұсынысы орындалудан әлі алыс. «Орташа еңбекақысы бар және еңбек нарығына шығатын толық еңбек (сақтандыру) өтілі бар адамдар үшін міндетті зейнетақы схемаларынан орнын ауыстырудың таза коэффициенті бүгінгі таңда ЭЫДҰ елдерінде орташа 63% құрайды, ол Ұлыбританияда 29%-дан, Түркияда 102%-ға дейін өзгереді. Табысы төмен адамдар үшін орташа алмастыру коэффициенттері 10 тармаққа жоғары және Данияда, Израильде және Нидерландыда 40%-дан кем емес және Польшада 100%-дан астам» (ОЕСД, 2017с).

Қазақстан зейнеткерлік жасқа жеткенге дейін еңбек қызметін мерзімінен бұрын тоқтатуға табысты қарсы әрекет еткен кезде, зейнетақы жасына жеткеннен кейін еңбекке қабілетті халықтың жұмысын жалғастыруға ынталандыруды арттыру үшін әлі де көп нәрсе жасалуы мүмкін. Біріншіден, жұмыс пен зейнетақыны біріктіруге болатын болса да, үлкен жастағы аз ғана қызметкерлерге толық емес жұмыспен қамту режимінде жұмыс істеуге немесе икемді жұмыс кестесі бар өзге де тетіктерге қол жеткізуге болады. Шын мәнінде, жұмыс істейтін зейнеткерлердің 5%-дан азы жұмыспен толық емес тәртіпте жұмыс істейді. Екіншіден, ЭЫДҰ-ға мүше көптеген елдерге қарағанда, қарттық бойынша зейнетақы төлемдерін алу Қазақстанда кейінге қалдырылмайды, сол сияқты қарттық бойынша зейнетақы төлемдерін алу құқығын ішінара қайтарып алу мүмкіндігі жоқ. Және, үшіншіден, басқа қызметкерлерге олардың зейнетақы жасына жеткеннен кейін де қосымша жұмысты жалғастыруға рұқсат етілген кейінгі қосымша еңбек жылдары қартаюына байланысты алатын зейнетақы құқығы көлемін ұлғайтпайды.

ЭЫДҰ мемлекеттерінің көпшілігінде зейнетке шығу жасын кейінге қалдыру әдеттегі тәжірибе болып табылады. Бұл ретте жекелеген елдердің заңнамасы (Австрия, Бельгия, Чехия, Эстония, Финляндия, Франция, Германия, Греция, Венгрия, Латвия, Польша, Португалия, Словакия, Словения, Испания, Швеция, Ұлыбритания) зейнеткерлікке кейінге қалдырылған шығу жасын шектемейді, ал басқалары барынша мүмкін болатын табалдырықтарды (Данияда, Исландияда, Италияда, Литвада, Норвегияда, Швейцарияда) айқындайды.

Ұзақ мерзімді перспективада ЭЫДҰ үкіметтерге Австралия, Канада, Жаңа Зеландия және

АҚШ сияқты ЭБДҰ елдерінде жасалғандай жалпы міндетті зейнетақы жасын алып тастау туралы мәселені қарауды ұсынады (OECD, 2018d).

Зейнетақымен қамтамасыз ету тәртібі мен мерзімдерін ресімдеу құқықтарын ырықтандыру мақсатында 21 маусым 2013 ж. № 105-V ҚР «Зейнетақымен қамсыздандыру туралы» Заңына зейнетақы жасына толғанда есептеулердің барлық түрлеріне шектеу салатын өзгертулер енгізу қажет. Бекітілуі тиіс азаматтың құқығы дербес анықтауға өтініш білдіру мерзімдері, кез келген уақытта басталғаннан кейін Заңда белгіленген зейнеткерлік жасқа толған жағдайда зейнетақы төлеуге өтініш білдіру мерзімдері, кез келген уақытта азаматтың дербес құқығы болып бекітілуі тиіс.

Мөлшері мен талаптары зейнетақымен қамсыздандыру анықталуы тиіс күні өтінген. Зейнеткерлік жасқа жеткеннен соң да жұмыс жасайтын қызметкерлер үшін де мейілінше зейнеткерлік төлемдердің барлық түрлерін төлеу жалғаса беру керек.

Сонымен, заң азаматтарға зейнеткерлікке шығу жасын өзі анықтау құқығын береді, қосымша жұмыс істеп қаражат жинау есебінен зейнетақы жарналары және қосымша мөлшерін көбейтіп, зейнетақы төлемін көбейтуге мүмкіндік береді.

Бұл қадам еңбекке қабілетті және зейнеткерлік жасқа жеткен адамдар үшін жұмысты жалғастыруға ынталандыратын болады. Зейнетақы жарналары жүйесіне қатысудан ішінара немесе кейінге қалдырылған бас тарту еңбек нарығынан біртіндеп күтуге ықпал ететін болады. Зейнетақы жасына жеткеннен кейін жұмысты жалғастыру үшін ынталандыруды күшейтетін кезде зейнетақы құқықтарын одан әрі жинақтауды қамтамасыз ететін құқықтық негіз құрылатын болады.

Алайда, зейнетақымен қамсыздандыру құқығы зейнетақы төлемдерін тағайындауға өтініш жасаған сәттен бастап нақты шектелуі тиіс.

ЭБДҰ мемлекеттерінде зейнетақымен қамсыздандыруға құқықтарды конституциялық-құқықтық реттеуді зерделеу елдердің көпшілігі іргелі құқықтар ретінде зейнетақымен қамсыздандырудың ең төменгі деңгейіне құқық жарияламайтынын көрсетеді. Оның үстіне жасқа жеткен кезде зейнетақымен қамтамасыз ету құқығы кепілдігі ұлттық конституцияда тікелей бекітілген.

Сонымен, азаматтарды зейнетақымен қамсыздандыру құқығына Литва Республикасы Конституциясының 52-бабына, Венгрияның

Негізгі Заңының 70/Е-бабына кепілдік беріледі. Словакия Конституциясының 39-бабы азаматтардың қарттықта материалдық қамтамасыз етілуіне шамалас құқығын бекітеді, Италия Конституциясының 38-бабы еңбекке қабілетсіз және өмір сүруге қажетті қаражаттан айырылған әрбір азаматтың қолдау мен әлеуметтік қамтамасыз етуге құқығын жариялайды.

Латвия Республикасы Конституциясының 109-бабымен әркімнің қарттықта әлеуметтік қамтамасыз етуге құқығы жарияланған; барлық мұқтаждар үшін қартайған жағдайда әлеуметтік қамсыздандыруға құқық кепілдігі Исландия Конституциясының 76-бабында жарияланған.

Испания Конституциясының 50-бабы жария билік органдары қарт азаматтарға тиісті зейнетақы беру арқылы лайықты экономикалық өмір сүруге кепілдік береді, олардың мөлшері мезгіл-мезгіл қайта қаралады. Сондай-ақ отбасылық міндеттемелерге қарамастан, олардың денсаулығын, тұрғын үй және мәдени жағдайларын және бос уақытты бақылауды жүзеге асыруға арналған әлеуметтік қызметтер жүйесі арқылы осы адамдардың әл-ауқатын жақсартуға жәрдемдесу көрсетіледі.

Португалия Конституциясының 63-бабы әлеуметтік қамсыздандыруға барлығының құқығы бар екенін анықтады. Әлеуметтік қамтамасыз ету жүйесі қарттық жағдайда және барлық басқа жағдайларда өмір сүруге қаражат жоғалған немесе азайған немесе еңбек ету қабілеті төмендеген кезде азаматтарды қорғайтын болады.

Греция Конституциясының 21-бабы мемлекеттің қарттықты қорғауға бағытталған арнайы шаралар қабылдау міндетін белгіледі. Финляндия Конституциясының 19-бабы өзіне лайықты адам үшін қажетті қаражатқа қол жеткізе алмайтын барлық адамдардың міндетті әлеуметтік қамсыздандыру мен қамқорлық жасауға құқығы бар екенін анықтайды. Заң әрбір адамға базалық қамтамасыз етуді алу, жасына байланысты жәрдемақы алу құқығына кепілдік беруі тиіс.

Жапония Конституциясының 25-бабына сәйкес, барлығы салауатты және мәдени өмірдің ең төменгі деңгейін қолдауға құқылы. Өмірдің барлық салаларында мемлекет қоғамдық әл-ауқатты, әлеуметтік қамсыздандыруды, сондай-ақ халық денсаулығын көтеру мен одан әрі дамыту үшін күш салуға тиіс.

Қазақстан Республикасының Конституциясында азаматтарды зейнетақымен қамсыздандыру, мүгедектігі бойынша кепілдіктер бекі-

тілгенмен, бірақ іс жүзінде ағымдағы әлеуметтік заңнама көрсетілген кепілдіктер орын таппаған. Конституцияның 28-бабының 1-тармағында Қазақстан азаматына зейнетақының ең төменгі мөлшеріне кепілдік беріледі. Сонымен бірге, әлеуметтік заңнаманың қазіргі жай-күйі 1998 жылғы 1 қаңтардағы толық өтілі жоқ, сондай-ақ жинақтаушы зейнетақы жүйесіне қатыспаған адамдар үшін осындай кепілдік бермейді. «Зейнетақымен қамсыздандыру туралы» ҚР Заңның ережелеріне сәйкес, адамдарға ең төменгі зейнетақының мөлшеріне ғана кепілдік беріледі, олар үшін есептелген мөлшері жасы бойынша зейнетақы төлемдерін толық көлемінде ең төменгі зейнетақы мөлшерінен төмен белгіленетін, тиісті қаржы жылына арналған республикалық бюджет туралы заңда қарастырылған, бұл жағдайда зейнетақы тағайындалады және ең төменгі мөлшерде зейнетақы кепілденеді (п. 4 ст. 15). Зейнеткерлердің өзге де санаттары, мысалы, 1998 жылғы 1 қаңтарға дейін жұмыс өтілі жоқ не көрсетілген күнге толық емес өтілі бар, сондай-ақ зейнетақы жинақтары жүйесіне қатыспаған не қордан өзінің зейнетақы жинақтарын аяқтаған адамдар ең төменгі зейнетақы қамтамасыз етумен қамтылмаған.

Бұл мәселені шешу зейнетақы жасына жеткен кезде жеке тұлғаларға берілетін мемлекеттік базалық зейнетақы төлемін енгізуге жүктелді. Алайда, мәселе ең төменгі күнкөріс деңгейінің 54 пайызы ең төменгі мөлшерде және ең жоғарғы – тиісті қаржы жылына арналған республикалық бюджет туралы заңда белгіленген ең төменгі күнкөріс деңгейінің 100 пайызы мөлшерінде тағайындалады. Яғни, адам, ол, мысалы, өтілі жинақтаушы зейнетақы жүйесіне қатысу 5 жыл болған тұлға міндетті зейнетақы жарналары есебінен төленетін төлемді қоспағанда ең төменгі күнкөріс деңгейінің 54 пайызын алады (мұндай өтілі жинақтау және төлеу мерзімі маңызды емес).

Осылайша, зейнеткерлік жасқа жеткен адамдардың едәуір тобы ең төменгі зейнетақы төлемдеріне конституциялық кепілдік қамтамасыз етілмей қалды. Мемлекеттік базалық төлем ең төменгі зейнетақы мөлшерімен анықталмайды, оның сомасы ең төменгі күнкөріс деңгейінен айтарлықтай жоғары.

Бұрын мұндай проблема ҚР-дың 16 маусым 1997 жылғы № 126-І «Қазақстан Республикасында мүгедектігі бойынша және асыраушысынан айрылу жағдайы бойынша мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақы тағайындау тәртібі туралы» Заңының 17, 18 баптарына сәйкес жасына

байланысты мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақы арқылы шешілген.

Аталған жәрдемақы 01.07.2018 жылдан бастап ҚР 02.08.2015 ж. № 342-V Заңымен алып тасталды, ал бұдан бұрын, ҚР 15.12.2005 жылғы № 101-III «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне әлеуметтік қамсыздандыру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заңымен зейнетақы төлемдерінің мөлшерін есептеу жұмыста болған үзілістерге қарамастан, қатарынан кез келген 3 жыл жұмыс үшін орташа айлық табыс негізге алына отырып, 1995 жылғы 1 қаңтардан бастап жүзеге асырылады:

– азаматтарға жинақтаушы зейнетақы қорлары орталығынан зейнетақы төлемдерін алуға құқығы болмаған кезде «Қазақстан Республикасында зейнетақымен қамсыздандыру туралы» Заңда белгіленген жасқа жеткен кезде» немесе алған кезде зейнетақы төлемдерінің мөлшері ең төменгі мөлшерінен кем зейнетақы алған кезде. Онда 2006 жылдың қаңтарынан бастап ол зейнеткерлік жасқа толып зейнетақы төлемдеріне құқығы болмаған жағдайда орталықтан төленетін зейнетақы төлемдері, жинақтаушы зейнетақы қорларынан тағайындалатын. Осылайша, ұзақ уақыт бойы заңнамада ең төменгі зейнетақымен қамтамасыз ету конституциямен кепілденген құқығы орын алады. Азаматтарға орталықтан, қорлардан зейнетақымен қамсыздандыруға құқығы болмаған кезде базалық төлем тағайындалады, ол 2005 жылы енгізілген сәттен бастап ең төменгі күнкөріс деңгейінің 50%-ға жуық сомасын құрады. Бұл ретте, зейнеткерлік жасқа жеткен кезде ең төменгі күнкөріс деңгейінің 50%-ына емес, зейнетақының ең төменгі мөлшеріне кепілдік беретін Конституцияның 28-бабының ережелері ескерілмейді.

Ең төменгі зейнетақымен қамсыздандыруға конституциялық құқық кепілдіктерін толықтыру мақсатында ҚР «Зейнетақымен қамсыздандыру туралы» Заңына мемлекеттік базалық зейнетақы төлемі еңбек өтілі он жыл болған жағдайда және одан кем жыл зейнетақы жүйесіне қатысу өтілі болмаған жағдайда 100 пайыз тиісті қаржы жылына арналған республикалық бюджет туралы заңда белгіленген ең төменгі зейнетақы мөлшерінде зейнетақы, ал одан кейінгі зейнетақы жүйесіне қатысу өтілінің әрбір толық жылы үшін оның мөлшерін он жылдан артық 2 пайызға, бірақ ең төменгі зейнетақы шамасынан 150 пайыздан артық емес ұлғайтып отыратын нормаларды бекіту қажет.

Аталған норманы енгізу әрбір азаматқа ең төменгі зейнетақымен қамтамасыз ету құқығына кепілдік беру міндетін шешуге ғана емес, тағайындалған зейнетақы төлемдерінің мөлшерін ХЕҰ мен ЭБДҰ ұсынған табысты алмастыру деңгейіне жақындатуға мүмкіндік береді.

Айтылған ұсыныстарды қарау және қабылдау, сөзсіз, республикалық және жергілікті бюджеттердің, мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қорының шығыс бөлігінің ұлғаюына әкеп соғады. Алайда, осы бағытта Президенттің әлеуметтік қолдауға мемлекеттік бюджеттен қаражат бөлу мәселесі бойынша айтылған ұстанымын ескеру қажет: «Біздің мемлекет Конституция бойынша әлеуметтік болып табылады, сондықтан да азаматтар алдындағы өз міндеттемелерін орындауы тиіс. Үкімет өз жұмысында осы қағидатты негізге алуға міндетті, ал резервтерді барлық тиімсіз шығыстар азайту мен кірістерді арттыру мәлімет есебінен табу қажет» (Токаев, 2019).

Қорытынды

Осы материалда баяндалған ұсынымдарды іске асыру мынадай әлеуметтік-экономикалық және құқықтық салдарды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді:

- құқығын беруге, азаматтарға зейнетке шығу жасын өздері, зейнетақы жарналары есебінен қаражат жинауға және зейнетақы жүйесіне қосымша еңбек өтілі арқылы зейнетақы

төлемдерінің есебінен қосымша мөлшерін ұлғайту жөнінде құқық беру.

Бұл қадамеңбекке қабілетті және зейнеткерлік жасқа жеткен адамдар үшін жұмысты жалғастыруға ынталандыру болып табылады. Зейнетақы жарналары жүйесіне қатысудан ішінара немесе кейінге қалдырылған бас тарту еңбек нарығынан біртіндеп кетуге ықпал ететін болады. Зейнетақы жасына жеткеннен кейін жұмысты жалғастыру үшін ынталандыруды күшейтетін кезде зейнетақы құқықтарының одан әрі жинақталуын қамтамасыз ететін құқықтық негіз құрылатын болады;

- қызметкер зейнеткерлік жасқа жеткен кезде жұмыс берушінің бастамасы бойынша еңбек шартын бұзу мүмкіндігін болдырмау, мұндай қызметкерлер үшін жұмысқа орналастыру және жұмыспен қамту бойынша шектеулерді алып тастау;

- азаматтың зейнетақының ең төменгі мөлшеріне конституциялық құқығын орындау кепілдігін белгілеу;

- тағайындалатын зейнетақы төлемдерінің мөлшерін ұсынылатын ХЕҰ-ға және ЭБДҰ-ға кірістерді алмастыру деңгейіне жақындату;

- мүгедек баланы күтуші адамды әлеуметтік қамтамасыз ету деңгейін арттыру, бұл мүмкіндігі шектеулі баланы тәрбиелеу үшін неғұрлым қолайлы жағдай жасайды.

Бұл зерттеу ҚР БҒМ ҒК №АР05131637 ғылыми зерттеулерді гранттық қаржыландыруды орындау үшін жазылды.

Әдебиеттер

- Andersen L. L. et al. Strong labour market inequality of opportunities at the workplace for supporting a long and healthy work-life: The seniorworkinglife study //International journal of environmental research and public health. – 2019. – Т. 16. – №. 18. – Б. 3264.
- Bobrovskaya O. N. On the Correlation of Guarantees to Ensure the Labor Rights of the Elderly in Russia and Europe //Advances in Gerontology. – 2019. – Т. 9. – №. 1. – Б. 48-55.
- Kuttigaliyeva A. R., Buribayev Y. A., Koshpenbetov B. M. Стандарты ОЭСР как инструменты улучшения национального социального и трудового права //Journal of actual problems of jurisprudence. – 2019. – Т. 1. – №. 89. – Б. 72-79.
- Lebedeva L. Digital Transformation in the Socio-Labor Sphere: New Challenges and Opportunities //Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya. – 2019. – Т. 63. – №. 12. – Б. 42-49.
- Leinonen T. et al. Socio-economic differences in retirement timing and participation in post-retirement employment in a context of a flexible pension age //Ageing & Society. – 2020. – Т. 40. – №. 2. – Б. 348-368.
- McAllister A. et al. Inequalities in employment rates among older men and women in Canada, Denmark, Sweden and the UK // BMC public health. – 2019. – Т. 19. – №. 1. – Б. 319.
- OECDa (2017a), Building Inclusive Labour Markets in Kazakhstan: A Focus on Youth, Older Workers and People with Disabilities, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264273023-en>.
- OECDb (2017b), Preventing Ageing Unequally, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264279087-en>.
- OECD (2017c), Pensions at a Glance 2017: OECD and G20 Indicators, OECD Publishing, Paris, https://doi.org/10.1787/pension_glance-2017-en.
- OECD (2018a), Working Better with Age: Korea, Ageing and Employment Policies, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264208261-en>.

- OECD (2018b), OECD Pensions Outlook 2018, OECD Publishing, Paris, https://doi.org/10.1787/pens_outlook-2018-en.
- OECD (2018c), Ageing and Employment Policies: United States 2018: Working Better with Age and Fighting Unequal Ageing, Ageing and Employment Policies, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264190115-en>.
- OECD (2018d), Good Jobs for All in a Changing World of Work: The OECD Jobs Strategy, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264308817-en>.
- OECD (2019), Working Better With Age, Ageing and Employment Policies, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/c4d4f66a-en>.
- Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана». – 2 сентября 2019, http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana.

References

- Andersen, L. L., Jensen, P. H., Meng, A., & Sundstrup, E. (2019). Strong labour market inequality of opportunities at the workplace for supporting a long and healthy work-life: The seniorworkinglife study. *International journal of environmental research and public health*, 16(18), 3264.
- Bobrovskaya, O. N. (2019). On the Correlation of Guarantees to Ensure the Labor Rights of the Elderly in Russia and Europe. *Advances in Gerontology*, 9(1), 48-55.
- Kuttigaliyeva, A. R., Buribayev, Y. A., Koshpenbetov, B. M. (2019). Standarty OESR kak instrumenty uluchsheniya natsional'nogo sotsial'nogo i trudovogo prava [OECD standards as tools to improve national social and labor law]. *Journal of actual problems of jurisprudence*, 1(89), 72-79.
- Lebedeva, L. (2019). Digital Transformation in the Socio-Labor Sphere: New Challenges and Opportunities. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya*, 63(12), 42-49.
- Leinonen, T., Chandola, T., Laaksonen, M., Martikainen, P. (2020). Socio-economic differences in retirement timing and participation in post-retirement employment in a context of a flexible pension age. *Ageing & Society*, 40(2), 348-368.
- McAllister, A., et al. (2019). Inequalities in employment rates among older men and women in Canada, Denmark, Sweden and the UK. *BMC public health*, 19(1), 319-319.
- OECD (2017a), Building Inclusive Labour Markets in Kazakhstan: A Focus on Youth, Older Workers and People with Disabilities, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264273023-en>.
- OECD (2017b), Preventing Ageing Unequally, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264279087-en>.
- OECD (2017c), Pensions at a Glance 2017: OECD and G20 Indicators, OECD Publishing, Paris, https://doi.org/10.1787/pension_glance-2017-en.
- OECD (2018a), Working Better with Age: Korea, Ageing and Employment Policies, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264208261-en>.
- OECD (2018b), OECD Pensions Outlook 2018, OECD Publishing, Paris, https://doi.org/10.1787/pens_outlook-2018-en.
- OECD (2018c), Ageing and Employment Policies: United States 2018: Working Better with Age and Fighting Unequal Ageing, Ageing and Employment Policies, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264190115-en>.
- OECD (2018d), Good Jobs for All in a Changing World of Work: The OECD Jobs Strategy, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264308817-en>.
- OECD (2019), Working Better With Age, Ageing and Employment Policies, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/c4d4f66a-en>.
- Poslaniye Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokayeva narodu Kazakhstana «Konstruktivnyy obshchestvennyy dialog – osnova stabil'nosti i protsvetaniya Kazakhstana» [President Kassym-Jomart Tokayev's State of the Nation Address «Constructive public dialogue – the basis of stability and prosperity of Kazakhstan»], September 2, 2019, http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana.

4-бөлім
**ТАБИҒИ РЕСУРСТАР ЖӘНЕ
ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ**

Section 4
**NATURAL RESOURCES
AND ECOLOGY LAW**

Раздел 4
**ПРИРОДОРЕСУРСОВОЕ
И ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ПРАВО**

D.S. Smagulova¹ , **A.K. Jangabulova¹** , **N.M. Remi³** , **A. Zhanalieva³**

¹Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: smagulova.dana1@kaznu.kz, Arailym.Dzhangabulova@kaznu.kz

²Universidad de Cádiz is an autonomous community in southern Spain Andalusia,
Spain, Cadiz, e-mail: michei.remi@usa.es

³Karaganda economic University of Kazpotrebsoyuz,
Kazakhstan, Karaganda, e-mail: Rasuli-77@mail.ru

ENERGY SECURITY AS A LEGAL CATEGORY

The article analyzes the practical approach to the concept of “energy security”. Based on the study of the concept of energy policy of countries that are importers, exporters and countries through which energy resources transit, an attempt is made to identify common approaches to the content of this concept at the present stage. Highlighting that the common denominator of practical approaches is availability, safety and price, the author comes to the conclusion about the complex nature of this phenomenon, which depends on many criteria. At the same time, according to the author, the problem of energy security is one of the most important areas of modern theory and practice of economic, social and military security. The author concludes that energy policy largely determines the issues of domestic and foreign policy of most countries of the world and thus is the subject of dialogue.

The analysis of the current international legislation has shown the absence of a single formulation of the concept under study, which is based, in our opinion, on the difference of approaches and the versatility of its content. At the same time, the authors point to the need for scientific analysis of this concept from the legal point of view, which is justified by the need for constant regulatory support of the conditions necessary to ensure energy security in the country and in the world.

Key words: security, law, energy, security, identity, individual, legal entity.

Д.С. Смагулова¹, А.К. Джангабулова¹, Н.М. Реми², А. Жаналиева³

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,
e-mail: smagulova.dana1@kaznu.kz, Arailym.Dzhangabulova@kaznu.kz

²Испанияның автономдық бірлестігі Андалусиядағы Кадис университеті,
Испания, Кадис қ., e-mail: michei.remi@usa.es

³Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті,
Қазақстан, Шымкент қ., e-mail: Rasuli-77@mail.ru

Энергетикалық қауіпсіздік құқықтық санат ретінде

Мақалада практикалық көзқарас ұғымына «энергетикалық қауіпсіздік» талдау жүргізіледі. Импорттаушылар, экспорттаушылар және энергия ресурстары транзиті жүзеге асырылатын елдер болып табылатын елдердің энергетикалық саясаты тұжырымдамасын зерттеу негізінде осы ұғымның қазіргі кезеңдегі мазмұнына бірыңғай көзқарастарды бөлуге әрекет жасалады. Практикалық тәсілдердің жалпы белгісі болуы, қауіпсіздігі және бағасы болып табылатындығын көрсете отырып, автор көптеген критерийлерге байланысты осы құбылыстың кешенді сипаты туралы қорытындыға келеді. Сонымен қатар, автордың пікірінше, энергетикалық қауіпсіздік мәселесі – бұл экономикалық, қоғамдық және әскери қауіпсіздіктің қазіргі заманғы теориясы мен тәжірибесінің маңызды бағыттарының бірі. Автор энергетикалық саясат көп жағдайда әлемнің көптеген елдерінің ішкі және сыртқы саясаты мәселелерін алдын ала анықтайды және сол арқылы диалог пәні болып табылады деген қорытындыға келеді.

Қолданыстағы халықаралық заңнаманы талдау зерттелетін ұғымның бірыңғай тұжырымдамасының болмауын көрсетті, бұл біздің ойымызша, тәсілдердің айырмашылықтары мен оның мазмұнының көп қырлылығына негізделген. Бұл ретте авторлар осы ұғымды құқықтық тұрғыдан ғылыми талдаудың қажеттілігін көрсетеді, бұл елде және әлемде энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін қажетті шарттарды тұрақты нормативтік сүйемелдеудің қажеттілігіне негізделген.

Түйін сөздер: қауіпсіздік, құқық, энергия, қамсыздандыру, тұлға, жеке тұлға, заңды тұлға.

Д.С. Смагулова¹, А.К. Джангабулова¹, Н.М. Реми², А. Жаналиева³

¹Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы,
e-mail: smagulova.dana1@kaznu.kz, Arailym.Dzhangabulova@kaznu.kz

²Университет Кадиса автономного сообщества Испании Андалусия,
Испания, г. Кадис, e-mail: michei.remi@usa.es

³Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза,
Казахстан, г. Караганда, e-mail: Rasuli-77@mail.ru

Энергетическая безопасность как правовая категория

В статье проводится анализ практического подхода к понятию «энергетическая безопасность». На основе исследования концепции энергетической политики стран, являющихся импортёрами, экспортёрами и странами, через которые осуществляется транзит энергоресурсов, делается попытка выделить единые подходы к содержанию данного понятия на современном этапе. Выделяя, что общим знаменателем практических подходов является наличие, безопасность и цена, автор приходит к выводу о комплексном характере данного явления, которое зависит от многих критериев. Вместе с тем, по мнению автора, проблема энергетической безопасности – это одно из важнейших направлений современной теории и практики экономической, общественной и военной безопасности. Автор приходит к выводу о том, что энергетическая политика во многом предопределяет вопросы внутренней и внешней политики большинства стран мира и тем самым является предметом диалога.

Анализ действующего международного законодательства показал отсутствие единой формулировки исследуемого понятия, что основано, на наш взгляд, на различии подходов и многогранности его содержания. При этом авторы указывают на необходимость научного анализа данного понятия именно с правовой точки зрения, что обосновано необходимостью постоянного нормативного сопровождения условий, необходимых для обеспечения энергетической безопасности в стране и в мире.

Ключевые слова: безопасность, право, энергия, обеспечение, личность, физическое лицо, юридическое лицо.

Introduction

Energy security issues are one of the determinative that shape internal and external affairs of any state in the world. To a great extent the presence or absence of energy resources determines the role of a country in the world.

At the same time, is there a single, so to say, global approach to the concept of “energy security”?

Aspiration to find a unified approach to this institution is justified by the desire to form and implement international standards in various areas of the economy, environmental management, etc. Thus, according to INOGATE, “Standards enable access to markets and build trust, ensure good practice, increase competitiveness, protect consumers, improve efficiency and reduce risk. They enable technology transfer among countries. Standards should work together with the policies and regulations of companies, countries and regions. Where they are incompatible, consensus-building is essential to adopt and accept standards.

1. The lack of harmonisation of codes and practices in the electricity and gas sector are major obstacles to the convergence of energy markets between the EU and INOGATE Partner

Countries (PCs).” (<http://www.inogate.org/thematic/5?lang=ru>).

However, the analysis of international documents showed the lack of a single conceptual framework, which is mostly justified by the different positions of the countries. These positions are mainly determined by national strategies and concepts in the energy sector of the economy, designed for short and long periods. Accordingly, to determine the approach to this concept, an analysis of the program documents of countries is necessary. It should be noted that all states are included in the energy turnover process as a supplier or as a consumer, and someone as an intermediate (in this case, a transit).

The role of the energy sector in the viability of any state is undeniable. The presence of energy is the main guarantee of life of any person, society, and the state as a whole. Accordingly, programs and plans for the development of the energy sector are an integral part of economic development.

Examination of a number of states energy sector development government programs shows that almost all are focused on “pursuing a new energy strategy focused on energy security” (Fiscal 2005 Annual Energy Report 2006, 5).

Multi-country analysis of a series of studies and legislative acts shows that there are different

approaches toward the definition. Accordingly, there is an urgent need to analyze various approaches in this definition and its essence. This need is especially relevant for Kazakhstan due to the fact that, on the one hand, we are an exporter of many types of energy resources (oil, gas, uranium, etc.), but at the same time we have certain problems with some types of energy, for example, with hydro resources. We strive to resolve energy security issues by forming new, previously unused energy facilities, such as the construction of a nuclear power plant. In addition, analytical statistics show that the state budget is largely determined by the volume and cost of energy. In this regard, the year of 2020 is indicative, when a sharp drop in oil prices (from 55 to below \$ 20 per barrel) exposed the state budget by more than 20% (<https://kursiv.kz/news/ekonomika/2020-03/skolko-poteryaet-kazakhstanskiy-byudzhet-iz-za-padeniya-cen-na-neft>), and then a drop below negative for the first time in history (<https://www.bloomberg.com/energy>).

Main part

As the practice of recent years has already shown, the concept of “energy policy” is increasingly becoming part of the political vocabulary in which energy security has begun to play a key role.

World practice shows that each country depending on its specifics has developed its own approach to the concept of “energy security” in the global energy order.

The Energy Charter Secretariat, when defining the term “energy security”, came to the conclusion that three main positions of countries should be distinguished, dividing them into importing countries, exporting countries and transit countries (<https://kursiv.kz/news/ekonomika/2020-03/skolko-poteryaet-kazakhstanskiy-byudzhet-iz-za-padeniya-cen-na-neft>). At the same time, it should be noted a significant difference in the approaches of these countries, which is obvious in the light of the interests of these three categories of countries.

Thus, importing countries are primarily interested in the stability of supplies and in price of. The vital interest is caused by the so-called “energy poverty”, the lack of the ability to generate the required amount of electricity themselves or the complete (insufficient) lack of own energy resources (gas, oil shale, oil, etc.). Some countries, unfortunately single ones, are developing the latest technologies (Sweden, Norway), but that does not solve the whole bunch of problems, which obliges them to import certain types of energy resources.

At the same time, the vast majority of countries continue to remain in the position of importers and represent the so-called “predictable demand”. So, “The long-term energy supply security strategy of the European Union should be aimed at ensuring the welfare of its citizens and the proper functioning of the economy, the continuous physical availability of energy products in the market, at a price that is affordable for all consumers (private and industrial), while respecting environmental problems and the desire for sustainable development” (<https://www.bloomberg.com/energy>).

According to analysts, the strategy is aimed at the following aspects: improving the security of energy supplies; ensuring the competitiveness of the European economy on the basis of affordable energy; sustainable development of its own energy system; pursuing an effective environmental policy (https://www.energycharter.org/fileadmin/DocumentsMedia/Thematic/International_Energy_Security_2015_en.pdf).

No less interesting is the approach of Japan and China, which are highly dependent on energy imports, but their concepts are mainly focused on the policy of “domestic proposals and efficient use” ([http://ec.europa.eu/energy/strategies/2006/2006_03_green_paper_energy_en.htm\[n4\]](http://ec.europa.eu/energy/strategies/2006/2006_03_green_paper_energy_en.htm[n4])), as well as “mutually beneficial international cooperation”. Both countries understand that for them energy security is, first of all, “provides the necessary amount of energy for such areas as people’s lives, economic and social activities and national defense at an affordable price” (Aland 2013).

Accordingly, ensuring constant access to energy resources is one of the most important tasks for the domestic and foreign policies of energy-dependent countries. Dialogue or resolving issues in a position of strength is their choice, which in many respects predetermines the correlation in the world. An example is the position of China itself on the issues of sharing transboundary waters, such rivers as the Irtysh, Ili, Kara Ili, Tekes and others. China’s interest in using the waters of these rivers does not allow neighboring countries (Kazakhstan, Kyrgyzstan, Russia) to use these waters to the necessary extent for the construction and efficient use of a hydroelectric power station (<http://investing.businessweek.com/research/stocks/snapshot/snapshot.asp?capId-875781>) and thereby creates a tense situation in the region.

At the same time, most countries pursue a policy of good-neighbor dialogue and are interested in long-term and mutually beneficial agreements. It is these countries that are interested in the formation

and detailed regulation of energy trade and supply issues by international law, in the conclusion of long-term agreements and the introduction of “pricing formulas”.

The attitude of the exporting countries deserves special attention, since it is they that, to a certain extent, dictate the situation on the global energy market.

Despite of energy sources available for export, countries face a huge number of risks and challenges. And this is primarily due to market instability, instability and dependence of energy prices, lower demand for certain carriers (gas, coal) or its seasonality, the safety of energy carriers themselves (their depletion, efficiency, physical integrity, etc.). Accordingly, the main priority for them is security of supply and, first of all, market stability, as well as for importing countries, the price of energy resources.

For many countries, including Kazakhstan, the danger is also that the economies of these countries, to a greater or lesser extent, depend on the energy sector. No less interesting is the fact that these countries recognize that a material interest in the export of energy resources can lead (leads) to a weak supply of domestic resources with energy resources (price increases, physical shortages). Accordingly, these countries are also forced to constantly analyze the situation in the domestic and foreign markets, thereby forming short-term and long-term prospects (policies) in the market. But the most important, in our opinion, is the military and political security of the country, which is a constant source of interest from the entire international community or individual powers. There are many examples of the last decade, when the presence of oil fields is its root causes military conflicts and warriors (Iran, Iraq, Syria, etc.).

In addition, exporting countries are guided by forecasts that “World demand for black gold will begin to fall already in the 2030s. The peak will be in 2025, after which the market’s appetites will decline mainly due to the transition to alternative sources – natural gas, wind generation, nuclear and hydropower” (Kang 2007). Accordingly, this situation “encourages” exporting countries to take various measures, including military-political ones.

The need to maintain a market position leads to the need to combine efforts, which is also used as a powerful political force. Thus, the position of OPEC + countries in 2018 led to the fact that the global market was faced with a shortage of oil: extracting from the bowels of the earth 94.7 million barrels

per day, the world burned 5.5 percent more – 99.8 million.

This is due to the artificial limitation of production by OPEC countries – to maintain reasonable prices. While the reverse example was vividly demonstrated in the spring of 2020, when the “oil union” of the United States and the UAE allowed to stabilize oil prices, which collapsed due to the collapse of the OPEC + deal to reduce production. At the same time, such “games” cause significant damage to the internal policies of the countries themselves.

So, according to an expert on energy and the Middle East in the Council on Foreign Relations, “We hope that the American oil industry has avoided the worst case scenario. ... There will still be bankruptcies, but now fears that there will be a massive destruction of the industry can now be put aside, because the worst in the price war has passed. What happened in recent days can support industry in which nearly 10 million Americans work directly or indirectly. The growth in US production in recent years has reduced dependence on foreign oil and lowered gas pump prices for consumers” (<https://www.nytimes.com/2020/04/11/business/energy-environment/russia-saudi-arabia-us-oil-coronavirus.html>).

Anyway importing countries are also dependent on the foreign policy of countries – the main producers of energy resources, which also requires constant analysis of the situation in order to protect their own interests.

An equally important aspect of energy security is the environmental situation in a country or region. Resources mining is one of the most important reasons for reducing natural resources, disturbing the natural balance, etc., which is reflected in the directions of the global environmental movement and requires adequate measures from the extractive industry and, accordingly, is reflected in the energy policy of exporting countries.

Accordingly, as well as for importing countries, exporters are interested in supply stability and satisfactory pricing policy.

The question of the availability of demand from time to time arises in the market. So shale reduced gas demand meanwhile and invariably affected pricing policy. But failure of the replacement also dramatically affected the price of energy. However, the most indicative, in our opinion, is the situation with the pandemic, which minimized oil demand. But this is a force majeure situation that did not have precedents and, accordingly, legal protection. But here the basic economical law appeared: the lack of demand leads to a crisis of production.

The third type of countries interested in energy supplies are transit countries. Transit security is one of the most important conditions for stability and the actual implementation of supply contracts. The presence of various risks and their elimination becomes an important task of the transit countries, which are also an important part of the supply agreement that obtain a certain margin.

For a number of countries, such as Austria, Holland, Singapore, Ukraine, Belarus, Turkey, transit of energy resources is an important source of replenishment of the state budget. Accordingly, significant efforts are being made to ensure the safety and stability of the operation of land, sea, and sometimes air movement of resources.

The geopolitical location of such countries allows them to be a direct participant in trade relations and have access to energy on favorable terms.

At the same time, the analysis of documents regarding the energy security of a number of transit countries showed that they recognize themselves more likely as importing countries. Thus, Turkey, in its Strategic Plan for 2018-2022, positions itself as an importer country and calls for diversification and efficiency, while declaring that it seeks to contribute to the energy security of Europe. However, an exact definition of itself as a transit country has not been given, nor has it been stated that Turkey intends to ensure the safety of energy transit (http://sp.metu.edu.tr/system/files/odtu_sp_2018_02_08.pdf). Meanwhile Azerbaijan oil is delivered through Turkey, which strengthens the strategic importance in the region.

Ukraine adheres to approximately the same tactics, and the Strategy for Energy Security of Ukraine until 2035 defines the following goal: “meeting the needs of society and the economy in fuel and energy resources in a technically reliable, safe, cost-effective and environmentally acceptable way to ensure the improvement of society’s living conditions”, while declaring the diversification of the economy and “reducing the dependence of the energy sector of Ukraine on Russia” (<https://businessforecast.by/partners/publication/jenergeticheskaja-strategija-ukrainy-na-2/>), while saying nothing about the fact that Ukraine is globally and mainly seen as a country providing transit of Russian oil and gas to Europe.

At the same time, politicians are aware that “recent trends show that the number of challenges in energy security is growing, this can especially be seen in the example of Russia’s attempts to deprive Ukraine of its transit potential, in particular by involving the construction of a new cross-border

infrastructure bypassing Ukraine. The preservation of transit under such conditions is an important guarantee of limiting the influence of the aggressor in case of escalation of the conflict” (<https://www.uatom.org/ru/2019/07/12/energeticheskaya-strategiya-2030-vs-2035-pochemu-nevpolnena-pervaya-i-budet-li-vypolnena-vtoraya.html>).

For Kazakhstan, located at the crossroads of Europe and Asia, such a geopolitical position is a valuable strategic resource that allows to integrate economy into the global economic system. According to experts, “Transit potential is a powerful tool for realizing the country’s capabilities to provide and maintain international transport flows between different regions. ... Promising directions for the implementation of the transit potential for Kazakhstan: through Russia to the EU countries; to China, Japan, countries of Southeast Asia; through the countries of Central Asia and the Caucasus to Iran and Turkey” (Myrzakhmetova 2015, 123).

Accordingly, Kazakhstan should also consider itself as a transit country, and thereby take upon itself obligations to ensure the security of transit of energy resources.

The analysis made above concerning approaches to the concept of energy security shows that the content of this term is different depending on the economic interests of the country. In general, countries are united by the desire to ensure the import and export of certain types of energy, energy transit through the territory of neighboring and third states, the cost and volumes of various types of energy in foreign markets.

Consistent approach to various aspects of energy security as applied in the European Union is of special attention.

Green book of the EU “European Strategy for sustainable, competitive and reliable power industry” published by the European Commission and represented at the meeting of the European Council in March 2006 being long-term program for energy policy development of the EU defines that the EU is moving forward to provide energy security and stability by the following:

- improving the security of energy supplies;
- ensuring the competitiveness of the European economy based on affordable energy;
- Sustainable development of its own energy system;
- conducting an effective environmental policy (http://europa.eu/legislation_summaries/energy/european_energy_policy/l27062_en.htm).

These contributed to the adoption of a number of important changes in the EU that was implement-

ed in a number of documents of a regulatory and legislative nature.

This practice, initiated by the EU, has been spreading through clarification and implementation of new standards in the energy industry, amending existing technical regulations and developing new secondary legislation.

The European Union claims to “develop a formula for energy security both at the regional and global levels” through “finding an adequate balance between ensuring reliable supplies for consumers-importers and reliable demand for producers-exporters of energy” (Gudkov 2006).

So the attempts to form a common position are also made by specialized international organizations. Thus, the main provisions and mechanisms are developed within the framework of the International Energy Agency, OPEC, and regional organizations such as NAFTA and APEC. However, they are making efforts to indicate the concept for the interests of the member countries of these organizations.

The G8 countries adopted the Declaration of “Global Energy Security” where global energy security should be interpreted as “ensuring a stable and uninterrupted supply of energy resources for all countries of the world at prices acceptable to both consumers and producers of these resources, with minimal damage to the environment” in order to ensure sustainable socio-economic development of the world community” (Global energy security 2006). This definition is an effort to cover the so-called “general interest”. The definition is almost the one and only attempt to unite interests.

All countries agree that the main priority of energy security is to meet the needs of society and the economy in fuel and energy resources in a reliable, safe, cost-effective and environmentally acceptable way to ensure the improvement of the living conditions of individuals, society and the state. One way or another, each state seeks to establish certain conditions for the stability of production and supply, that is, the stability of partnerships on mutually beneficial conditions. An ideal option for each country is to create conditions for energy independence – a goal that everyone strives for, regardless of geopolitical location, availability of mineral resources, etc.

This largely determines the development of the energy sector of the economy, which tends to move away from dependence on the availability of natural resources.

In this regard, the conditions of sustainable development of the energy complex are identified, which include:

– ensuring acceptable quality, required volume and affordability of various types of energy in all regions of the country for all consumer groups for the forecast period, which is an indicator and a guarantee of the country’s energy security;

– achieving and maintaining the required level of provision with primary and final energy with a significant change in internal and / or external conditions, which characterizes the energy independence and energy stability of the country;

– ensuring the level of energy consumption not lower than the social minimum in critical and emergency situations” (Elibaeva, 2011, 50).

And for countries with energy resources the following remains relevant:

– world level of efficiency in the extraction, conversion, transportation and use of fuel and energy resources;

– Reduction of energy facilities impact on environment to a level that ensures self-healing or restoration with a help of special technologies;

– achieving the optimal technological and technical structure of the energy system with forecasted energy requirements;

– achieving a high level of interchangeability of energy resources with the joint functioning of various energy supply systems” (Elibaeva, 2011:50).

At the same time, the events of recent months (winter-spring) 2020 have shown that “oil diplomacy” plays a huge role in the process of ensuring energy security. The agreement between the main players in the oil market represents a certain core of stability in the global economy, while disagreements have led to serious economic consequences, thereby deepen the global economic crisis.

However, this argument and indicator of energy security as well are largely predetermined by such indicators as supply and demand.

The lack of demand caused by the global energy pandemic has also dramatically affected prices in the same way as a fact that sharp decline in oil production will cause prices to rise.

Accordingly, energy security is certain system of relations and condition and development of which is influenced by various factors on national and international level

The importance that energy security plays for the interests of the individual, society and the state as of the main object indicates that it should be considered as an important component of national security.

The classical division of national security into economic, military, informational, environmental and political, in our opinion, is abstract. So the is-

sues of energy supply to a greater or lesser degree affect the condition of all the above-mentioned components of national security. The scientists of the Copenhagen Institute for the Study of World Problems come to the same conclusion, pointing out that “all five sectors are closely interconnected, and energy security is in a number of them at the same time” (Buzan, 2009).

Here need to be agreed with the opinion of Khukhlyndin L.M. and Chizha A.M. that “the presence or absence of energy resources and electricity affects all spheres of life at each level of national security. In this sense, energy security is becoming a comprehensive phenomenon, the degree of importance of which varies depending on a particular sector of the economy, agriculture or services” (Khukhlyndin, 2013).

In this regard, energy security issues are becoming issues that are included in the fundamental documents on national security of many countries, for example, the EU, the Russian Federation, the USA and many others. In all these documents, energy security issues are mainly based on the availability of the required amount of energy resources, including ways to ensure them.

According to a number of scientists, energy security can be considered as a separate component that includes several levels: military energy security; “... meeting the needs for energy resources and electric power of all services of the state (health care, education, transport, emergency, etc.); energy security, which is of paramount importance for the economic sphere” (Cornell, 2013).

However, all three components of the so-called “independence”, in our opinion, are very arbitrary, since they are again based on availability and price. This in turn brings us back to the conditions of ensuring all components of national security.

Recur to the issue of legal consolidation of the concept of “energy security”, it should be said that national acts do not contain a special interpretation of the concept of “energy security”. But it is energy security that runs through the content of national concepts and strategies.

In our opinion, these concepts can be revised under the influence of recent events. Oil diplomacy must reach a new level. The main concept of the energy policy of the countries around the world should be ensuring coordination of the policies of industrialized countries in oil supplies, stimulating cooperation in the field of energy policy, and preventing the future use of oil as an instrument of political pressure.

Outcomes

Energy security is a complex, multifaceted concept (phenomenon) that depends and at the same time determines many factors of national and international politics and at the same time is the subject of political dialogue;

The energy policy and, above all, the energy security policy largely determines the issues of domestic and foreign policy of most countries of the world;

The concept of energy security is expanding and no longer includes only availability and pricing policy, but also environmental, social, infrastructural issues and other support;

The lack of a single formulation of the studied concept, which is based, in our opinion, on the difference in approaches and the versatility of its content. Moreover, the need for a scientific analysis of this concept from a legal point of view is seen which is justified by the need for constant regulatory support of the conditions necessary to ensure energy security in the country and in the world.

References

- Aland F. Energy Policies in Europe // <http://energohelp.net/articles> (accessed 18.04.2013)
- A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy. Green Paper Commission of the European Communities. Brussels, 08.03.2006. Available at: http://europa.eu/legislation_summaries/energy/european_energy_policy/127062_en.htm (Accessed 01.12.2014).
- By Clifford Krauss. As Russia and Saudi Arabia Retreat, U.S. Oil Industry Avoids the Worst // <https://www.nytimes.com/2020/04/11/business/energy-environment/russia-saudi-arabia-us-oil-coronavirus.html>
- Buzan, B., Hansen, L. The Evolution of Interantional Security Studies. N. Y., 2009, p. 29
- Cornell P.E. Energy Security as National Security: Defining Problems Ahead of Solutions // Journal of Energy Security [Electronic resource]. – 2009 // http://www.ensec.org/index.php?option=com_content&view=98&article&id=183:energy-security-as-national-security-defining-problems-ahead-ofsolutions1&catid=92:issuecontent&Itemid=341. – Date of access : 05.03.2013
- Energy strategy 2030 vs 2035. Why is the first not fulfilled and will the second be fulfilled?// <https://www.uatom.org/ru/2019/07/12/energeticheskaya-strategiya-2030-vs-2035-pochemu-nevypolnena-pervaya-i-budet-li-vypolnena-vtoraya.html>

- Energy strategy of Russia for the period until 2035 (draft) // http://www.energystrategy.ru/ab_ins/source/ES-2035_09_2015.pdf
- Elibaeva A. Energy security of Kazakhstan as a factor in sustainable development. Bulletin of KazNU. Series International Relations and International Law. No. 5 (55), 2011. pp. 48 – 52.
- Energy -Bloomberg // <https://www.bloomberg.com/energy>
- European Commission (2006). Green Paper. A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy. COM (2006) 105 final. Brussels. 08 March 2006 // [http://ec.europa.eu/energy/strategies/2006/2006_03_green_paper_energy_en.htm\[n4\]](http://ec.europa.eu/energy/strategies/2006/2006_03_green_paper_energy_en.htm[n4]).
- Fiscal 2005 Annual Energy Report (Outline). Ministry for Economy, Trade and Industry. 2006. C. 12.
- How much will the Kazakh budget lose due to falling oil prices // <https://kursiv.kz/news/ekonomika/2020-03/skolko-poteryaet-kazakhstanskiy-byudzhets-iz-za-padeniya-cen-na-neft>
- International Energy Security: Common Concept for Energy Producing, Consuming and Transit Countries. Energy Charter Secretariat, 2015 // https://www.energycharter.org/fileadmin/DocumentsMedia/Thematic/International_Energy_Security_2015_en.pdf
- Japan's Nuclear Plans in Disarray//Asia Times. 2007. July 20 // <http://investing.businessweek.com/research/stocks/snapshot/snapshot.asp?capId-875781>
- Gudkov I.V. Building a Global Energy Security System: EU Green Paper on Energy Policy. Oil, gas, law. No. 2. 2006. pp. 98-107
- Global energy security. Declaration of the “G8” St. Petersburg, July 18, 2006.
- Khukhlyndin L.M., Chizh A.M. Energy security in the state national security system//https://fir.bsu.by/images/snil/forlab/files/huhlyndina_chizh_%202013_Actual_probl_IR.pdf
- Kang Wu, Storey I. Energy Security in China's Capitalist Transition: Import Dependence, Oil Diplomacy, and Security Imperatives // China's Emergent Political Economy: Capitalism in the Dragon's Lair. N.Y: Routledge, 2007. P. 190-208.
- Myrzakhmetova A.M. The transit potential of Kazakhstan within the EAEU. Bulletin of KazNU. Series International Relations and International Law. № 71 (3). 2015. pp. 123-127.
- NOGATE & технические стандарты // <http://www.inogate.org/thematic/5?lang=ru>
- Turkey Strategic Plan 2018-2022 // http://sp.metu.edu.tr/system/files/odtu_sp_2018_02_08.pdf
- The energy strategy of Ukraine for the period until 2035 “Safety, energy efficiency, competitiveness” // <https://businessforecast.by/partners/publication/jenergeticheskaja-strategija-ukrainy-na-2/>

5-бөлім
**ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ
КРИМИНАЛИСТИКА**

Section 5
**CRIMINAL LAW AND
CRIMINALISTICS**

Раздел 5
**УГОЛОВНОЕ ПРАВО
И КРИМИНАЛИСТИКА**

Sh.B. Malikova , **A.K. Igilikova**

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: msholpan7876@mail.ru, azhik_96@bk.ru

ETHICAL AND PSYCHOLOGICAL REQUIREMENTS FOR A FORENSIC EXPERT IN THE CRIMINAL PROCESS

Until recently, due attention has not been paid to issues of professional ethics and morality of justice workers as an important element of the culture of criminal proceedings. However, without the implementation of certain judicial-ethical rules, criminal procedure activity will not be able to fulfill the tasks formulated in the law. Observance by an expert of not only legal, but also moral standards is a certain guarantee of the reliability of his conclusions, the validity of his conclusion. The need for a thorough study of the moral principles of a forensic expert is determined by the very essence of the expert examination as a way of obtaining evidence through the use of special knowledge, and also by the great role that examination plays in legal proceedings. The purpose of the article is to analyze the current state of this problem from the point of view of ethics, law and psychology. Based on modern scientific methods and a wide range of foreign sources and legislative acts of different countries, an analysis of the global discussion on the issue of professional ethics and morality of experts is carried out. The application of general scientific methods made it possible to compare the domestic and international methodology of work. The classification of states based on the criteria of professional ethics and morality. The examples of the legal framework on the professional ethics of experts examined issues of legal regulation.

As a result of the study, conclusions are drawn about the legal personality of the expert and his legal awareness. In particular, the assumption is justified on how the legislation of the Republic of Kazakhstan should regulate these issues in an ethically consistent manner.

Key words: law, forensic expert, professional ethics, legal awareness, inner conviction.

Ш.Б. Маликова, А.К. Игиликова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,
e-mail: msholpan7876@mail.ru, azhik_96@bk.ru

Қылмыстық процестегі сарапшыға қойылатын этикалық және психологиялық талаптар

Қылмыстық сот ісін жүргізу мәдениетінің маңызды элементі ретінде әділет қызметкерлерінің кәсіби этикасы мен адамгершілік мәселелеріне жақын уақытқа дейін тиісті көңіл бөлінбеген. Сонымен қатар, белгілі бір сот-этикалық ережелерді орындамай қылмыстық іс жүргізу қызметі заңда тұжырымдалған міндеттерді орындай алмайды. Сарапшының тек құқықтық қана емес, сондай-ақ адамгершілік нормаларды сақтауы оның тұжырымдарының шынайылығына, оны қорытындының негізділігіне белгілі бір кепілдік болып табылады. Сот сарапшысы қызметінің адамгершілік бастауларын терең зерттеу қажеттілігі арнайы танымдарды пайдалану арқылы дәлелдемелерді алу тәсілі ретінде сараптаманың мәні, сондай-ақ сот ісін жүргізуде сараптама атқаратын үлкен рөлімен айқындалады. Мақаланың мақсаты этика, құқық және психология тұрғысынан осы проблеманың қазіргі жай-күйіне талдау жүргізу болып табылады. Қазіргі заманғы ғылыми әдістер мен шетелдік дереккөздердің кең ауқымы мен әртүрлі елдердің заңнамалық актілері негізінде сарапшылардың кәсіби этикасы мен адамгершілік мәселесі туралы жалпы әлемдік пікірталасқа талдау жүргізілді. Жалпы ғылыми әдістерді қолдану жұмыстың Отандық және халықаралық әдіснамасын салыстыруға мүмкіндік берді. Мемлекеттерді кәсіптік этика мен адамгершілік өлшемдері негізінде жіктеу жүргізілді. Сарапшылардың кәсіби әдеби туралы заңнамалық-құқықтық базаның мысалында құқықтық регламенттеу мәселелері қарастырылды.

Жүргізілген зерттеу нәтижесінде сарапшының құқық субъектілілігі және оның құқықтық танымы туралы тұжырымдар жасалды. Атап айтқанда, Қазақстан Республикасының заңнамасы осы мәселелерді этикалық тұрғыдан жүйелі түрде регламенттеуі тиіс деген болжам негізделген.

Түйін сөздер: құқық, сарапшы, кәсіби этика, құқықтық сана, ішкі наным.

Ш.Б. Маликова, А.К. Игиликва

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы,
e-mail: msholpan7876@mail.ru, azhik_96@bk.ru

Этические и психологические требования к эксперту в уголовном процессе

Вопросам профессиональной этики и нравственности работников юстиции как важному элементу культуры уголовного судопроизводства, до недавнего времени не уделялось должного внимания. Вместе с тем без выполнения определенных судебно-этических правил уголовно-процессуальная деятельность не сможет выполнять задачи, сформулированные в законе. Соблюдение экспертом не только правовых, но и нравственных норм является определенной гарантией достоверности его выводов, обоснованности его заключения. Необходимость в глубоком исследовании нравственных начал деятельности судебного эксперта определяется самой сущностью экспертизы как способа получения доказательств путем использования специальных познаний, а также той большой ролью, которую играет экспертиза в судопроизводстве. Целью статьи является проведение анализа современного состояния данной проблемы с точки зрения этики, права и психологии. На основе современных научных методов и широкого круга зарубежных источников и законодательных актов разных стран осуществлен анализ общемировой дискуссии о вопросе профессиональной этики и нравственности экспертов. Применение общенаучных методов позволило сопоставить отечественную и международную методологию работы. Проведена классификация государств на основе критериев профессиональной этики и нравственности. На примерах законодательно-правовой базы о профессиональной этике экспертов рассмотрены вопросы правовой регламентации.

В результате проведенного исследования сделаны выводы о правосубъектности эксперта и его правосознании. В частности, обосновано предположение о том, как законодательство Республики Казахстан должно регламентировать данные вопросы этически последовательным образом.

Ключевые слова: права, судебный эксперт, профессиональная этика, правосознание, внутреннее убеждение.

Introduction

Today, he can become the subject of a qualified expert study with significant, often fateful consequences. Thus, one can easily conclude that ethical and psychological forms are necessary for this vital sphere of application of scientific knowledge. This proves the reliability of his conclusions, the validity of his conclusion. This is necessary, regardless of the specific objects of examination (handwriting, a trace of a papillary pattern, traces of an explosion, etc.) and sometimes life. The study should be proved that forensic examinations are evidence of the use of special knowledge, which plays the role of expertise in legal proceedings.

The object of research is public relations, due to ethical and psychological criteria that must be observed by a forensic expert in the production of forensic examination. Empirical sources and the regulatory framework govern various aspects of forensic issues in modern conditions.

The purpose of the article is to analyze the current state of this problem, analysis of general research

and discussions on professional expertise. The application of general scientific methods made it possible to compare the domestic and international methodology of work. The classification of states based on the criteria of professional ethics and morality, in accordance with the legal framework of professional expertise.

As a result of the studies, conclusions are drawn about the legal personality of the examination and its legal consciousness. In particular, a reasonable assumption that the legislation of the Republic of Kazakhstan should regulates data in an ethically consistent manner.

Materials and methods

In order to study the problems studied and analyzed. When conducting an analysis of ethical and psychological requirements, the following methods are used: analysis and synthesis, induction and deduction, formalization, comparative analytical, scientific analysis, logical methods that allow comparing national and international methodological work.

Results and discussion

The authors of the “Judicial Ethics” also consider judicial ethics “as a science of the moral principles of judicial and related activities”, including expert, but they are limited only to a brief consideration of the ethical aspect of the relationship between the body that appointed the expert and the expert. Kotov D.P. relates to a special part of judicial ethics issues related to the study of the moral principles of preliminary investigation, trial, procedural activities of a prosecutor, lawyer, expert research, as well as questions about important moral qualities of participants in legal proceedings (Gorskij, 1973).

Krylov I.F. and others also believe that the ethics of a forensic expert is an integral part of judicial ethics. “Provisions of judicial ethics. – he points out – they apply both to the expert’s activities in the preliminary investigation, and to his activities in court.” In the course of the criminal process, attention is paid to the professional ethics of the expert, but it is noted that the moral qualities of the expert “must be discussed especially” (Boikov, 1989).

However, there is another point of view. Its supporters are Strogovich M.S., Ratinov A.R., Zarhin. The problems of expert ethics, in their opinion, are not included in the range of issues resolved by judicial ethics. The authors do not explain why they exclude expert ethics from the judicial ethics system. However, Strogovich relates the issue of assessing expert opinions to a special part of judicial ethics. The list of specialties that cover the beginnings of judicial ethics did not include experts and Tsyarkin. People who are not employees of expert institutions are often involved as experts in the preliminary investigation and in court, and because of this, their activities are not professional. A survey of investigators and judges, as well as a study of criminal case materials, shows that experts working in expert institutions in the vast majority of cases (99.8%) are involved.

The work of any expert is always closely connected with the activities of the judicial investigative bodies and has the same goal – to help establish the truth in criminal cases by special means and methods. It is on the basis of this provision that we can say that experts have a sense of justice in its content is very close to the professional legal consciousness of lawyers. The activities of forensic experts are regulated by the same legislative acts as the activities of judges, prosecutors, investigators, lawyers, criminal

procedural and civil procedural laws. Deviation from the requirements of the law and morality is equally unacceptable both on the part of the investigator, judge, and on the part of the forensic expert.

The expert’s opinion as a source of evidence largely determines the course of the criminal and civil cases, and affects the fate of people. Therefore, all participants in the process must be convinced not only of his high professional qualifications as an expert, but also of his moral stamina. The slightest doubt about the impeccability of the moral character of the expert makes his conclusion doubtful, not having evidentiary value.

Also Koni A.F. believed that “a series of ethical rules that form the necessary moral side” applies equally to both the judge and his “closest assistants.” The question of the place of expert ethics in the judicial ethics system is still open and requires special consideration.

Currently, in the criminal process, attention is drawn to the role of organizational, psychological and ethical factors in improving expert activity. These factors can significantly improve the scientific organization and performance. In this regard, it seems to us that there is a need to identify and study the role of the individual in the process of producing expertise and humanistic content in using data from scientific and technological progress.

In its basic constants, the activity of an expert refers to the activity of a scientific one: “expert research differs from scientific research only in that it does not learn general patterns that are characteristic of a large set of phenomena, but particular ones that are characteristic of single or small groups of phenomena” (Jakobs, 2000).

But unlike the traditional scientist, the expert is placed in more severe conditions, determined by the procedural nature of his activity. An expert’s activity is, first of all, a judicial activity, where everything is painted in moral tones. An expert does not deal with abstract truth, but actual truth, associated with the protection of the highest values of human existence, and therefore affects social life. “An expert is not only a competent person, but also an impartial researcher who serves justice with a clear conscience, using all the achievements of science and technology to give an objective, reliable conclusion,” writes Shlyakhov A.R. The requirement of an objective approach contains both legal and moral meaning.

Morality plays an important role in the formation of the moral qualities of an expert. The legal

literature still does not pay attention to the moral education of experts, the course of judicial ethics is taught at the law faculties of not all universities, and a significant part of the experts are persons of non-legal specialties. A survey of experts showed that, as a rule, persons with no special education work in expert institutions. This question is only part of the complex problem of expert training; the question of assessing whether an expert observes one or another moral norm remains open.

The authors of the above-mentioned "Judicial Ethics" believe that the inclusion in the judicial ethics of not only moral standards of official activity, but also norms of extra-judicial conduct cannot raise objections.

It seems that, along with criminal liability for giving an obviously false opinion, it is necessary to provide in the departmental instructions and disciplinary liability for violation of moral standards: "If an expert commits acts incompatible with moral and ethical standards, he may be deprived of the qualification of a judicial expert in the established manner".

It remains inexplicable that the task of selecting expert staff has still been ignored by researchers and drafters of the instruction on the procedure for conducting expert examinations: who can be entrusted with this, according to Koni, "a moral and responsible business" (Koni 1967). There is no qualification, i.e. conditions for persons applying for an expert position. Requirements for the personality of the expert, professionally important moral qualities have not been developed, for the occupation of this position only the presence of higher education, the preparation of the relevant field of forensics and the qualification of a forensic expert are provided.

In the legal literature, issues related to the professional deformation of the personality of an expert have not been properly developed. According to Arotsker L.E., her most characteristic manifestations are a reassessment of her capabilities, knowledge, hasty conclusions, ignoring the opinions of her colleagues, simplifying research methods, etc. (Arocker 1973). Studying the manifestations of professional deformation and identifying ways to overcome them are of particular interest.

Relationships in the collective of an expert institution cannot be moved beyond the limits of expert, and therefore judicial ethics, because they also affect the effectiveness of professional activity. With regard to participants in expert activities, there are parties that are not amenable

to legal settlement. Moral relations in the team of the expert institution include the relationship of the expert and the head, participants in the commission, complex and repeated examinations. The named relationships are built in accordance with general moral standards about relationships in the team. However, the specificity of expert activity also implies certain differences from the work of any other team.

Arotsker L.E. considers the relationship of an expert and the head of an expert institution only in a situation where their opinions on the results of the study do not coincide. He also covered some issues of a moral order in the relationships of participants in repeated examinations.

The legal literature pays attention to issues of the procedural settlement of the relations of participants in commission and complex examinations, but ignored the moral aspects of their relationship.

The procedural relations that develop during the appointment and conduct of the examination are determined by the principles of the criminal process, but they also have a certain moral aspect.

One of the manifestations of moral principles in an expert's activity is that his conclusion should reflect an internal belief i.e. confidence in the reliability of conclusions. The objective side of an internal conviction can only be a body of evidence established during an expert study, regardless of any external influences and influences. In some cases, the impact on the expert may be indirect: to be the result of the influence on him of the criminal case materials containing an assessment of the object investigated by other persons, conclusions obtained using computers, and conversations with the investigator.

As mentioned above, Strogovich considers it appropriate to classify the issues of assessing the expert's opinion by the investigator and the court as a special part of judicial ethics. A historical review of the role and place of the expert, the assessment of the expert's opinion in the system of judicial evidence from the theory of a scientific sentence, to the current state of this issue was given by Cheltsov, Rakhunov, reviewed by Petrukhin, however, moral assessment criteria have not been developed to date.

The authors of "Theory of Evidence in the Soviet Criminal Procedure" indicate that "additional prerequisites for the objectivity of expert research" can be created by the active actions of participants in the process, in particular,

by the participation of a suspect in conducting an examination.

A detailed statement in the expert's opinion of the methods and results of the studies, as well as a thorough justification of the answers to the questions posed are the absolute factors for the examination in court. How can this be regarded from the point of view of morality and correlated with the fact that all expert methods in the recent past are described in the literature with the heading "for official use"? Each of the principles of forensic examination, which we examined in the previous chapter, has not only its own legal, but also moral aspect. Thus, the principle of independence and autonomy of an expert when conducting an moral examination for an expert means responsibility for his conclusions, and the expert bears this responsibility personally, not putting it on the shoulders of the head of the expert institution, investigator or judge (Ogloff, 1996).

The principle of ensuring the rights of citizens in the appointment and conduct of an examination in moral terms involves the formulation of a number of ethical requirements during the examination, in the relationship of an expert and an object of research – a person. These ethical requirements can be expressed as follows:

1. During the examination, the expert is obliged to respect the honor and dignity, as well as other moral interests of the subject.

2. The expert during the research should not allow actions that are unnecessarily related to the intervention in the subject's body.

3. The expert during the study is not entitled to allow actions that threaten the life and health of the subject.

4. An expert is required to keep secret the information that has become known to him in connection with the examination (Sanders 2007).

In the legal literature, a fair proposal has been formulated, according to which the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan needs to introduce a general rule on respect for the honor, dignity and other moral values and interests of the person, which would be addressed not only by bodies and persons conducting criminal proceedings, but also by experts. The Law of the Republic of Kazakhstan "On Forensic Activities" contains some ethical requirements for the activities of an expert. The Code of Ethics of a Judicial Expert, approved in 2017 by an order of the Minister of Justice of the Republic of Kazakhstan, is also noteworthy. The psychological problems of expert activity

are inextricably linked with ethical problems. It seems that the problem of the psychology of expert activity is intertwined with the legal consciousness of the expert and such an integral part as legal psychology.

When talking about the psychology of expert activity, it is necessary to consider this problem from the point of view of the psychology of the relationship of the body, the person appointing the examination and the expert, the psychological processes that occur during the expert study, as well as the psychology of the relationship of the expert and the expert. It should be noted that we proceed from the fact that the majority of experts appointed in a criminal case are employees of expert institutions, which means that they are constantly engaged in activities that can safely be called law enforcement in the broad sense of the word. Moreover, experts, of course, are not persons and bodies carrying out criminal proceedings.

However, most employees of expert institutions, due to their constant interaction with investigators, judges, prosecutors, as well as persons who have committed a crime or were its victims, have an exaggerated idea of the importance of their own activities. Most experts believe that it is with the help of special knowledge that crimes are revealed and the perpetrators are exposed, and that the deprivation of their right to collect evidence is an obstacle to the expert's work and entails unnecessary formal red tape. On the other hand, it is precisely the features of the expert's activity that give rise to the expert's special legal consciousness, which is very close in content to the professional legal consciousness of a lawyer (Golding, 1990).

It seems to us that the legal consciousness of experts is characterized by:

1. The conviction of justice and the usefulness of law, the condemnation of criminal behavior.

2. The level of punitive claims in comparison with law-abiding citizens among experts working in expert institutions also tends to expand methods and methods of investigating and solving crimes by providing additional powers to experts and by reducing the rights and freedoms of the person, its inviolability, privacy of correspondence, telephone negotiations and telegraph communications.

3. Leading for experts are interests and goals that are consistent with national values.

4. Prestigious assessments of their own activities and the activities of expert institutions of various departments are different. The assessment of the activities of its own department is higher

than the assessment of the activities of other departments.

The basis for the formation of legal consciousness and professional psychology among experts is, in our opinion, special knowledge possessed by an expert of a particular specialty. It seems that the forensic expert has a different legal consciousness than the expert psychologist. The legal awareness of experts of various specialties is also caused not only by the difference in special knowledge, but also by the affiliation of expert institutions to various departments.

I would especially like to say about the legal consciousness of forensic and forensic psychiatric experts. A significant role in the formation of legal awareness of experts in the field of forensic medicine and psychiatry is played by medical education, which is the basis for the formation of their special knowledge in the field of forensic medicine and forensic psychiatry, as well as the norms of medical deontology, with which medical education is permeated.

The legal consciousness of an expert working in an expert institution is characterized by typically positive characteristics of law, special professional guidelines, a negative assessment of criminal activity, and a high level of professional discretion. The negative characteristics of the expert's legal consciousness (professional deformation of the expert's personality) include an overestimation of the importance of expert activity, the desire to assume the functions of an investigator and judge, a high level of punitive claims, the attitude to the suspect and the accused as criminals, a critical approach to assessing legal reality (Otto 1990). These negative qualities tend to be strengthened by forensic and psychiatric experts. In our opinion, this has historical and psychological roots in the theory of an expert – a scientific judge. If, when interviewing experts working in expert institutions of the Ministry of Justice, only 60% answered the question about the ability of the investigator and judge to evaluate the scientific validity of an expert's opinion, then experts forensic doctors and psychiatrists believe that without the help of knowledgeable persons, they can independently evaluate the scientific validity of an expert's opinion the investigator nor the judge can.

The appointment and conduct of an examination is a complex set of procedural and cognitive techniques and actions carried out by the body or person appointing the examination and the expert himself, as well as by persons in respect

of whom the examination is appointed or whose interests it affects. Proceeding from the general structure of cognitive activity, in our opinion, the psychological structure of the activity for appointing and conducting an examination includes: the psychology of cognitive activity of an expert, investigator, judge; psychology of constructive activity of an expert, investigator and judge; the psychology of the communicative activity of the investigator and the judge in the appointment and conduct of the examination and the activity of the expert in conducting the research; psychology of the organizational activities of the investigator and judge in the appointment and conduct of the examination and expert in conducting expert research; psychology of certification activities for the appointment and conduct of the examination and certification activities of an expert.

Quite a lot of legal literature has been devoted to the psychology of the activities of the investigator and judge for the designation and examination of experts (Yakovlev, 1975). The psychology of expert activity is devoted to the work of Arotsker and Yakovlev. A very interesting analysis of the cognitive and behavioral characteristics of a human expert and their consideration in assessing the evidence-based value of an examination made by Belkin A.R. (Белкин, 1999).

It seems interesting to us to consider the psychological characteristics of expert activity from the point of view of the psychological structure (or methods) of this activity.

The cognitive activity of an expert proceeds according to the same epistemological laws as the cognitive activity of an investigator, judge. We have already said that expert research combines elements of practical and scientific knowledge. The fundamental concept in the chain of psychological states of an expert in carrying out research is the awareness of the goals of the examination. The purpose of the expert study is to formulate conclusions based on the study on the questions posed to the expert. The structure of expert research can be divided into the following stages:

- 1) familiarization of the expert with the circumstances of the case;
- 2) the establishment by the expert of the tasks and scope of the study;
- 3) inspection of objects received for examination;
- 4) direct research of objects using expert techniques;
- 5) expert evaluation of the research results;

6) writing a conclusion and formulating expert conclusions.

In the process of an expert's research activities, cognitive and practical activities are combined. The inextricable connection of practice and knowledge is devoted to many works in philosophy, in the theory of knowledge. In particular, Loifman writes: "The reproduction of reality in the forms of cognition is a complex process of its display, transformation and assessment by the subject according to his nature and actual needs, and the objectivity of knowledge, the isolation of knowledge in knowledge that is independent of either man or humanity, is the result of creative efforts subject. At the same time, it is impossible to create, to create new things in practice and in cognition, without reflecting the laws of the object, the laws of means of activity (in the field of cognition, these are the ways of operating concepts, mathematical objects, musical forms, etc.) and the regular connections of the subject (his needs, experience)" (Loifman, 1987).

Cognitive activity in the legal literature is understood as the mental operation of a certain set of facts and the establishment and finding of the necessary facts. The unity of the cognitive and practical in the research of an expert is also manifested in knowledge and action. In psychological and forensic literature, it is noted that in cognitive activity empirical and logical forms of cognition are combined, in the process of expert research they are solved as simple.

Identification studies distinguish within this stage a separate study of identifiable objects and a comparative study of identifiable objects (typical) and complex (heuristic) tasks. The latter are characterized by the absence or insufficient amount of initial information, the uncertainty of the conditions of the problem, and the unknown method of solution. The main ways to solve expert problems can be called discursive thinking (conceptual and logical). This way of thinking is characterized by the presence of prior knowledge of methods for solving the problem. For example, a situation where an expert is faced with a typical task and it is possible to use the developed and approved methods and techniques of expert research. In cognition, heuristic thinking is used when an atypical task is set for the expert and for its solution it is necessary to develop a solution method and a complex of ways of thinking. A variety of heuristic thinking is expert experimentation and expert modeling.

The effectiveness of the expert's cognitive activity, in our opinion, depends on a number of

objective and subjective factors. In particular, the process of cognition in the course of expert research is influenced by: the expert's awareness of the goals and objectives of cognitive activity; the presence of sufficient psychological activity, which is determined by interest, need, consciousness of duty, responsibility; availability of sufficient experience, knowledge to solve problems of a certain type; sufficiency of material and technical base for research; the presence of mental, emotional states that provide the proper level of perception.

When interviewing experts, 100% of respondents indicated the lack of funds for research as the main difficulty that arises in the work of experts. Information processing, which depends on the external conditions of cognition, mental activity at the time of cognition.

Constructive activity in the process of expert research is characterized by such actions (signs) as forecasting, planning, decision making. By forecasting expert research, it is necessary to understand specific mental activity aimed at predicting the results of expert research. Expert forecasting activities can be of high quality only if it is carried out in the presence of special knowledge and experience of an expert (qualification), lack of bias and prejudice, with the correct use of specific forecasting methods; clear presentation of the goals of the forecasting. Expert forecasting differs from forecasting in the activities of the investigator and judge in that the expert predicts only his activities to achieve the results of the study. Forecasting always involves planning action for expert research (Hardwig 1994).

Planning a specific expert study involves the development of paths, stages for achieving predicted goals, as well as the means and conditions for the implementation of expert research, a type of constructive activity is the adoption of expert decisions. The complexity and exclusivity of the process of cognitive activity leads to the appearance of fixed stages of assessment of certain stages of cognitive activity. So, for example, during identification studies, after the stage of separate and comparative study of objects, an assessment of the revealed properties of the objects of study and a decision on the conclusion of conclusions are made.

In connection with the problem of expert decisions, it is necessary to consider the problem of expert discretion when making a decision. This is especially true in the framework of the problem of the development of probable knowledge into reliable.

In legal literature, the concept of the development of probable knowledge into reliable was developed by Eisman, the development of this concept by Orlov and Aubakirov. Probable knowledge is considered by them as a certain intermediate stage between the impossibility of resolving the issue and the reliable establishment of facts. The accumulation of empirical data, the theoretical interpretation of the results of the study from the standpoint of distinguishing a single from a certain group, allows us to justify the possibility of obtaining reliable knowledge.

In the course of expert research, it is difficult to identify a clear line between the development of probable knowledge into reliable. It is in this regard that it is necessary to consider the category of expert discretion. The problem of discretion in the literature was considered in relation to judicial discretion or to the discretion of a professional lawyer.

Based on the analysis of various definitions of judicial and professional discretion, expert discretion should be defined as the ability to choose between two lines of action in a professional assessment of the characteristics of an object and the degree of probability, turning it into reliable knowledge.

But the pioneer in this area was professor Vladimirov L.E., who characterized reliability as a certain combination of probabilities, capable of leading the judge to the inner conviction that the past event, which constitutes the subject of the study, took place in reality.

The communicative activity of an expert involves communication not only with the person who appointed the examination, but also with the persons with respect to whom it is appointed or whose interests it affects. Describing the communicative activity of an expert, I would like to draw attention to the following problem. In general, the relationship of the expert and the person who appointed the examination is characterized as a relationship of cooperation. The literature draws attention to the leading role of the investigator and judge in communicative communication with experts in the process of appointing and conducting an examination, but in practice a paradoxical situation sometimes develops, especially when appointing an examination at the stage of preliminary investigation. Unfortunately, investigators with a change in the political and economic system of Russia have undergone significant changes, and not for the better. Currently, an investigator who has worked for more than three years is considered

an experienced one. The overwhelming majority of experts working in expert institutions have experience of 5 to 10 years (65%), over 10 years (20%), up to 5 years (15%). An increasingly specific situation arises in the interaction of an experienced expert and an inexperienced investigator. That is why when the expert and the investigator interact, a situation of psychological pressure of the expert on the investigator arises, more and more often experts formulate questions for themselves, give instructions to the investigator on how to use this or that information obtained as a result of expert research in the investigation of the case. This situation can be overcome only with the help of an expert knowledge of the basic rules of communicative cooperation, as only with such interaction of the investigator and the expert is it possible to achieve positive results in the appointment and conduct of the examination (Gross 2003).

Organizational activities in the course of expert research are of particular relevance in the context of organizing and conducting complex and commission examinations. Based on the provisions of decision psychology developed by Dulov A.B., it seems that the activity of organizing complex and commission examinations consists of the following stages:

1. Definition of the emerging task and subject of research.
2. Determination of the methods and means necessary for solving problems and achieving the goals of expert research.
3. Distribution of necessary funds, participants in accordance with the overall objective of the study, taking into account the tasks of each expert and his specialty.
4. Communication to all participants in the activity on the nature of the upcoming study, on its individual stages and methods of achieving goals.
5. A collegial discussion of upcoming activities, which helps to clarify the subject, objectives and goals of the study by all participants in the expert study.
6. Liaising with related expert institutions during a comprehensive or commission examination involving specialists from other expert institutions.
7. Monitoring the timeliness, focus, activity of the quality of actions of all organized persons to implement the tasks.
8. Implementation of coordination actions between all parts of the organized group, introduction of amendments, changes to ongoing or previously planned actions.

9. Collection and processing of information about the work done.

10. Assessment and discussion of the results of actions taken.

11. If necessary, the formulation of general conclusions based on the results of expert research (Dulov, 1975).

The certification activity of an expert is aimed at drawing up an expert opinion as a source of evidence. The expert must have the skills to compile this document, as well as the basic rules for evaluating the expert's opinion set out in the criminal procedure law, as well as the rules that have been developed by the investigative and judicial practice. The legal literature draws attention to the fact that the certification activity is not limited to the written record of the actions performed, but also includes the mental processing of facts, the systematization of the detected signs and properties of the object, the logical sequence, reasonedness and validity of the presentation of the entire course of the expert research and conclusions made an expert. All this allows us to consider certification activity as a component of the cognitive activity of an expert (Smith, 1989).

Conclusion

Thus, the expert activity assumes the following psychological structure: cognitive, constructive, communicative, organizational and certifying aspects of the expert's activity and psychology.

The legal personality of an expert is a potential opportunity for a person with special knowledge in the field of science, technology, art or craft to be a participant in criminal procedural relations, the elements of which are legal capacity, legal capacity and tort. The legal personality of the expert is a necessary prerequisite for the emergence of criminal procedural relations, of which the expert is one of the parties.

A prerequisite for the emergence of legal personality in an expert is the presence of his special knowledge or his competence in certain areas of special knowledge.

The determining method in the legal regulation of the appointment and examination as an element of the legal regulation mechanism is the procedural status of the subjects of destination and examination, as well as the content of the subjective rights of participants in legal relations that develop in the process of appointment and examination.

The principle of publicity in the criminal process is fundamental in determining the

procedural position of an expert as an element of the mechanism for legal regulation of the appointment and examination. The action of this principle predetermined the imperative method of regulation in the appointment and conduct of the examination. Elements of dispositiveness in the regulation of appointment and examination take place, but only as auxiliary methods of regulation, and are manifested in the right of the expert to choose the methods of expert research, in the right to initiative and to refuse to give an opinion.

The mechanism of legal regulation of the appointment and examination is as follows. Its initial link is the binding norms, its second link is the relative legal relationship between the expert and the person who appointed the examination, and the final link is the implementation of legal duties.

The subjective right of an expert to get acquainted with the case materials is a legal means of ensuring such behavior of the person conducting the inquiry, investigator, prosecutor or court, which requires the creation of appropriate conditions for the examination.

The right of an expert to initiate is one of the means of establishing objective truth in the investigation and resolution of criminal cases. The right of an expert to initiate is the right to establish, on the basis of special knowledge, the actual circumstances of the case, as well as the reasons and conditions for committing a crime, if the expert has not been asked about them. The right of the expert to the initiative can be realized if: 1) factual data about which he has not been asked questions are included in the subject of examination of this kind (type); 2) the establishment of such evidence follows from the research and does not require separate independent research; 3) the factual data are established by the expert within the framework of the objects and materials of the case that are presented to him by the investigator and the court.

In the criminal procedure law, it is necessary to formulate independent grounds for challenging an expert.

When determining the competence of an expert in resolving issues that are of a legal nature in their form, it is necessary to proceed from the following premises: 1) the actual data by the expert should be derived from the study on the basis of special knowledge; 2) experts can establish only such evidence that relates to the establishment of objective signs of corpus delicti. An exception to the second premise is forensic psycho-psychiatric and forensic psychiatric examination.

In difficult cases of qualification of the act, the investigator, interrogator, prosecutor, court (judge) may turn to legal scholars in the relevant branch of law for advice. The results of this consultation are not relevant evidence in a criminal case, however, the arguments of scientists serve as the basis for the formation of the internal conviction of the investigator, inquiry officer, prosecutor and the court in the legal assessment of socially dangerous acts.

Internal conviction must be considered as a system of elements that form a new qualitatively complex phenomenon. As elements of internal conviction as a concept having a heterogeneous nature, one can determine: 1) the individual knowledge of the subject, which he possessed before the act of evaluating the information; 2) the process of cognition of the information presented or received by the subject of the assessment of information; 3) the subject's awareness of the degree of his independence in evaluating information; 4) volitional incentive that prompts the subject to certain practical actions based on the assessment of information; 5) the emotional state of the subject in assessing information; 6) the external validity and argumentation of the decision in the procedural acts.

The inner conviction of an expert is the psychological emotional and intellectual state of the expert, which consists in a feeling of confidence

in the correctness of the applied knowledge, expert methods, techniques, in the correct assessment of the properties and features, expert objects and in the correctness of the conclusions made.

A prerequisite for the formation of an inner conviction of an expert is his legal awareness as a subjective factor and independence, the autonomy of an expert as an objective factor in the process of expert research: the basis for the formation of an inner conviction is the information received by the expert in the process of studying expert objects and criminal case materials submitted to him.

An expert's legal consciousness consists of his special knowledge, knowledge of the procedural foundations of an expert examination, the expert's attitude to special knowledge, law, legal principles, the psychological qualities of the expert himself, as well as his feelings, value relationships, moods, desires, predetermined by his professional aspirations. The legal awareness of an expert working in an expert institution can, in our opinion, be attributed to professional (legal) legal awareness.

Expert intuition plays a role in the process of expert research, especially when solving heuristic problems. Any expert hypothesis, version should be justified by scientific research, professional assessment of evidence, logical conclusions, which are reflected in the procedural document – the expert's opinion.

Литература

- Ароцкер Л.Е. О нравственных началах деятельности советского судебного эксперта // Применение научных методов при расследовании преступлений и изучении преступности: Материалы всесоюзной научной конференции. 4.1. – М., 1973. – 82 с.
- Белкин А.Р. Теория доказывания. Научно-методическое пособие. – М.: НОРМА, 1999. – С. 236-265. // http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/UP/BELKIN_1999.pdf
- Горский Г.Ф., Кокорев Л.Д., Котов Д.П. Судебная этика. Некоторые проблемы нравственных начал советского уголовного процесса. – Воронеж, 1973. – 8 с.
- Golding, S. L. (1990). Mental health professionals and the courts: The ethics of expertise. *International Journal of Law and Psychiatry*, 13, 281–307.
- Gross, S. R., & Mnookin, J. L. (2003). Expert information and expert evidence: A preliminary taxonomy. *Seton Hall Law Review*, 34, 141–189.
- Дулов А.В. Судебная психология: учеб. пособие / А.В. Дулов. – 2-е изд., исправл. и доп. – Минск: Вышэйш. школа, 1975. – 55 с.
- Hardwig, J. (1994). *Toward an Ethics of Expertise*. In professional ethics and social responsibility. Rowman & Littlefield, Lanham, MD.
- Jakobs, L. E. M. P., & Sprangers, W. J. J. M. (2000). A European view on forensic expertise and counter-expertise. *Criminal Law Forum*, 11, 375–392.
- Кони А.Ф. Нравственные начала в уголовном процессе /С.С. Т.4. – М., 1967. – 59 с.
- Курс советского уголовного процесса. Под редакцией А.Д. Бойкова, И.И. Карпеца. – М., 1989. – 206 с.
- Лойфман И.Я. Отражение как высший принцип марксистско-ленинской гносеологии. – Свердловск, 1987. – 11 с.
- Ogloff, J. R. P., & Tomkins, A. J., & Bersoff, D. N. (1996). Education and training in psychology and law/criminal justice: Historical foundations, present structures, and future developments. *Criminal Justice and Behavior*, 23, 200–235.

Otto, R. K., Heilbrun, K., & Grisso, T. (1990). Training and credentialing in forensic psychology. *Behavioral Sciences and the Law*, 8, 217–231.

Sanders, J. (2007). Expert witness ethics. *Fordham Law Review*, 76, 1535–1584.

Smith, R. (1989). Forensic pathology, scientific expertise and the criminal law. In: Smith, R., Wynne, B. (eds) *Expert evidence: interpreting science in the law*. Routledge, London.

Яковлев Я.М. Основы психологии судебно-экспертной деятельности. – М., 1975. – 55 с.

References

Arotsker L.E. (1973) O npravstvennyh nachalah deyatel'nosti sovetskogo sudebnogo eksperta: Primenenie nauchnyh metodov pri rassledovanii prestuplenij i izuchenii prestupnosti [About the moral principles of the activity of a Soviet forensic expert: Application of scientific methods in the investigation of crimes and the study of crime]. Materials of the All-Union Scientific Conference 4.1-Moscow, pp. 82.

Belkin A.R. (1999) Teoriya dokazyvaniya [Theory of evidence]. NORMA-Moscow, pp. 236-265. // http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/UP/BELKIN_1999.pdf

Gorskij G.F., Kokorev L.D., Kotov D.P. (1973) Sudebnaya etika. Nekotorye problemy npravstvennyh nachal sovetskogo ugolovnogogo processa [Judicial Ethics. Some problems of the moral principles of the Soviet criminal process]. – Voronezh, pp. 8.

Golding, S. L. (1990). Mental health professionals and the courts: The ethics of expertise. *International Journal of Law and Psychiatry*, 13, 281–307.

Gross, S. R., & Mnookin, J. L. (2003). Expert information and expert evidence: A preliminary taxonomy. *Seton Hall Law Review*, 34, 141–189.

Dulov A.V. (1975) Sudebnaya psihologiya [Forensic Psychology]. Vysshaya shkola-Minsk, vol. 2, pp. 55.

Hardwig, J. (1994). Toward an Ethics of Expertise. In *professional ethics and social responsibility*. Rowman & Littlefield, Lanham, MD.

Jakobs, L. E. M. P., & Sprangers, W. J. J. M. (2000). A European view on forensic expertise and counter-expertise. *Criminal Law Forum*, 11, 375–392.

Koni A.F. (1967) Npravstvennye nachala v ugolovnom processe [Moral principles in criminal proceedings]. Moscow, vol. 4, pp. 59.

Kurs sovetskogo ugolovnogogo processa Pod redakciej A.D. Bojkova, I.I. Karpeca (1989) [The course of the Soviet criminal process. Edited by A.D. Boykova, I.I. Karpec.]. Moscow, pp. 206.

Lojfmán I.YA. (1987) Otrazhenie kak vysshij princip marksistsko-leninskoy gnoseologii [Reflection as the highest principle of Marxist-Leninist epistemology]. Sverdlovsk, pp. 11.

Ogloff, J. R. P., & Tomkins, A. J., & Bersoff, D. N. (1996). Education and training in psychology and law/criminal justice: Historical foundations, present structures, and future developments. *Criminal Justice and Behavior*, 23, 200–235.

Otto, R. K., Heilbrun, K., & Grisso, T. (1990). Training and credentialing in forensic psychology. *Behavioral Sciences and the Law*, 8, 217–231.

Sanders, J., (2007). Expert witness ethics. *Fordham Law Review*, 76, 1535–1584.

Smith, R., (1989). Forensic pathology, scientific expertise and the criminal law. In: Smith, R., Wynne, B. (eds) *Expert evidence: interpreting science in the law*. Routledge, London.

Yakovlev YA. M. (1975) Osnovy psihologii sudebno – ekspertnoj deyatel'nosti [Fundamentals of the psychology of forensic science]. Moscow, pp. 55.

О.Х. Смаилов, С.Ш. Абдельдинов

Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: o.smailov@list.ru, abdeldinov_8686@mail.ru

**РЕАЛИЗАЦИЯ ПРИНЦИПОВ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА
ПРИ УСКОРЕННОМ ДОСУДЕБНОМ РАССЛЕДОВАНИИ
В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН**

Важной идеей современного правопорядка является формирование эффективной правовой системы, управляющей делами общества, обеспечивающей реализацию возложенных на него задач по влиянию различных социальных процессов. Основой для формирования, организации и функционирования таких механизмов являются определенные законодательные принципы, идеи и требования, которые в теории называются принципами. Именно эти принципы легли в основу правового механизма деятельности органов и должностных лиц, осуществляющих процесс. Принцип рациональности как основа уголовного судопроизводства.

Система принципов уголовного процесса, прежде всего, определяет нормы уголовного процесса и содержание уголовно-процессуальных действий, призванных обеспечить единую практику их применения. В связи с этим, даже если принципы прямо сконцентрированы в законе, они могут достичь своих целей, если они возникнут в результате анализа определенных норм уголовного процесса. Принцип рационализма отражается в решениях участников уголовного процесса и их действиях. Юридически важное качество – разумный прогноз, разумное понимание или законность физически обоснованных действий, критериями являются легитимность действий юридического лица в конкретных ситуациях, их соответствие вероятному поведению разумного лица в конкретной ситуации.

Ключевые слова: государство, право, закон, суд, процесс, уголовное судопроизводство.

O.Kh. Smailov, S.Sh. Abdeldinov

Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named by M. Yesbulatov,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: o.smailov@list.ru, abdeldinov_8686@mail.ru

**Implementation of principles of the criminal process during
an accelerated pre-judicial investigation in the Republic of Kazakhstan**

An important idea of the modern law and order is the formation of an effective legal system that manages the affairs of society, ensuring the implementation of the tasks assigned to it by the influence of various social processes. The basis for the formation, organization and functioning of such mechanisms are certain legislative principles, ideas and requirements, which in theory are called principles. It is these principles that formed the basis of the legal mechanism for the activities of bodies and officials involved in the process. The principle of rationality as the basis of criminal proceedings.

The system of principles of the criminal process, first of all, determines the norms of the criminal process and the content of the criminal procedure, designed to ensure a unified practice of their application. In this regard, even if the principles are directly concentrated in the law, they can achieve their goals if they arise as a result of the analysis of certain norms of the criminal process. The principle of rationalism is reflected in the decisions of the participants in the criminal process and their actions. Legally important quality, reasonable forecast, reasonable understanding or legitimacy of physically justified actions, the criteria are the legitimacy of the actions of a legal entity in specific situations, their compliance with the likely behavior of a reasonable person in a specific situation.

Key words: state, law, law, court, process, criminal proceedings.

О.Х. Смаилов, С.Ш. Абдельдинов

Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: o.smailov@list.ru, abdelidinov_8686@mail.ru

**Қазақстан Республикасында жедел сот ісін тергеу барысында
қылмыстық процестің қағидаларын жүзеге асыру**

Қазіргі заманғы құқықтық тәртіптің маңызды идеясы – қоғамның істерін басқаратын, өзіне жүктелген міндеттердің әр түрлі әлеуметтік процестердің әсерімен орындалуын қамтамасыз ететін тиімді құқықтық жүйені қалыптастыру. Мұндай тетіктердің қалыптасуы, ұйымдастырылуы мен жұмыс істеуінің негізі теорияда принциптер деп аталатын белгілі бір заңнамалық қағидалар, идеялар мен талаптар болып табылады. Дәл осы қағидалар осы процеске тартылған органдар мен лауазымды тұлғалардың қызметінің құқықтық механизмінің негізін құрады. Рационалдылық принципі қылмыстық іс жүргізудің негізі ретінде.

Қылмыстық процесс принциптерінің жүйесі, ең алдымен, қылмыстық процестің нормаларын және оларды қолданудың бірыңғай тәжірибесін қамтамасыз етуге бағытталған қылмыстық іс жүргізу әрекеттерінің мазмұнын анықтайды. Осыған байланысты, егер принциптер заңда тікелей шоғырланған болса да, олар қылмыстық процестің белгілі бір нормаларын талдау нәтижесінде пайда болған жағдайда, олар өз мақсаттарына жете алады. Рационализм принципі қылмыстық процеске қатысушылардың шешімдерінде және олардың әрекеттерінде көрінеді. Заңды маңызды сапа, ақылға қонымды болжам, физикалық негізделген әрекеттердің заңдылығы, заңдылығы, өлшемдер дегеніміз – заңды тұлғаның нақты жағдайлардағы іс-әрекеттерінің заңдылығы, олардың белгілі бір жағдайда ақылға қонымды адамның ықтимал мінез-құлқына сәйкестігі.

Түйін сөздер: мемлекет, құқық, заң, сот, процесс, қылмыстық іс жүргізу.

Введение

В Республике Казахстан действующим правом являются нормы Конституции, соответствующих ей законов, иных нормативных правовых актов. Провозглашая права и свободы человека, Конституция гарантирует их обеспечение правосудием: гражданин имеет возможность обратиться в суд с целью защиты своих прав, свобод и законных интересов в случае их несоблюдения или нарушения. Принципы правосудия, которыми должен руководствоваться судья при применении закона, установлены Конституцией РК и являются общими и едиными для всех судов и судей Республики.

Аксиоматичен факт того, что в системе права, в частности, уголовно-процессуального права, доминирующую роль играют его принципы, которые обеспечивают внутреннее единство, процессуальную логику, юридическую и логическую согласованность. Мы солидарны с мнением Н. Г. Стойко при определении значения принципов уголовно-процессуального права на различных уровнях: «на идеальном – как отражающих стратегическую и доктринальную... рамку деятельности; на нормативном – определяющих согласованность правовых эталонов; на институциональном – предусматривающих организационную соотнесенность и соподчиненность органов уголовной юстиции; на правоприменительном – определяющих их про-

цессуальную взаимосвязь и урегулированность отношений между собой и другими субъектами (опосредованную объективным уголовно-правовым отношением); на фактическом – обуславливающих их типичность, повторяемость и воспроизводимость действий, взаимодействий и ситуаций» (Стойко, 2006).

Основная часть

Традиционно принципы правосудия подразделяют на конституционные (сформулированные в Конституции Республики Казахстан), и принципы, вытекающие из конституционных положений (прямо не закрепленные в Конституции). При этом, несмотря на то, что все принципы правосудия играют важную роль, конституционные принципы правосудия необходимо выделять как определяющие в развитии и дальнейшем совершенствовании других принципов, закрепленных в отраслевом законодательстве. Этимологически «принцип» можно трактовать как руководящие положения, основные правила (*от лат. principium* «начало, первопричина, принцип; основа»; заимств. из *фр. principe* «основное положение» (Тамерьян, 2009)). В свою очередь, в статье 9 Уголовно-процессуального кодекса указывается, что принципами уголовного процесса являются фундаментальные начала, определяющие систему и содержание его стадий, институтов и норм, обеспечивающих

общие условия реализации прав и обязанностей участников уголовного процесса и решение стоящих перед ним задач. Как отметил В.Т. Томин, «принципы уголовного процесса не внутри него вносятся в систему уголовного процесса извне, метасистемой» (Томин, 2009). Таким образом, однозначно, что принципы уголовно-процессуального права носят универсальный характер, являются обобщенными и являются формой уголовно-процессуального права. В этой связи интерес представляет предлагаемая В.В. Ханом классификация принципов уголовного процесса:

- 1) принципы, определяющие гарантии прав и свобод человека и гражданина,
- 2) принципы, определяющие основы реализации судебной власти,
- 3) принципы, определяющие основы уголовно-процессуальной деятельности органов, ведущих уголовный процесс.

Предложенное автором системное изучение предполагает, что принципы, содержащиеся в уголовно-процессуальном законе, только определяют основные начала уголовного процесса (Хан, 2015).

Нарушение принципов уголовного процесса в зависимости от его характера и ответственности влечет признание процессуального действия или решения незаконным, отмену вынесенных в ходе такого производства решений либо признание собранных при этом материалов не имеющими силы доказательств или состоявшегося производства по делу недействительным.

Также, уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан регламентирует главой 42 общие условия главного судебного разбирательства, которые перекликаются с принципами организации правосудия.

Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан, введенный в действие с 1 января 2015 года, в числе основных задач выделил такие направления как:

- повышение уровня доверия граждан,
- расширение полномочий суда,
- упрощение и ускорение судопроизводства по определенным категориям уголовных правонарушений,
- процессуальная экономия и снижение индекса тюремного населения.

Тем самым, наша страна одна из первых внесла в ныне действующее уголовно-процессуальное законодательство ряд самостоятельных ускоренных производств, которые на сегодняшний день вызывают интерес научной обществен-

ности и практиков для формирования современного представления о дифференцированных формах досудебного расследования в уголовном процессе.

Данная новелла рассматривается как правовой режим, распространяющийся на преступления небольшой и средней тяжести. Ускоренное досудебное расследование может производиться и по тяжким преступлениям, если собранными доказательствами установлены:

- факт преступления и совершившее его лицо,
- полное признание вины лицом, совершившим преступление,
- согласие лицом, совершившим преступление с размером (суммой) причиненного ущерба (вреда).

Обязательным условием также является уведомление об этом подозреваемого с разъяснением ему правовых последствий этого решения. Причем, все указанные основания должны быть представлены полностью во избежание препятствий для проведения ускоренного досудебного расследования.

Законодательно установлен срок окончания ускоренного досудебного расследования – 15 суток и право лица, осуществляющего ускоренное досудебное расследование, произвести только те следственные и иные процессуальные действия, результаты которых фиксируют следы уголовного правонарушения и иные доказательства вины подозреваемого, обвиняемого.

Ускоренное досудебное расследование не применяется:

- 1) в отношении совокупности уголовных правонарушений, когда хотя бы одно из них является особо тяжким;
- 2) в отношении лиц, не владеющих языком, на котором ведется судопроизводство;
- 3) в отношении лиц, обладающих привилегиями и иммунитетом от уголовного преследования;
- 4) в случае непризнания своей вины хотя бы одним из соучастников уголовного правонарушения;
- 5) по уголовным правонарушениям, совершенным несовершеннолетними или лицами, которые в силу своих физических или психических недостатков не могут сами осуществить свое право на защиту (<http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231>).

Рассмотрим принципы уголовного процесса в реализации ускоренного досудебного расследования.

Принцип законности является основополагающим для всех отраслей права и обязывает субъектов соблюдать требования. Сущность данного принципа заключается в неуклонном исполнении и соблюдении законов всеми участниками общественных отношений и создании условий, обеспечивающих поведение граждан и деятельность государственных органов, соответствующих нормам права.

Ускоренное досудебное производство – это процессуальная форма досудебной деятельности органа дознания, дознавателя и следователя в пределах полномочий, установленных уголовно-процессуальным законодательством. Таким образом, при производстве ускоренного досудебного расследования необходимо точно соблюдать требования Конституции Республики Казахстан, уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан, а также нормы нормативно-правовых актов по уголовному судопроизводству.

Но вместе с тем, несмотря на требование точного соблюдения и исполнения норм закона, существует проблема усмотрения должностного лица, которое может иметь место в случаях, предусмотренных законом (например, при оценке доказательств). Европейский суд по правам человека отмечает, что «норма не может считаться «законом», если она не сформулирована с достаточной степенью точности, позволяющей гражданину соотносить с ней свое поведение: он должен иметь возможность – пользуясь при необходимости советами – предвидеть, в разумной применительно к обстоятельствам степени, последствия, которые может повлечь за собой данное действие» (Постановление Европейского Суда по правам человека от 26 апреля 1979 г. по делу «Санди Таймс» против Соединенного Королевства). В связи с этим толкование закона судом должно быть понятным и логичным для граждан (Головкин, 2020).

Принцип осуществления правосудия только судом. Каждый имеет право на эффективное восстановление в правах справедливым судом в случаях нарушения его основных прав, представленных ему Конституцией или законом Республики Казахстан. Данная норма закреплена в п. 1 статьи 75 Конституции Республики Казахстан «Правосудие в Республике Казахстан осуществляется только судом», и посвящен целый 7 раздел Конституции. Функция правосудия или разрешения дела по существу реализуется только судом и только в главном судебном разбирательстве. Сущность данного принципа заключа-

ется в исключительности полномочий судебной власти. Только суд правомочен признать лицо виновным в совершении уголовного правонарушения и назначить ему наказание.

Из анализа правоприменительной практики в уголовном судопроизводстве уголовных дел в сокращенной форме дознания, соответствующих статистических данных, результатов научных исследований ученых-процессуалистов отмечается об эффективности и положительных результатов ускоренного досудебного производства. Так, например, судья Алатауского районного суда Макулов Т.А. отметил процессуальный режим, особенности и преимущества ускоренного досудебного расследования. «Прежде всего, это исключение волокиты в ходе расследования, оперативность отправления правосудия, уменьшение расходов, связанных с судопроизводством как государства, так и самих участников уголовного процесса». Поскольку процессуальная значимость ускоренного порядка – эффективность расследования, органам уголовного преследования указано соблюдать порядок досудебного расследования и на данной стадии разъяснять подозреваемым (обвиняемым) право на ускоренные формы ведения следствия и порядок передачи дел в суд. Разъяснять, что институт ускоренного досудебного расследования является гарантированной возможностью получения меньшего наказания, а для потерпевших – реализацию прав на доступ к правосудию и быстрое возмещение причиненного вреда (<http://almaty.sud.kz/rus/news/uskorennoe-dosudebnoe-proizvodstvo-soglasitelnoe-proizvodstvo-i-rassmotrenie-ugolovnyh-del-v-0>).

К «проведению досудебного расследования в упрощенной форме следует отнести достижение процессуальной экономии, позволяющей сберечь время, силы и средства государства и участников уголовного судопроизводства» (Кененбаев, 2016).

Орган дознания, следователь, прокурор не вправе подменять в ходе своей профессиональной деятельности судебные органы, выполнять судебные функции (Жогамов, 2018).

Статья 382 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан, Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 26 ноября 2004 года № 17 «О рассмотрении судами уголовных дел в сокращенном порядке» регламентирует судебное разбирательство уголовного дела в сокращенном порядке.

Реализация принципа судебная защита прав и свобод человека и гражданина регламентирована в Конституции п.2 статьи 13 «каждый имеет право на судебную защиту своих прав и свобод» (https://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution), а также нормами уголовно-процессуального законодательства. В досудебных стадиях уголовного судопроизводства допускается полноценный судебный порядок рассмотрения жалоб на действия и бездействия, а также решения органов ведущий процесс, прокурора, а также обжалования и опротестования постановлений следственного судьи (ст. 106,107). (<http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231>)

Принцип язык уголовного судопроизводства является важным звеном в уголовном судопроизводстве. На важность соблюдения данного принципа в уголовном судопроизводстве указывают нормы уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан: об обязательном участии защитника по уголовному делу, если участник процесса не владеет языком, на котором ведется производство по делу. В статье 30 уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан п. 3 «участвующим в деле лицам, не владеющим или недостаточно владеющим языком, на котором ведется производство по делу, разъясняется и обеспечивается право делать заявления, давать объяснения и показания, заявлять ходатайства, приносить жалобы, знакомиться с материалами дела, выступать в суде на родном языке или другом языке, которым они владеют, бесплатно пользоваться услугами переводчика в порядке, установленном УПК РК. Участвующим в уголовном судопроизводстве лицам бесплатно обеспечивается перевод на язык уголовного судопроизводства необходимых им материалов дела, изложенных на другом языке. Участвующим в судебном процессе лицам безвозмездно обеспечивается перевод на язык судопроизводства той части судебного разбирательства, которая происходит на другом языке.» (<http://adilet.zan.kz/rus/docs/>

K1400000231). Выше мы указывали, что ускоренное досудебное расследование не применяется в отношении лиц, не владеющих языком, на котором ведется судопроизводство.

Заключение

Принцип уважения чести и достоинства личности. Достоинство человека неприкосновенно, гражданин имеет право на охрану личной жизни, в том числе тайны переписки, телефонных переговоров и т.д. В ходе ускоренного досудебного производства органы, ведущие уголовный процесс, обязаны принимать все необходимые меры по сохранению конфиденциальности, неразглашению получаемых при производстве процессуальных действий сведений о частной жизни, которые участник процесса хотел бы сохранить в тайне, если они не имеют отношения к производству по делу.

При ускоренном досудебном производстве деятельность органов, ведущих уголовный процесс, направлена также на выяснение характера и размера ущерба, причиненного преступлением, обеспечение гражданского иска или возможной конфискации имущества, выявление причин и условий, способствующих совершению преступлений, и принятие мер к их устранению.

Таким образом, ускоренное досудебное производство осуществляется на основе принципов уголовного процесса и представляет собой регламентированную уголовно-процессуальным законодательством деятельность уполномоченных на то органов по собиранию, исследованию и оценке доказательств в целях раскрытия преступлений, привлечению лиц, их совершивших, к уголовной ответственности, обеспечению возмещения имущественного ущерба, причиненного преступлением, по преступлениям небольшой, средней тяжести и тяжким преступлениям, по которым лицо, совершившее преступление не отрицает своей вины.

Литература

- Кененбаев Е.А. Ускоренное досудебное расследование уголовных дел в Республики Казахстан // Пробелы в российском законодательстве». – 2016. – №4. – С. 220
- Когамов М.Ч. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Республики Казахстан. Том 1 Общая часть. – 2-е изд. доп. и перераб. – Алматы: Жеті Жарғы, 2018. – С. 135.
- Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года (с изм. и доп.) // https://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution
- Пресс-служба Алатауского районного суда города Алматы // <http://almaty.sud.kz/rus/news/uskorennoe-dosudebnoe-proizvodstvo-soglasitelnoe-proizvodstvo-i-rassmotrenie-ugolovnyh-del-v-0>

Постановление Европейского Суда по правам человека от 26 апреля 1979 г. по делу «Санди Таймс» против Соединенного Королевства // Европейский Суд по правам человека. Избранные решения: В 2 т. Т. 1. – М., 2000. – С. 201-202.

Судостроительство и правоохранительные органы: учебник / Под ред. Л.В. Головки. – М., 2020. – С. 132-133.

Стойко Н. Г. Уголовный процесс западных государств и России: сравнительное теоретико-правовое исследование англо-американской и романо-германской правовых систем. – СПб.: Изд. дом Санкт-Петербургского гос. ун-та, 2006. – 261 с. С. 63–64.

Тамерьян Т.Ю. Историко-этимологический словарь латинских заимствований: Учебное пособие / Под ред. докт. филол. наук, проф. Т.А. Гуриева. – Сев.-Осет. гос. ун-т им. К.Л. Хетагурова. – Владикавказ: Изд-во СОГУ, 2009. – 152 с.

Томин В.Т. Уголовный процесс: актуальные проблемы теории и практики. – М.: Юрайт, 2009. – 376 с. С. 119.

Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года, №231 (с изм. и доп.) // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231>

Хан В.В. Принципы уголовного процесса Республики Казахстан: Учебное пособие. – Алматы: ОНИИРП Алматинской академии МВД РК, 2015. – 166 с. С. 9-10.

References

Han V.V. (2015) Principy ugovornogo processa Respubliki Kazahstan: Uchebnoe posobie. – Almaty: OONIIRIR Almatinskoy akademii MVD RK2015. [The principles of the criminal process of the Republic of Kazakhstan: Textbook. – Almaty: UNIIRIR of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan]. – 166 s. – S.9-10.

Kenenbaev E.A. (2016) Uskorennoe dosudebnoe rassledovanie ugovolnyh del v Respubliki Kazahstan //Probely v rossijskom zakonodatel'stve» [Expedited pre-trial investigation of criminal cases in the Republic of Kazakhstan // Gaps in Russian law] – №4. – S. 220

Kogamov M.Ch. (2018) Kommentarij k Ugolovno-processual'nomu kodeksu Respubliki Kazahstan. Tom 1 Obshhaja chast'. - 2-e izd. dop.i perrab. [Commentary on the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan. Volume 1 General Part.-2nd ed. additional and perrab.]–Almaty: Zheti Zhargi, 2018. – S.135

Konstitucija Respubliki Kazahstan ot 30 avgusta 1995 goda (s izm. i dop.) [The Constitution of the Republic of Kazakhstan dated August 30, 1995 (as amended and additional)]// https://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution

Press-sluzhba Alatauskogo rajonnogo suda goroda Almaty [Press Service of the Alatau District Court of Almaty] // <http://almaty.sud.kz/rus/news/uskorennoe-dosudebnoe-proizvodstvo-soglasitelnoe-proizvodstvo-i-rassmotrenie-ugovolnyh-del-v-0>

Postanovlenie Evropejskogo Suda po pravam cheloveka ot 26 aprelja 1979 g. po delu «Sandi Tajms» protiv Soedinennogo Krolevstva [Judgment of the European Court of Human Rights of April 26, 1979 in the case of the Sunday Times v. United Kingdom] // Evropejskij Sud po pravam cheloveka. Izbrannye reshenija: V 2 t. T. 1. M., 2000. S. 201-202.

Sudostrojstvo i pravoohranitel'nye organy [Judiciary and law enforcement] / Pod red. L.V. Golovko: uchebnik. M., 2020. S. 132-133.

Stojko N. G. (2006) Ugolovnyj process zapadnyh gosudarstv i Rossii: sravnitel'noe teoretiko-pravovoe issledovanie anglo-amerikanskoy i romano-germanskoj pravovyh system [The criminal process of Western states and Russia: a comparative theoretical and legal study of the Anglo-American and Romano-German legal systems] / Sankt-Peterburg: Izd. dom Sankt-Peterburgskogo gos. un-ta, 2006. – 261 s. S. 63–64.

Tamer'jan T.Ju. (2009) Istoriko-jetimologicheskij slovar' latinskih zaimstvovanij: Uchebnoe posobie [Historical and etymological dictionary of Latin borrowings: Textbook] / Pod red. dokt. filol. nauk, prof. T.A. Gurieva – Sev.-Oset. gos. un-t im. K.L. Hetaгурова. Vladikavkaz: Izd-vo SOGU, 2009. – 152 s.

Tomин V.T. (2009) Ugolovnyj process: aktual'nye problemy teorii i praktiki. [The criminal process: actual problems of theory and practice.] – М.: Jurajt, 2009 – 376 s. S. 119.

Ugovolno-processual'nyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 4 ijulja 2014 goda, №231 (s izm. i dop.) [The Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2014, No. 231 (as amended and supplemented)] // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231>

K. Aratuly¹ , **R.B. Tapalova¹** , **S.Sh. Daubassova¹** , **A.A. Tolegenova²**

¹Al-Farabi Kazakh national university, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: crimedep2016@gmail.com, tapalova_r@mail.ru, daubassova@mail.ru
²Atyrau state university named after H. Dosmukhamedov, Kazakhstan, Atyrau,
e-mail: asem_tulegenova9@mail.ru

ABOUT STRUCTURE OF CRIMINALISTIC RESEARCH OF DOCUMENTS

This article discusses one of the most important and interesting in its structure and importance in the field of applied science and practical science of criminology and jurical expertology focused on the study of techniques and methods for effective and objective investigation and disclosure of criminal offences, which somehow meet the documentation and the cash-paper money, etc. In this connection, one of the most important areas of forensic engineering and technology is a forensic investigation of documents.

We all know that documents occupy a huge and important place in the life of every person, and in the criminal world they have always been either a means of implementing criminal plans, or the subject of criminal encroachment, so documents are more or less common in almost all types and manifestations of illegal acts. For many decades, criminologists have developed methods and techniques for establishing the circumstances associated with document manipulation, using them to steal significant funds or falsify documents for various purposes, starting with the Commission of murder or smuggling, ending with fraud, theft, forgery, etc.

Today, it should be noted that the research of criminal sciences in this area has formed three main branches – graphology, forensic author identification (handwriting), technical and forensic studies of documents, which are closely related to the corresponding types of forensic examination.

Key words: forensic science, forensic examination, forensic examination of documents, handwriting, forensic techniques, forgery of documents and etc.

К. Аратұлы¹, Р.Б. Тапалова¹, С.Ш. Даубасова¹, А.А. Толегенова²

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,
e-mail: crimedep2016@gmail.com, tapalova_r@mail.ru, daubassova@mail.ru

²Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті, Қазақстан, Атырау қ.,
e-mail: asem_tulegenova9@mail.ru

Құжаттарды криминалистикалық зерттеудің құрылымы туралы

Бұл мақалада криминалистика және сот сараптамасы ғылыми-қолданбалы және тәжірибелік ғылым саласындағы өзінің құрылымы мен маңыздылығы жағынан аса маңызды және қызықты мәселелерге қатысты сұрақтар қарастырылған. Оларға ақша-қағаз белгілері мен құжаттар және осы тектес өзге де құралдар жиі кездесетін қылмыстық құқық бұзушылықтарды тиімді және объективті тергеудің әдістері мен тәсілдерін зерттеуге және ашуға бағытталған мәселелерді жатқызамыз.

Біз білетіндей, құжаттар әр адамның өмірінде үлкен және маңызды орын алады, ал қылмыстық әлемде олар әрдайым қылмыстық ойды жүзеге асырудың құралы немесе қылмыстық қол сұғушылықтың пәні болып табылады, сондықтан құжаттар заңға қайшы жасалатын әрекеттердің барлық көріністерінде қандайда бір мөлшерде кездесуі мүмкін. Соңғы онжылдықтарда криминалистік-ғалымдар және зерттеушілер құжат айналымының манипуляцияларымен, қомақты қаржы мөлшерлерін талан-таражға салумен, түрлі мақсаттағы құжаттарды жалған жасаумен, жалпы айтқанда, кез келген қылмыстық әрекетпен байланысты тергеуге маңызды жағдайларды анықтау әдістері мен тәсілдерін зерттеп сәйкесінше қалыптастырып келеді.

Бүгінгі таңда осы бағыттағы криминалистикалық зерттеулер үш негізгі саланы қалыптастырғанын атап өткен жөн, оларға – графология, сот автортану сараптамалық зерттеулері (қолжазбатану), сот сараптамасының тиісті түрлерімен тығыз байланысты құжаттарды техникалық-криминалистикалық зерттеу.

Түйін сөздер: криминалистика, сот сараптамасы, құжаттарды криминалистикалық зерттеу, қолжазбатану, криминалистикалық техника, жалған құжаттар жасау және т.б.

К. Аратулы¹, Р.Б. Тапалова¹, С.Ш. Даубасова¹, А.А. Толегенова²

¹Казахского национального университета имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы,
e-mail: crimedep2016@gmail.com, tapalova_r@mail.ru, daubassova@mail.ru

²Атырауский государственного университета имени Х. Досмухамедова, Казахстан, г. Атырау,
e-mail: asem_tulegenova9@mail.ru

О структуре криминалистического исследования документов

В данной статье рассмотрены вопросы одной из важнейших и интересных по своей структуре и значимости в области научно-прикладной и практической науки криминалистики и судебной экспертизы, направленные на изучение приемов и методов эффективного и объективного расследования и раскрытия уголовных правонарушений, где так или иначе встречаются документация и средства денежно-бумажных знаков и т.д. В связи с чем одним из важнейших направлений криминалистической техники и технологии является криминалистическое исследование документов.

Все мы знаем, что документы занимают непосредственно огромное и важное место в жизни каждого человека, а в преступном мире они всегда были либо средством осуществления преступных замыслов, либо предметом преступного посягательства, поэтому документы, в большей или в меньшей степени, встречаются практически по всем видам и проявлениям противоправных деяний. На протяжении многих десятилетий криминалисты разрабатывали методы, приемы установления обстоятельств, связанных с манипуляциями документооборота, использованием их для хищения значительных денежных средств или фальсификации документов в различных целях, начиная с совершения убийства либо контрабанды, заканчивая мошенничества, кражи, подлога и т.д.

Сегодня следует констатировать, что исследования криминалистики в этой области сформировали три основных отрасли – графологию, судебную автороведческую экспертизу (почерковедение), технико-криминалистические исследования документов, тесно связанные с соответствующими видами судебной экспертизы.

Ключевые слова: криминалистика, судебная экспертиза, криминалистическое исследование документов, почерковедение, криминалистическая техника, подделка документов и т.д.

Introduction

Let's start in order with the forensic accounting examination. Forensic accounting expertise and forensic examination of documents share a common object. In these areas of forensic knowledge the object of direct study are the documents, the content of which is the actual data, evidence of offenses. In the study of documents on the basis of the evidence base is built. Thus, the term "document" is like the "essence" of all the areas (handwriting, author identification (judicial speech study or forensic linguistics), technical and forensic document examination), including forensic accounting.

The purpose of the article is to consider the concept of "document-evidence" as a collective concept, and to show the difference between each industry, studying forensic positions of the object-document components. The purpose of our research (Lyapicheva, 2001: 28):

1. show the subject and objectives of judicial handwriting and the basic essence of the scientific competence of the forensic expert;
2. show the subject and objectives of judicial speech and the basic essence of the scientific competence of the forensic expert;

3. show the subject and objectives of technical and forensic research of documents and the basic essence of the scientific competence of the forensic expert;

4. show the subject and objectives of forensic accounting and the basic essence of the scientific competence of the forensic expert.

Methodological and theoretical basis of the research. The basis of research is the generally recognized methodology of scientific knowledge. Among the methods that allowed to carry out the analysis of the problem, system-structural, historical, comparative-legal, formal-logical were used. The legal sources of the research are normative legal acts regulating the process of documentation. The theoretical basis of the research was scientific works in the field of criminal procedure, theory of forensic evidence, criminology, theory of forensic examination, forensic accounting and audit (Skoric, 1985: 120).

The main part. In the scientific literature there is no definition of "Document". The conventional view that the document (from lat. *documentum* – "anything that can serve as evidence, lesson, example" – is a material object on which using signs, symbols, etc. elements of natural or artificial

language recorded information about the facts. All variety of documents can be divided into official and informal (private – personal notes, letters, drafts, lecture notes, etc.) (Vorobyova, 1999: 8-9). Official can come from state bodies, legal entities, citizens (for example, a complaint, a statement of claim, etc.) from a legal point of view, it is characteristic for official documents that legal relations arise on their basis. For official documents, there are some General requirements that must be met by any of them:

a) provide information on certain circumstances and facts. The source of this information must be available so that it can be installed and verified if necessary;

b) information on the facts and circumstances reflected in the document shall be relevant to the merits of the case;

c) data on circumstances and the facts containing in the document shall be stated and certified by organization or the official within their competence, and if the document proceeds from the citizen – within its powers and actual knowledge (Zinin, 2002: 87).

If the document does not satisfy at least one of the listed requirements, it cannot be accepted as reliable.

Official documents, in addition, must be made in a certain form and have details. Details are called mandatory data, which in accordance with the established requirements must be contained in the document: prints of stamps, seals; signatures of authorized persons; information about the procedure for the preparation and production of the document (number of printing order, volume of circulation, etc.); form required for some documents (power of attorney, invoice, etc.). Official documents issued by citizens do not always have a strictly established form, but they must include: the name and patronymic of the applicant, his address, the name of the institution and the person to whom the document is sent. The document is signed by the originator (author) (Lyutov, 1993: 45).

Among the official documents are documents of strict accountability, forms of which are made in full compliance with co standards approved by state bodies – the Government of Kazakhstan, the Ministry of internal Affairs, the Ministry of foreign Affairs, MF RK, the National Bank of Kazakhstan, MES RK, etc. The standards provide not only the form of forms, but also the rules of their manufacture (including the relevant materials, printing method), the rules of filling, issuance, destruction in connection with the expiration of their

use. Forms of the strict accounting are made only in specialized printing house, surely have number and a series of the form. Depending on the importance of the document, forms have different degrees of protection against forgery. The maximum number of levels of protection have forms of banknotes, foreign, diplomatic passports, diplomas, identity cards, driver's licenses, etc.

There are genuine and forged documents. In turn, the original documents stand out valid and invalid (for example, a certificate or pass, the validity of which has expired). The original document, executed in the prescribed or accepted form, may be valid and invalid. Valid is a document that is currently valid (for example, a power of attorney that has not expired); invalid is a document that has spent legal force (for example, the same power of attorney that has expired) (Nikolaev, 1996: 95).

Documents, the content of which is aimed at the implementation of criminal intent, are considered fake. Methods of production of such documents conditionally distinguish into two types: intellectual or material forgery. In case of intellectual forgery, the document has all the necessary details, drawn up and signed by an authorized official, with the help of the same means and materials of the letter, which are used for registration of original documents. However, when the document was used about the content of information (Yurov, 1998: 12-13). The fact of intellectual forgery cannot be determined by technical and forensic methods. This type of forgery is established in the process of investigative and operational activities with the involvement of specialists – auditors, auditors, economists, financiers, accountants, technologists, commodity experts, the appointment and conduct of forensic economic, handwriting examinations, sometimes to prove appointed technical and forensic examination of documents.

The essence of material forgery is that the authenticity of the document is violated by encroachment on the details, materials of the document, the use of non-GOST printing means (for example, the form of a banknote should be made with the help of a high seal, offset, etc.), the offender uses a color printer) (Safronenko, 1999: 95-96).

Criminologists distinguish two types of forgery: full and partial.

Full fake – the production of the blank document to fill it (e.g., entering text, signing, drawing stamp, sticker photos, etc. requisites’.)

Partial forgery – changes are made to the original document – replacement of the photo, changes in the content of the text, etc.).

The concept of authenticity refers to the legal characteristics of the document, reflecting the truth of the information recorded in it about the events and facts of legal significance, the correctness of all the details (external form) and the proper source of origin (design) of the document. Establishment of “authenticity”, “falsification” of the document is not within the competence of the expert and the expert as these concepts have legal character and are a prerogative of bodies of inquiry, the investigator, Prosecutor’s office and court. A specialist or expert in the results of the research reflects the decision of the technical side of the established fact (for example, “the numbers are added to the number”, “the image of the print is obtained with the help of an electronic photographic devices”, etc.) (Sosenushkin, 1996: 201-205).

From a procedural point of view, all documents are divided into three groups:

- 1) documents – material evidence;
- 2) documents – written evidence;
- 3) sample documents for comparative study (online.zakon.kz).

In accordance with co article 120 of the code of criminal procedure documents become evidence: “1. ...if the data stated or certified in them by physical, legal and officials, are important for criminal case.

2. Materials in which the actual data on illegal actions obtained in compliance with the requirements of the Law of the Republic of Kazakhstan “On operational investigative activities” are recorded are documents and can be used in criminal proceedings as evidence.

3. Documents may contain information recorded in writing or in any other form...”.

In accordance with co article 118 of the code of criminal procedure: “material evidence are objects and documents that can serve as a means to detect a criminal offense, establish the actual circumstances of the case, identify the guilt of a person or refute his guilt or mitigation of liability.”

Thus, the objects of forensic research are documents – physical evidence, in solving identification issues are further studied and conducted a comparative study of sample documents.

The main difference between the document – material evidence from other types of documents is that they reflect the actions of the offender, for example, a signature made by the offender, a print of a homemade seal, a form printed with a homemade cliché, a photo glued by the offender, a text composed by the offender, etc., this is unique, irreplaceable and irreplaceable in case of loss of this material evidence.

With all its diversity, the documents as material evidence related to the investigated event, according to A.F. Aubakirov, can be differentiated into the following categories:

1) documents as a means of committing a crime: fake accounts, invoices, statements, acts of acceptance of repair work, write-off, etc.;

(2) documents as a means of concealing a crime, such as suicide letters allegedly on behalf of the victim, anonymous letters, false passports, certificates, etc.;

3) documents as direct objects of encroachment: stolen, burned or torn documents – contracts, wills, etc.;

4) documents as a means to facilitate the disclosure and investigation of crimes and establish the essential circumstances of the case (Aubakirov, 2002: 32).

“Document-physical evidence” in criminology is perceived in a broad sense – as a source of evidentiary information in text or graphic form, executed in any way and on any media: handwritten, typographic or typewritten way, drawn, drawn or engraved, with the possible unusual media (for example, spoon c scratched numbers or letters, matchbox c written on the surface of the ee words, etc.).

Given the uniqueness of the objects of forensic research, developed General rules of inspection, seizure and fixation of documents – physical evidence.

Inspection of documents as a procedural action is widely used in the investigation of economic, environmental, official and some other types of criminal offenses, in the consideration of administrative offenses and civil cases. Prior to and during the examination of the document, measures should be taken to avoid the possibility of modification, damage or destruction of traces of partial or complete forgery on the document. When working with documents, it should be borne in mind that they may have traces of hands, micro particles of foreign substances, etc. Therefore, when handling them, it is necessary to use tweezers with rubber tips, rubber gloves, paper corners to preserve traces for subsequent forensic studies (Snetkov, 1987: 89-91).

During the inspection, special technical means are used – special illuminators that allow you to view the document in shadowless, directional lighting, on the lumen, in ultraviolet, infrared rays, magnifying devices – magnifiers of different multiplicity, measuring tools. Examination of the document, if necessary, is possible with the participation of a forensic specialist or a specialist in the field of other professional activities, depending on the

type and purpose of the document under study (for example, an inspection with the participation of an accountant or technologist, etc.). Sometimes during the examination of documents, the judge (investigator, investigator) may pre-request from the relevant government agencies, commercial organizations original documents for comparison with the documents-physical evidence in the case.

Inspection begins with the definition of the name, type, purpose of the document and familiarization with its contents. If the document refers to the documents of strict accountability, checked compliance with ESOG on the appearance of the form, the availability of protective equipment and the absence of any changes. Attention is drawn to the correspondence of the content of the text to the generally accepted forms of drawing up similar documents, the correspondence of the date of drawing up the document specified in it, to the real events described in the document, to the presence of signs of material forgery – cleaning, etching, additions, replacement of sheets in multi-page documents, etc. During the inspection, signs of technical changes may not be detected. The right of the judge (investigator, investigator) to send documents to handwriting, technical and forensic, accounting and other examinations (Vul, 2007: 26).

Documents – material evidence cannot be filed in the case. It is recommended to store them in a separate envelope of the appropriate size. Bend the document according to the folds. Dilapidated and torn documents for storage and use in the production of investigative actions should be placed in transparent envelopes made of polyethylene (files). When sending documents, they are packed in tight envelopes between sheets of clean paper so that they are not punctured, stitched with threads, filled or stained with glue or wax.

Fixing the results of inspection performed in the inspection report drawn up in accordance with the norms of the code of criminal procedure, code of civil procedure of the RK, of the administrative code. It indicates the place, date and time of discovery of the document; the sender, from which it was received; the name of the document, its registration number, date of issue, on behalf of the institution and in whose name issued, what details certified; the size of the document; the nature of the edges; the presence of folds, gaps, stains and dirt; characteristics of paper, dye, revealed during the inspection signs of forgery and material forgery.

The content of non-standard documents, small in volume, fits into the Protocol completely. If the text volume or it has secret character, in the Protocol

the initial and last words of the text of the document are given.

As an additional method of fixation according to the rules of forensic photography should be made photographing the place of detection of the document, its General appearance and fragments of orienting, survey and detailed shooting.

Forensic investigation of documents carries out scientific and methodological support of the decision of problems of proof. Scientific and methodological support means the contents of the special knowledge of involved experts, their scientific competence, i.e., what knowledge should have a specialist for the solution of proof of establishing actual data. Investigative practice illustrates how wide the range of scientific knowledge in the forensic study of documents. It can be stated that none of the physical evidence used in the detection and investigation of crimes does not require the involvement of such different specialists. In the forensic study of documents involved lawyers, philologists, linguists, economists, accountants, financiers, technologists, chemists, biologists, specialists in the printing industry, etc. The reason is obvious, the concept of “document” is a complex, collective concept that reflects not only the technology and the whole process of its manufacture, but also reflects the process, the content of the actions recorded in the document, which are diverse – it can be the mental activity of the author of the text, it can be the process of movement of funds, real estate, services, payment, production, etc., including the actions of the criminal on forgery (Filippov, 2004: 201).

The scientific competence of experts involved in the forensic study of documents varies significantly.

Traditional and developed is considered to be the branch of forensic research documents – is handwriting.

Handwriting is a branch of forensic knowledge that studies the laws inherent in human handwriting, and on their basis, developing recommendations for the collection of handwriting samples and scientifically based methods for the study, use of handwriting material in order to establish the circumstances of civil, criminal or administrative proceedings.

The objects of handwriting in the document are handwritten notes, signatures and symbols, signs, necessarily made by human hand.

The subject of graphology is the study of regularities of formation, development and functioning (symptoms) and changes in the skill (PD FDK) that lay at the basis of the handwriting; the study of patterns an expert study of handwriting;

development based on identified patterns of recommendations for investigators (investigators), prosecutors, judges, lawyers in the preparation of materials for appointment is forensic handwriting examination.

The tasks of judicial handwriting are divided into classification, diagnostic, situational and identification. Features of handwriting are that all tasks (classification, diagnostic, situational and identification) are solved only with the help of a forensic expert and a specialist in the field of handwriting.

Classification tasks are related to the establishment of sex, age, level of education of the performer of records or signatures.

Diagnostic and situational tasks are associated with the establishment of the influence of certain factors on the performance of manuscripts (signatures), as well as the establishment of certain types or specific conditions of writing: alcohol or drug intoxication, stress due to threat, blackmail, or the fact of intentional distortion of his own handwriting, imitation of another person's handwriting, unusual posture, etc.

Identification tasks are the tasks of establishing the existence or absence of an individual identity of a particular performer of the handwritten text, separate fragments of the text, records (alphabetic or digital) and signature, as well as the establishment of the fact of performance by one or different persons of various handwritten texts, its separate fragments and signatures.

Thus, the scientific competence of the expert handwriting consists in knowledge of the properties inherent in human handwriting. Handwriting is a system of movements of the human hand, with which on the substrate (paper or other) are conditional graphic characters (individual letters, words, sentences, signature and other, such as dashes, commas, etc.). A system of hand movements, recorded in manuscript or signature, is produced in the process of human learning within a certain time email, i.e. the person gets a written-motor skill, there is a dynamic stereotype.

The formation of written-motor skills has a complex psycho-physiological nature. Psycho-physiological mechanism of writing is as follows in the process of learning the movement of the hand in the form of a conditioned reflex are fixed in the cerebral cortex according to the configuration of the sign of the alphabet. The level of formation of written and motor skills is influenced by many factors – the anatomical structure of a person, his psyche, physiology, methods of teaching writing,

the number of exercises, profession, etc. A.I. Mantsvetova, V.F. Orlova, etc., and also by Kazakh scientists V.A. Hwan, E.G. Djakishev, T.T. Kultelev, N.A. Jangeldin, L.S. Shabaev, etc.

The regularities inherent in human handwriting – individuality, relative stability and variability were established. Listed and not named previously working and now working the experts had or have a legal education, the practice has shown that knowledge in the field of criminology, obtained during training, are adequate platform for the development of such a complex and subjective area of knowledge.

Individuality of handwriting is a set of properties and features of handwriting that determine its originality and uniqueness in different persons. Individuality of handwriting is due to objective and subjective factors. Expert practice does not know a single case where the handwriting of different people would be exactly the same.

Formed handwriting of each person is stable and at the same time, to some extent, variation. Under variation handwriting should be understood kind of configuration signs, eponymous letters, for example, when writing a capital letter “t” can be several options. Under the influence of external and internal factors (for example, high temperature, alcohol or drug intoxication, threat, etc.), changes in handwriting can occur. Electoral volatility, as the property has the same value for the diagnosis as personality traits and stability of handwriting for identification.

Forensic investigation of signatures – a signature is a special type of manuscript that denotes the name (sometimes first name and patronymic) of a person in the form of letters or conventional written signs and has a certified purpose. It should be noted that there is a tendency to increase the number of signature examinations rather than handwritten records.

The signature, being a graphic style, is connected with handwriting by unity of psychophysiological bases, technical and graphic skills of the letter. However, the process of signing takes place in a shorter period of time, on the basis of already formed PD FDK skills. This is primarily due to the brevity of the typefaces and the frequency of repetitions of the same movements. Movement while performing signature during long-term training achieve the greatest level of automaticity: in the signature occur original build, make when writing individual characters and their combinations, increasing the pace of execution; the signature takes the form of the usual ideogram.

Judicial author registration – the traditional direction of forensic technology, the beginning

of the formation was laid in the middle of the last century by Soviet forensic scientists, is based on the data of linguistics, including Philology and other areas of knowledge about language and speech, on the system of knowledge about the conditions and patterns of human speech behavior.

Judicial author registration was designed to solve problems of an identification and non-identification nature.

Recently, due to changes in the Civil code of the Republic of Kazakhstan, the Criminal code of the Republic of Kazakhstan, there were judicial precedents on the facts of insult of honor and dignity of citizens, damage to business reputation of a citizen, entrepreneur or legal entity. There were criminal cases on charges of extremism, incitement of hatred or enmity, as well as humiliation of human dignity, etc. These conflicts, which are based on the products of speech activity of people, are resolved during the investigation, trial on the results of linguistic and stylistic analysis, for which philologists were invited (Nurgalieva 2010: 68-69). Thus, the linguistic expertise was formed. Today, among the linguistic studies are the following groups: examination of controversial speech works in cases of protection of honor, dignity and business reputation; on charges of libel; insult, contempt of court, insulting a representative of the authorities; in extremist activity, as well as on charges of inciting racial, religious, national and social hatred, enmity; and also distinguish linguistic expertise of advertising texts; trademarks.

If we generalize modern linguistic research and the traditional direction of "authorology", it is noted that the objects they have the same – it's words, morphemes, combinations of words or sentences, texts, t. e. products of speech activity. Fixation of products of speech activity can be very different – an article in a newspaper, magazine, speech on TV, radio, videos, texts, leaflets, texts on electronic media – discs, flash drives, it can be promotional products, etc. For speech research it does not matter whether words, texts are made by hand, on a computer or by printed means (offset, high, etc.).

The object is speech works of any volume and quality. Currently, two names for objects of linguistic research compete with each other – these are, on the one hand, products of speech activity and, on the other – text.

Thus, the theoretical and methodological basis of all kinds, subspecies of speech research is the judicial speech of the author-the branch of forensic technology that uses linguistic knowledge in order to establish the refutation of facts that have the

status of judicial evidence and are necessary for the resolution of civil, criminal or administrative case.

The tasks of judicial speech are divided into groups: non-identification (classification, diagnostic, situational) and identification.

Classification tasks are connected with the establishment of belonging of the author of the text, words to a certain group of persons by sex, age, social affiliation, professional activity, the establishment of linguistic and stylistic features of the text.

Diagnostic and situational tasks are related to the establishment of the fact of influence on the preparation of the text of certain types (or specific) conditions: alcohol or drug intoxication; the fact of intentional distortion of their own speech skills or imitation of the speech of another person; the establishment of the semantic content of individual words, phrases; tasks, in particular, related to the establishment of facts of slander, insult to the honor and dignity of citizens, damage to the business reputation of a citizen, entrepreneur or legal entity; statements of an incentive nature or phrases in the form of a Directive to act in favour of one social group at the expense of another, to incite hatred or enmity, as well as calls for deportation, repression against representatives of any nation, denomination, ethnic group, etc. (Bychkova, 2005: 117).

Identification tasks include establishing the fact of drawing up a specific text by this subject or the text of various documents by one person, separate fragments of the text of several documents by one person, etc. When identifying, it is necessary to differentiate the subject as the author from the subject of the performer, i.e.. a person who prints or writes someone else's text. Identification of the latter is carried out in the framework of technical and forensic or handwriting examination.

The formation of human speech skills begins at birth. In childhood and early youth formed visual and situational type of thinking, everyday style of speech. As further training (in high school) is the formation of a categorical type of thinking, journalistic and scientific style of speech, mastering the norms of language. Upon receipt of secondary special and higher education, language skills, scientific and journalistic styles are improved, with the appropriate practice of public speaking can develop the skill of using public speaking style (Arzumanyan, 1975: 56-57).

At the end of the training stage and the formation of personality, his speech skills acquire relative stability. A person's speech skill is formed under the influence of many factors. Forensic scientists have identified the following patterns of human

speech behavior – individuality, relative stability, variability. The individual characteristics of the person, his psychological makeup, the cultural level of the surrounding persons, school, chosen profession, and more determines the individuality of the speech skills of a person and its stability. Due to the peculiar conditions of personality formation, each person acquires individual speech-thinking skills, manifested in the fact that he does not possess the whole set of existing norms, but only a certain set of them, and also uses in his speech practice not the whole set of properties of the norm, but only a certain part of them, which he usually gets used to using. Thus, the complex of individual language and intellectual skills of a particular person is unique and inimitable in each specific speech situation and allows to identify the author of a particular text.

The relative stability of human speech behavior has a psychophysiological basis, at a certain stage of human development as a person develops a stereotype of behavior.

Speech behavior of a person due to a specific communication situation, with him as the author and his addressees (anthropocentrism). Variability of speech behavior takes place in the oral and written speech of a person, but the individuality of speech skills of a person is preserved. General provisions of the methodology for the study of human speech skills are universal, regardless of the language in which the document is made. Thus, the scientific basis of judicial speech and, accordingly, the scientific competence of the expert is based on the provisions of Philology, linguistics, but practice has shown that this is not enough, we need knowledge of criminology. especially in the field of private teaching of forensic identification, in the application to the solutions of the problems of legal proceedings, form the true content of the scientific competence of the expert on speech examination.

Technical and forensic research of documents is an industry established on the basis of theoretical and special methods borrowed from the field of natural and technical Sciences, in order to establish the facts in connection with the investigation of criminal cases or the resolution of civil disputes, as well as in some cases when considering cases in an administrative court or in the process of notarization of documents.

The objects of technical and forensic research documents are:

1) details of documents, which include texts, signatures, resolutions, dates, seal impressions, stamps, photos, document forms;

2) materials of documents: materials of the letter – ink, ink, pastes for ballpoint pens, paints, rods for pencils, electrographic toners; material on which the document is made (paper, cardboard, etc.), auxiliary substances (glue, wax), and also substances used for partial or complete change of the document (etching substances, solvents, etc.);

3) technical means and adaptations used for production of forms of official documents or their details (seals and stamps, tools of the letter – pens, pencils, compositors, sign printing devices, letters of the font, perforators, tools for destruction of strokes cleaning, etc.) or for modification of earlier made documents;

4) atypical for this type of research objects on which there could be slightly visible or invisible records (pieces of plywood, fabric, ceramics, wooden covers, etc.);

As part of the technical and forensic study of the documents, the following classes of tasks are distinguished: diagnostic, identification and classification (Ochichenko, 1998: 64).

Classification tasks arise if necessary to refer to a predetermined class of objects, for example, to establish the type, system, model of the printing medium, the type of dye in handwritten notes, the class and consumer purpose of the paper used for the manufacture of the document form, etc.

Diagnostic tasks are aimed at establishing the method of making the document (handwritten, printing, photographic, typewritten, by re-copying), the fact and method of changing the original content of the documents (cleaning, etching, addition, reprint, etc.); the original content of the documents (restoration of invisible and poorly visible records – cleaned, etched, drenched, crossed out, smeared, faded, exposed to high temperatures, etc.); time of production of the document (absolute and relative prescription), including chronological sequence of the crossed strokes.

Identification tasks are associated with the identification of technical means used in the manufacture of the document as a whole or its individual details (typewriters, printed forms, seals, stamps, multipliers, writing instruments, etc.), document materials (paper, cardboard, dyes, glue, wax, etc.); whole on its parts (restoration of the torn documents on scraps of paper).

The solution of some problems is based not only on the provisions of STID, but also on the methodological foundations of trace science (for example, in the identification of printed materials, printing, stamps, etc.), forensic research of materials, substances (for example, in the identification of

dyes of writing materials, determining the consumer purpose of paper, etc.).

It is not difficult to understand that the scientific basis of technical and forensic research documents and, accordingly, the scientific competence of the expert is based on the provisions of the mother Sciences – materials science, science, studying the properties of objects of the material world – physics, chemistry, printing, technology, etc. however, practice has shown that in this area is not enough of this knowledge, we need knowledge of criminology. especially in the field of private teaching of forensic identification, in the Annex to the solutions of the problems of legal proceedings, all together form the true content of the scientific competence of the expert on technical and forensic examination.

Judicial accounting as a forensic area of knowledge studies the financial and economic activities of the subject in the framework of accounting. According to St. 6 and 7 of the Law “On accounting” all financial and economic activities of an economic entity should be reflected in written and electronic form. The direct objects of research of judicial accounting are accounting documents – primary documents, accounting registers (journals-orders, statements), documents of financial statements.

The subject of forensic accounting are the actual data established on the basis of special scientific knowledge, which show how the enterprise, firm, institution (economic entity) conducted accounting, as financial and economic activity is reflected in the accounting documents, on what operations there is an incorrect accounting, etc. Tasks solved by the judicial accounting, are diagnostic and situational nature and are divided into three groups.

The first group of tasks is to identify the discrepancy between the data of primary documents and the data in the accounting registers and the data in the reporting, the amount of differences that exist in this case.

The second group of tasks solved with the help of forensic accounting expertise, aimed at determining the reception, storage, sale of inventory, cash on accounting documents.

The third group of tasks is related to the establishment of the circumstances of the correctness of accounting, as well as circumstances that specifically complicate the identification of shortages or surpluses.

To solve the above issues, the investigator is obliged to provide primary accounting documents (these include – invoices), accounting registers (journals, orders, statements, General Ledger), accounting materials (balance sheets, reports).

In addition to these documents, the expert is provided with electronic media – disks with the required information, the withdrawal of which is carried out with the requirements of the criminal procedure code and forensic tactics. It is necessary to provide materials of operational accounting, statistical accounting, draft journals, inventory acts, contracts of full liability, employment contracts, etc.

But in the investigation of offenses in the field of economy, such as illegal business, illegal banking, pseudo-entrepreneurship, economic smuggling, deliberate bankruptcy, false bankruptcy, illegal loan or misuse of budget credit, etc. offenses cannot be limited to accounting, the object of the study should be all financial and economic activities of the economic entity.

The subject of proof are the circumstances that indicate the economic and financial condition of the enterprise, institution, organization, i.e. the subject is much wider in comparison with the examination of accounting documents.

Depending on the tasks to be solved, the subject, the study of financial and economic activity is divided into 3 types: financial and credit research; financial and budgetary research; economic and legal research.

Financial and credit expertise is necessary to study the validity of the formation, expenditure of cash funds and distribution of loans. Financial and budgetary expertise is necessary to study the validity of budget spending, to establish the correctness of tax reporting documents and others within the budget.

Examination of economic and legal research – within the framework of forensic economic and legal research, the problems of compliance of contractual relations with the legislation in force for the period under study are solved. It is appointed, as a rule, in criminal proceedings in the investigation of abuse or abuse of authority of officials and others provided for in the Special part of the criminal code. Sometimes in appointment there is a need in the investigation of crimes: false bankruptcy, deliberate bankruptcy, tax evasion, non-repayment of credit, illegal privatization, etc.

The study is subject to arising in the course of implementation of economic and other types of legal relations in the following main areas: relations arising in the process of public procurement; obligations on taxes and other payments to the budget; relations related to the implementation of banking activities; relations arising in the process of privatization; relations related to the implementation of activities subject to licensing;

relations arising in the field of pensions; civil-legal relations arising from the economic settlements of economic entities, based on both contracts and transactions in General.

Direct objects of research are documents, not only accounting – primary documents, accounting registers (journals-orders, statements), documents of financial statements, but also documentation of organizational and administrative nature, statutory, contractual, production, technological, etc.

Based on the list of the studied tasks, it seems that the name of this direction is better to be called as judicial audit, since it is not limited to accounting documents only, but includes a list of documents covering the entire scope of activity of an economic entity.

The competence of experts, based on the variety of tasks, seems to be delimited. The content of the

competence of some experts should correspond to accounting, the competence of others should be based on the provisions of macroeconomics, microeconomics, economic audit, etc.

The results of the research. Analysis of the tasks of forensic research documents shows their incredible diversity, despite a single source of research – documents. The solution of tasks on the documents for the disclosure and investigation of the crime requires the involvement of a wide range of specialists and means that the structure of forensic technology requires a clear differentiation of each area of forensic knowledge – handwriting, speech, technical and forensic examination of documents, forensic accounting (judicial audit). The needs of solving the problems of legal proceedings form the true content of the scientific competence of experts in each industry.

References

- Arzumanyan T.M., Tanasevich V.T. (1975) Buhgalterskaya ekspertiza pri rassledovanii i rassmotrenii ugovolnyh del. [Accounting expertise in the investigation and trial of criminal cases.]. M. p. 108. (pp. 56-57).
- Aubakirov A.F. (2002) Kriminalistika: sudebnye tekhnologii [Criminology: forensic equipment]. Almaty, p. 102.
- Basics of examination of banknotes: Method, manual / Ed. Vladimir Finogenov and A.V. Yurov. M., 1998. Part 1: Banknotes. p. 208. (pp. 12-13).
- Bychkova C.F., Bychkova E.C., Kalimova A.C. (2005) Sudebnyj ekspert. Kurs lekcij: uchebnik. [Forensic expert. Course of lectures: Textbook]. – Almaty: Zheti Zhargy. – 280 c.
- Filippov A.G., Volynsky A.F. (2004) Criminology: Textbook / Ed. Law and law. p. 460.
- Lyapicheva V.E. (2001) Technical and forensic examination of documents: a Course of lectures/ Ed. Volgograd, p 240.
- Lyutov V.P. (1993) Detection of counterfeit paper money: a Training manual. p. 120.
- Nikolaev A.C. (1996) Inspection and investigation of counterfeit banknotes and securities. SPb. p. 240.
- Nurgaliev B.M. (2010) Criminalistics. Studies'. / Ed. Karaganda. p. 170.
- Ochichenko I.I., Nersesyan M.G. (1998) Ekspertnoe issledovanie hozyajstvennyh operacij, svyazannyh s polucheniem denezhnyh sredstv ot drugih organizacij: metodicheskie rekomendacii [Expert research business transactions relating to the receipt of funds from other companies: guidelines]. M. p. 240.
- Safronenko T.I., Sosnushkin M.N., Belousov G.G. (1999) Forensic study of identification plates (rubber stamp), made on new technologies: Methodological recommendations. No. 1, p 380.
- Skoric B. (1985) Actual problems of technical and forensic examination of documents: Collection of scientific papers. Vol. 2. p. 120.
- Sosnushkin M.N. (1996) Osnovy tekhniko-kriminalisticheskoy ekspertizy dokumentov [Basics of technical and criminalistic examination of documents]. M., p. 210. (pp. 201-205).
- The type of the material: the textbook / Under ed. V.A. Snetkov. – M., 1987. – p. 112.
- Ugolovno-processual'nyj kodeks Respubliki Kazahstan [Code of criminal procedure of the Republic of Kazakhstan] No. 231-V of 4 July 2014 https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575852
- Vorobyova I.B., Malanina N.So. (1999) Recognition of forgery. Technical and forensic aspect. Saratov, 1999. p. 234.
- Vul C. (2007) et al. Forensic classification based on the analysis of frequency characteristics of the lexical structure of the lyrics // Topical issues of judicial review. (pp. 40-52).
- Zinin A.M. (2002) Proverka dokumentov, udostoverayushchih lichnost': uchebnoe posobie. [Verification of identity documents: Training manual]. M. p. 220.

D.B. Malikov , **Z.K. Malikova**

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: msholpan7876@gmail.com, msholpan7876@mail.ru

USING THE RESULTS OF FORENSIC EXAMINATIONS IN THE INVESTIGATION, PREVENTION OF CRIMES AND THE SEARCH FOR CRIMINALS

The study is devoted to the study of the significance and determination of the role of an expert's opinion on the results of a criminalistic examination as evidence in a criminal trial. In the course of the study, we pursued the following goals: definition of the concept of evidence in criminal proceedings; study of the role of expert opinion in criminal proceedings; highlighting the significance of the conclusion of the forensic examination as evidence, designating the main trends in the use of the conclusion for the prevention of crime. During the study, the features of conducting forensic examinations in the criminal process of the Republic of Kazakhstan were revealed. The practical significance consists in determining the practical significance of the expert's opinion on the results of the forensic examination for the disclosure of criminal cases. It should also be noted that the work outlines the main trends in the prevention of offenses with the help of a qualitative analysis of expert opinions. During the study, the following methods were used: dialectical method; analysis, synthesis, comparative – legal, private law. Based on the results of the research work, the main trends in the use of forensic expertise to identify the circumstances of the case were identified. The research work makes a significant contribution to the development of the role of forensics in criminal proceedings. Research work has proven its practical value.

Key words: examination, evidence, expert, criminal process, crime.

Д.Б. Маликов, З.К. Маликова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,
e-mail: msholpan7876@gmail.com; e-mail: msholpan7876@mail.ru

Криминалистикалық сараптаманың нәтижелерін қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алуы және тергеу, қылмыскерлерді іздестіру үшін пайдалану

Зерттеу қылмыстық сот ісін жүргізудегі дәлел ретінде сот сараптамасының нәтижелері бойынша сарапшы пікірінің рөлін анықтауға және зерттеуге арналған. Зерттеу барысында біз келесі мақсаттарды көздедік: қылмыстық процестегі дәлелдемелер ұғымын анықтау; сараптама қорытындысының қылмыстық процестегі рөлін зерттеу; сот сараптамасы қорытындысының дәлелдеме ретінде маңыздылығын көрсете отырып, қорытындыны қылмыстың алдын алу үшін пайдаланудың негізгі тенденцияларын белгілейді. Зерттеу барысында Қазақстан Республикасының қылмыстық процесінде сот сараптамаларын жүргізудің ерекшеліктері анықталды. Практикалық маңыздылығы қылмыстық істерді ашу үшін сот сараптамасының нәтижелері туралы сарапшының қорытындысының практикалық маңыздылығын анықтаудан тұрады. Сондай-ақ, жұмыста сарапшылардың пікірлерін сапалы талдау көмегімен құқық бұзушылықтың алдын алудың негізгі бағыттары көрсетілген. Зерттеу барысында келесі әдістер қолданылды: диалектикалық әдіс; талдау, синтез, салыстырмалы-құқықтық, жеке құқық. Зерттеу жұмысының нәтижелері бойынша істің мән-жайын анықтау үшін сот сараптамасын пайдаланудың негізгі бағыттары анықталды. Зерттеу жұмысы сот ісін жүргізудегі сот сараптамасының рөлін дамытуға айтарлықтай үлес қосады. Зерттеу жұмысы өзінің практикалық құндылығын дәлелдеді.

Түйін сөздер: сараптама, дәлелдемелер, сарапшы, қылмыстық процесс, қылмыс.

Д.Б. Маликов¹, З.К. Маликова²

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы,
e-mail: msholpan7876@gmail.com, e-mail: msholpan7876@mail.ru

Использование результатов криминалистических экспертиз в расследовании, предупреждении преступлений и розыске преступников

Исследование посвящено изучению значимости и определения роли заключения эксперта по результатам криминалистической экспертизы в качестве доказательства в уголовном процессе. В ходе исследования мы преследовали следующие цели: определение понятия доказательства в уголовном процессе; изучение роли заключения эксперта в уголовном процессе; выделение значимости заключения криминалистической экспертизы в качестве доказательства, обозначение основных тенденций применения заключения для предупреждения преступности. В ходе исследования были раскрыты особенности проведения криминалистических экспертиз в уголовном процессе РК. Практическая значимость заключается в определении практической значимости заключения эксперта по результатам криминалистической экспертизы для раскрытия уголовных дел. Также необходимо отметить, что в работе изложены основные тенденции предупреждения правонарушений с помощью качественного анализа заключения экспертов. В ходе исследования были использованы следующие методы: диалектический метод; анализ, синтез, сравнительно-правовой, частноправовые. По результатам исследовательской работы были выявлены основные тенденции применения криминалистической экспертизы для выявления обстоятельств дела. Исследовательская работа вносит значительный вклад в развитие роли судебной экспертизы в уголовном процессе. Исследовательская работа доказала свою практическую значимость.

Ключевые слова: экспертиза, доказательство, эксперт, уголовный процесс, преступность.

Introduction

Relevance of the topic. Effective law enforcement activities for the detection and investigation of crimes at the present stage of the fight against crime is unthinkable without the use of special knowledge implemented in the form of forensic examinations.

Given this, and also taking into account that the procedural activity in the investigation of crimes is carried out today under the updated procedural legislation, it can be fully justified that the appointment of forensic examinations, their importance in the process of disclosing and investigating criminal cases, especially the assessment of expert opinions on this. The class of examinations is now particularly acute.

The subject of the research is the theoretical and legal foundations of the activities of law enforcement entities on the appointment of forensic examinations and the use of their results in modern criminal proceedings; judicial, investigative, expert practice of the appointment and production of forensic examinations, their assessment and use in the search for criminals and evidence.

The subject of the study is the patterns that underlie the activities of investigators, investigators, judges for the appointment, assessment and use of

expert opinions in criminal cases, as well as experts in the production of forensic examinations.

The purpose of this research is to develop recommendations for improving the practice of obtaining and verifying evidence using forensic examiners by law enforcement entities.

Materials and methods

In order to study the problems, scientific sources and legislation of foreign countries and CIS countries were studied and analyzed. When conducting an expert opinion analysis as evidence in a criminal proceeding. The following methods were applied: analysis and synthesis, induction and deduction, formalization, comparative analytical, scientific generalization, logical methods that allow comparing domestic and international work methodology.

The validity of the conclusions, scientific provisions, recommendations of the author is ensured by the results of applying the methods of observation, analysis, generalization of investigative, judicial and expert practice, statistical, questioning, logical and legal and other modern methods of scientific knowledge used to collect, generalize and analyze evidence in solving the set tasks.

Results and discussions

In criminal proceedings, a central place is taken by the norms of the process of evidence. Considerable importance is attached to the types of evidence and their legal force. According to the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan, no evidence shall prevail over other evidence. Nevertheless, the current criminal procedural law uses the concept of “force” as applied to evidence. So, for example, in accordance with paragraph 2 of Art. 25 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan no evidence has a predetermined force, and in paragraph 5 of Art. 133 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan it is indicated that unacceptable evidence does not have legal force, which therefore cannot be used as the basis for the prosecution, and is equally used to prove any of the circumstances included in the subject of proof. Also, for example, Art. 563 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan regulates the concept of legal “power” of evidence obtained in the territory of a foreign state. Assessment of evidence is based on a clear analysis of their relevance, relevance, admissibility, sufficiency and reliability. As a result of such an assessment, individual evidence sometimes at all loses its legal force, and the court lays the foundation of the sentence on the evidence that has passed its assessment and can serve as an argument for a lawful sentence. For example, we can talk about the loss of legal force of evidence when it is recognized by the court as unacceptable and not evaluated together with other evidence in a criminal case, when various violations of the requirements of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan are allowed.

The following legal classification of evidence can be given: testimony of the suspect, accused; testimony of the victim, witness; expert opinion and testimony; expert opinion and testimony; evidence; protocols of investigative and judicial actions; other documents. In our opinion, it is quite reasonable to argue that certain sources of evidence are necessary for certain categories of criminal cases. In particular, if we talk about the appointment of expertise, then in cases where its production is mandatory, we can conclude that evidence is needed (Belkin, 1997).

Expertise and evidence are of different kinds, and there are different degrees of certainty in the conclusions that can be drawn from them. Difficult

and complex decisions have to be made, often involving different kinds of expertise – academic, professional and institutional; and different considerations – scientific, social, and economic. Judgements have to be made about priorities, affordability and acceptability.

“The use of evidence represents the final stage of work with evidence: after collecting, researching and evaluating it, the subject of proof operates with it, and with their help it solves certain “other tasks of proof. The use of evidence is the handling of it, the application for certain purposes – intermediate or final. These provisions expressed by A.R. Belkin, apply to all evidence collected during the investigation of the criminal case, including the results of forensic examinations. In the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan, the legislator named the expert’s opinion as evidence, on the basis of which the person authorized by law, in the manner prescribed by law, establishes the existence of circumstances to be proved during the investigation of the criminal case, as well as other circumstances relevant to the case.

Forensic examinations are carried out according to scientific methods, the observance of which during the production of examinations guarantees the reliability and objectivity of the expert study as a whole. The most important moment of forensic examination is the completeness and comprehensiveness of the study of material evidence. The results of the study and its progress in accordance with existing requirements are described in detail by the expert in conclusion. In particular, the conclusion describes in detail the objects subjected to the study, their shape, size, condition, color, purpose, as well as properties, signs and features of the objects. Also, in conclusion, an expert assessment of all these characteristics is made and it is noted what they matter for the expert’s conclusion, where possible the origin of the properties, signs and features that are important for resolving the questions posed before the examination is explained. (Aver’yanova, 2006) The description and explanation of the noted characteristics in the conclusion are actual data, the use of which is aimed at:

- 1) investigation of crimes and the search for criminals;
- 2) crime prevention.

Next, we consider the above blocks in more detail.

Crime Investigation and Criminal Investigation

The results of forensic examinations in the majority contribute to the investigation and disclosure of crimes and are aimed at solving identification, diagnostic, classification problems. The results of identification examinations help establish the specific person who committed the act, as well as the time, method and mechanism of the criminal event as a whole. Such data follows from the results of fingerprints, trasological examinations of shoes, hacking tools, traces of the protectors of motor vehicles, handwriting, ballistic examinations. The evidence established during the expert study contributes to the nomination and verification of versions, which makes the investigation process more efficient and less costly. Whether many other forms of identification-evidence could survive comparable demands is doubtful.

Using the results of the research in the form of a conclusion about the generic (group) affiliation of the object is weaker evidence compared with the establishment of an individual identity. Such a conclusion is indirect evidence and is aimed at establishing the group, class, to which the object belongs. For example, the pattern of the footprint of the shoe matches the shape and size of the shoe seized from the suspect. (Burkov, 2006) The conclusion in the form of a generic group affiliation is more characteristic of trasological examinations at the initial stage of the investigation.

The results of the diagnostic tests help to collect general information about the suspect's personality on the traces and objects under investigation: for example, in fingerprint examination, it is the establishment of sex, age, hands, types of papillary patterns of the fingers that left marks; in trasological examination, this is the establishment of the type of shoe, its size and approximate height of the person, as well as the establishment of the type and size characteristics of the breaking tool; in handwriting examination – the establishment of the sex and age of the performer, as well as the fact of intentional change in handwriting.

Also, in the process of expert research, the participation of a particular suspect (accused) in the commission of several crimes can be established. (Chariot, 1994)

Sometimes the results of an expert study of the footprints, arms, shoes removed from the scene, allow the expert to present in the research part of the report data related to some anatomical features of the person who left these traces. Such information contained in the expert's opinion

(in the research part) will be able to help the investigator or operative as orienting information in the search for the hiding criminal.

Finding out the presence of extraneous inclusions in the traces (in the form of sawdust, paint particles, powdered substances or any other), the expert usually describes them in the research part of the conclusion. If necessary, the investigator uses these data to appoint an appropriate examination (for example, chemical, physical, biological, etc.) in order to determine the nature of these inclusions and their homogeneity with substances found directly at the suspect, or at his place of residence.

A necessary circumstance is an accurate description by an expert in the research part of the conclusion of the mechanism for the appearance of traces. So, having come to the positive conclusion that the handprints at the scene of the incident were left by a specific person, the expert in some cases in the conclusion text indicates that these marks could have occurred when a set of certain actions had been performed (as a result of the capture of the object), and their location indicates the implementation of specific actions at the scene. Acquaintance with such data of an expert opinion allows the investigator or operative to find out the nature of the actions of the person who left the traces, use them to expose the criminal explaining the origin of the traces by random reasons, etc.

The conclusions of the expert in the case, as well as the conclusion as a whole, have evidentiary value. With their help, facts that actually took place take on probative value in the case. The investigator or operative officer should pay the most serious attention to them and correctly use not only the findings, but also the actual data contained in the expert's report for the purpose of investigating crimes. (Jogin, 1965)

Taking into account the information indicated by the expert in the research part and in the conclusions of the conclusion, it is necessary to carefully consider the tactics of interrogating the accused, who are presented with the results of the examination, prepare for his possible petitions and objections about the merits of the examination, and then take appropriate measures to eliminate contradictions between the explanations circumstances of the case by the accused, as well as evidence and conclusions of the expert available in the conclusion (Vinberg, 1979).

If the investigator finds it difficult to apply the wording used by the expert in custody, at the initiative of the investigator, the expert may

be involved in the interrogation of the suspect (accused). The expert's participation in the interrogation of the accused (suspect) is advisable in cases of economic crimes, as well as crimes in the field of computer information, during the investigation of which the investigators often do not have the necessary special knowledge that is essential for resolving all the circumstances of the criminal case. (Vinberg, 1961) It is advisable to conduct an interrogation of a suspect (accused) with the participation of an expert after familiarizing the accused with the expert's opinion and nominating him with certain versions, which must be refuted during the interrogation. With the participation of the expert in the interrogation, the investigator has the opportunity to ask the expert any question that allows him to refute the version put forward by the accused (suspect).

In accordance with the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan, the investigator is entitled to involve a specialist in participation in the procedural actions, that is, a person with special knowledge to assist in the detection, fixing and seizure of objects and documents, the use of technical means in the investigation of criminal case materials, as well as for raising questions to the expert. (Jones, 1993)

The practice of criminal investigations indicates insufficient use of the capabilities of specialists in carrying out procedural actions and indicates the need for mandatory participation of a specialist (expert) in inspections of accident sites related to fires, explosions, seizures of narcotic and psychotropic substances, weapons and ammunition, i.e. that category of cases where narrow-profile specialized knowledge helps the investigator to resolve the issue of whether there is a reason for initiating a criminal case.

In criminal cases of an economic nature, it is advisable to involve a specialist in a search or seizure when, before the appointment of forensic accounting

and handwriting examinations, the investigator does not fully determine the list of documents to be sent to the expert for the examination. (Isaeva, 2005) The participation of a specialist in the search (seizure), on the one hand, allows you to seize all the documents necessary to give an objective conclusion, on the other hand, allows the investigator to refrain from seizing documents that are not related to the subject of evidence.

The actual evidence of the expert's opinion can be used to build versions and conduct appropriate investigative actions even if the expert conclusions are expressed in a probable form. (Ishenko, 2007) Most often, such findings are used in criminal cases with a precisely limited number of suspects.

The participation of specialists and experts in investigative actions serves to collect and consolidate evidence in criminal cases, allows us to fully establish all circumstances relevant to the case, to refute the versions of the accused (suspects) at all stages of the investigation of the criminal case: prior to the appointment of the examination, during the examination, as well as after receiving an expert opinion.

A significant role is played by forensic examinations in criminal prosecution and the imposition of a fair punishment for the guilty, in protecting the rights and legitimate interests of persons and organizations who have suffered from crimes, as well as in protecting the individual from unlawful and unjustified accusation, conviction, restriction of her rights and freedoms.

So, with the help of the expert's quality work at the scene of the incident and the examination, the serious crime was uncovered and the suspicion of an innocent person was removed.

Separate forensic examinations are used not only in solving crimes, but also in tracing criminals, identifying objects, objects, mechanisms by their materially fixed displays (traces) using forensic records

Table 1

type of forensic examination	Name of accounting	Purposes	Objects of accounting
dactyloscopic	Hand Tracking accounting	Establishment of persons who left handprints at the scene of the incident, the fact of leaving handprints by the same person in the commission of several crimes	Handprints seized from crime scenes

Continuation of table 1

type of forensic examination	Name of accounting	Purposes	Objects of accounting
Trasological (shoe traces)	Accounting of shoes traces	identification of persons who left traces of shoes at the scene of the incident, the facts of leaving traces of the same instance of shoes in the commission of several crimes	Footprints of shoe soles seized from crime scenes
Trasological (traces of breaking tools)	Accounting of breaking tools	Identification of hacking tools that left traces at the scene, facts of using the same hacking tool for several crimes	Spin marks, other traces of traces with a sufficient degree of display of individual features of trace-forming tools, removed from crime scienses
Trasologic (traces of tire treads of vehicles)	Accounting of the trace of tire treads of vehicales	Establishment of vehicles that left traces at the scene of the incident, the facts of using the same vehicle when committing several crimes	Traces of tire treads of vehicles taken from crime and accident sites
Ballistic (assignment of improvised items to the category of firearms)	Accounting of improvised items to the category of firearms	Establishment of a single source of origin of improvised firearms (its individual parts, mechanisms) according to the design and technological features of its manufacture	Homemade or remodeled firearms>
Ballistic (bullets and shells)	Accounting for bullets, cartridges and cartridges with traces of rifled firearms seized from the scene	Establishment of a specific instance, facts of the use of the same instance in the commission of several crimes	Bullets, cartridges and cartridges (caliber not exceeding 14.5 mm) with traces of rifled firearms seized from the scene

The most effective for tracing criminals are the results of fingerprint examinations on the traces of hands taken from unobvious crimes.

Jurists and legal scholars have debated whether DNA evidence warrants this special treatment.

If, according to the records of handprints, it is possible to establish a specific person who left marks on the scene of the incident, then according to the records of footprints of hacking tools, vehicles, traces left when shooting from firearms on bullets and shells, a specific object is established, a copy of the weapons that were the traces listed above are left. The information obtained when using these accounts is aimed at the further process of proving a criminal act and the attitude of a particular person to specific objects, objects that left the above traces. Verification of the records can combine criminal cases based on similarities in the group affiliation of the trace traces, as well as by the method of manufacturing fake banknotes, etc (Vinberg, 1958).

Also, a study of the traces seized from several crimes, and comparing them with each other (in the absence of the person being verified) gives information about the commission of these crimes by the same person. Thus, the role of forensic investigations in the detection and investigation of crimes is obvious. (Koehler, 1991) At present, a sufficiently high level of use of scientific and

technical means of computer technology in the detection and investigation of crimes has been achieved. In the future, it is necessary to more actively use computer programs and automated systems in expert studies that will help experts in the most complex and time-consuming studies, facilitate the processing of research results and objectify the process of expert research, leaving the expert to evaluate the results and formulate reasonable conclusions. Currently, it is not possible to determine all the possible reference systems necessary for the preliminary investigation of forensic objects and the production of forensic examinations

Crime prevention

Substantial assistance in the prevention of crimes is provided by a forensic examination, which is an effective means of establishing the circumstances that contributed to the commission of crimes and developing measures to eradicate such circumstances or reduce their negative consequences.

The modern dynamic development of scientific and technological progress leads to the fact that law enforcement officials are not able to monitor the continuous improvement of the capabilities of forensic examinations. Even in the traditional types of forensic forensics, new or existing means of examination of material evidence appear or

are modified. Issues of a preventive nature in the decision on the appointment of the examination may not be indicated by the initiator of the appointment of the examination for many reasons, including ignorance of the possibilities of forensic examinations.

Thus, even if the preventive questions were not posed to the expert in the decision on the appointment of the expert, the expert, in the order of his own initiative, can, in identifying circumstances that contributed (or could contribute) to the commission of crimes, reflect them in his opinion and scientifically argue specific measures to eliminate these circumstances. (McCormick, 1992)

It seems necessary to consider in more detail the possibilities of individual types of traditional forensic expertise in crime prevention.

The results of fingerprint examinations can help in establishing the circumstances that contributed to the commission of crimes, as well as in developing preventive proposals for their elimination.

The preventive role is also played by the results of forensic examination. During this examination, the experts establish the weak security features of the locks, indicate criminal methods for unlocking specific types of locks (locking devices). At the same time, experts establish that the reasons for the poor security features of the castle are both design flaws and defects (defects) in the manufacture of the lock. Based on this information, the investigator can contact the manufacturer of these products to take measures to prevent the opening of locking devices not using standard keys.

Examination of cold and throwing weapons have a preventive focus. When conducting these examinations, experts establish facts of the free sale of knives made in excess of established technical standards (by blade size, metal hardness, etc.). There are cases of experts making preventive proposals on the withdrawal from circulation of various souvenir or tourist items, which by their design characteristics belong to a certain group of cold steel.

If we talk about DNA examination, the following should be considered because DNA identification can involve testimony as to laboratory findings, statistical interpretation of these findings, and the underlying principles of molecular biology, expertise in several fields might be required. (Moreau, 1997) An expert who is qualified to testify about laboratory techniques might not be qualified to testify about molecular

biology, to estimate population frequencies, or to establish that an estimation procedure is valid. Consequently, more than one expert witness might be needed. Limitations in the knowledge of a technician who applies a generally accepted statistical procedure can be explored on cross-examination, and, if serious questions arise, more knowledgeable specialists can be called to address those questions.

The results of technical and forensic examinations of documents aimed at preventing crimes are directed at the production of which the experts identify the method, place of production of documents, cash tickets and securities, facts and the way to amend documents. Sometimes experts install equipment and other technical means, materials used in the manufacture of counterfeit money or documents, as well as other circumstances that can be used for search purposes and in the development of preventive measures. (State, 1995)

Based on the results of the technical and forensic examination of documents, it is possible to develop and communicate to the appropriate manufacturers specific proposals for improving the technology for producing documents, improving their means of protection; for example, a proposal to return to the protection of serial numbers of vehicle passports with fluorescent paints, as was the case in vehicle passports of the 2005 model

Currently, the number of economic crimes is growing with the use of fake power of attorney, receipts, invoices and other financial documents. Experts have difficulty in resolving questions about the relative prescription of the details of documents, that is, the study of intersecting strokes of the signature and seal of the seal, the seal of the seal and the text of the document relative to each other. It is not always possible to resolve the issue of performing disputed signatures by specific individuals, the examination of which shows signs of an intentional change in their signature or the addition of additional elements to their signature, as well as a complete change in the version of their signature. Therefore, there are frequent cases when experts on these grounds generally refuse to resolve such issues. It seems that the reasons for the refusal set forth in the expert's opinion can be used by the investigator to create reviews on the processing of various documents, in which it is recommended to change the procedure for filling out documents (various receipts, powers of attorney, invoices, invoices, etc.), namely – do not use forms with pre-printed impressions of seals

and signatures of persons, which contributes to the commission of crimes.

Subsequently, the necessary text is added to such blank sheets of paper or letterhead, as a result of which it is very difficult to challenge such a document. It is also necessary to bring to the heads of enterprises and organizations the requirement to make transcripts of signatures in the form of handwritten notes in various documents. With the advent of various commercial organizations and enterprises, for example, credit organizations working in the regional consumer lending market, former law enforcement officials, this proposal began to be implemented. With their participation, the initial application forms for obtaining loans were developed, in which much attention is paid to displaying the individualizing information of the client. These proposals help to eliminate a number of circumstances that facilitate the falsification of signatures and impressions of seals for criminal purposes.

Conclusion

An analysis of expert opinions shows that in 70% of cases, experts reflect prophylactic questions in their studies, but preliminary investigation bodies rarely or rarely ignore such expert opinions.

Evaluation of the expert's conclusions and familiarization with the actual data set forth in the research part of the conclusion allow the investigator to correctly select tactics for investigating crimes and formulate proposals for their prevention. It is also necessary to take into account that the expert's conclusions and the content of the research progress are based on the results of applying scientifically developed research methods to certain objects of expertise. Proper, correct application of the methods guarantees the reliability of the results. Therefore, the conclusions of experts recorded in the conclusion are objective.

The indicated points require, without overestimating the evidentiary value of the expert's opinion, to use its content as a source of forensic information useful and necessary in the investigation and prevention of crimes.

All evidence is assessed by the judge in their entirety, nevertheless, the feature of the mandatory evidence is that it is defined in the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan; are an independent source of evidence; possess a high degree of information, and without them it is not possible to establish the actual circumstances of the crime; have a legal basis; entail procedural guarantees defined by law, for example, in the case of establishing the age of a minor or the presence of a mental illness; thanks to the research, the experts contain the knowledge that neither the inquiry officer, nor the investigator, nor the judge possess at a professional level; at the level of internal conviction, judges have a reasoning, most convincing legal force. The evidentiary value of forensics is a concept that has long been established in the criminal procedural literature. If the evidence matters, carries a meaningful load, then this indicates its need for a criminal case, its convincing, arguing power for the court.

Thus, the use of the results of forensic examinations in the investigation of crimes and the search for criminals plays a large role and is aimed at:

- construction and verification of investigative versions;
- verification of evidence obtained during other investigative actions;
- justification of procedural decisions made by officials;
- modeling of the mechanism for committing a crime;
- description of the appearance of the offender;
- definition of interrogation tactics;
- the formation of records and file cabinets conducted in the ATS.

Литература

- Аверьянова Т.В. Судебная экспертиза: Курс общей теории. – М.: Норма, 2006. – 480 с.
- Белкин Р.С. Курс криминалистики: Общая теория криминалистики: В 3-х томах. Т. 1. – М.: Юристъ, 1997. – 408 с.
- Бурков И.В., Мурзинов А.В. Заключение эксперта как вид доказательств. – Владимир: Б. и тип. «Транзит икс», 2001. – 151 с.
- Винберг А.И., Малаховская Н.Т. Судебная экспертология (общетеоретические и методологические проблемы судебных экспертиз). – Волгоград: Прогресс, 1979. – 482 с.
- Винберг А.И. Насущные вопросы теории и практики судебной экспертизы. – М.: Советское государство и право, 1961. – 72 с.

- Винберг А.И., Толмачев Е.Ф. Советская криминалистическая экспертиза: лекция. – М.: ВШ МВД СССР, 1958. – 46 с.
- Chariot, P. and Durigon, M. 1994. The Impact of Forensic Science Journals. *Forensic Science International*, Vol. 66, pp. 213-215.
- Жогин Н.В. Предварительное следствие в советском уголовном процессе. – М.: Юридическая литература, 1965. – 367 с.
- Jones, A. W. 1993. The Impact of Forensic Science Journals. *Forensic Science International*, Vol. 62, pp. 173-178
- Исаева Л.М. Аналитический обзор «Профилактика преступлений с использованием средств судебной экспертизы». – М.: ВНИИ МВД Казахстана, 2005. – 26 с.
- Ищенко Е.П., Образцов В.А. Криминалистика: Учебник. – М.: Эксмо, 2007. – 480 с.
- Koehler, J. J., & Saks, M. J. 1991. What DNA 'Fingerprinting' Can Teach the Law About the Rest of Forensic Science. *Cardozo Law Review*, 13, 361-372.
- McCormick 1992. § 203, Kaye and Freedman, 524, 363.
- Moreau, Dale M. 1996. *Fundamental Principles and Theory of Crime Scene Photography*. Quantico: Forensic Science Training Unit, FBI Academy.
- State v Bogan. 1995. Features of DNA examination. *Ariz. Ct. App.*, 905, 522.
- State v Colbert. 1995. In view of general acceptance of VNTR databases, estimate of match probability admissible despite expert's concessions that he was not a population geneticist and was not qualified to explain how the databases applied to the town of Coffeyville), 256, 11.

References

- Aver'yanova T.V. *Sudebnaya ekspertiza: Kurs obshchej teorii*. – Moscow: Norma, 2006. – 480 s.
- Belkin R.S. 1997. *Kurs kriminalistiki: Obshchaya teoriya kriminalistiki. V 3-h tomah. T. 1*. – Moscow: YUrist', pp. 408.
- Burkov I.V., Murzikov A.V. 2001. *Zaklyuchenie eksperta kak vid dokazatel'stv*. – Vladimir: B. i tip. «Tranzit iks», pp. 151.
- Vinberg A.I., Malahovskaya N.T. 1979. *Sudebnaya ekspertologiya (obshcheteoreticheskie i metodologicheskie problemy sudebnyh ekspertiz)*. – Volgograd: Progress, 482 s.
- Vinberg A.I. 1961. *Nasushchnye voprosy teorii i praktiki sudebnoj ekspertizy*. – Moscow: Sovetskoe gosudarstvo i pravo, pp. 72.
- Vinberg A.I., Tolmachev E.F. 1958. *Sovetskaya kriminalisticheskaya ekspertiza: lekciya*. – Moscow: VSH MVD SSSR, pp. 45.
- Chariot, P. and Durigon, M. 1994. The Impact of Forensic Science Journals. *Forensic Science International*, Vol. 66, pp. 213-215.
- Zhogin N.V. 1965. *Predvaritel'noe sledstvie v sovetskom ugovolnom processe*. – Moscow: YUridicheskaya literatura, pp. 367.
- Jones, A. W. 1993. The Impact of Forensic Science Journals. *Forensic Science International*, Vol. 62, pp. 173-178
- Isaeva L.M. 2005. *Analiticheskij obzor «Profilaktika prestuplenij s ispol'zovaniem sredstv sudebnoj ekspertizy»*. – Moscow: VNIИ MVD Kazahstana; pp. 26 s.
- Ishchenko E.P., Obrazcov V.A. 2007. *Kriminalistika: Uchebnik*. — Moscow: Eksmo, 2007. pp. 480.
- Koehler, J. J., & Saks, M. J. 1991. What DNA 'Fingerprinting' Can Teach the Law About the Rest of Forensic Science. *Cardozo Law Review*, 13, 361-372.
- McCormick 1992. § 203, Kaye and Freedman, 524, 363.
- Moreau, Dale M. 1996. *Fundamental Principles and Theory of Crime Scene Photography*. Quantico: Forensic Science Training Unit, FBI Academy.
- State v Bogan. 1995. Features of DNA examination. *Ariz. Ct. App.*, 905, 522.
- State v Colbert. 1995. In view of general acceptance of VNTR databases, estimate of match probability admissible despite expert's concessions that he was not a population geneticist and was not qualified to explain how the databases applied to the town of Coffeyville), 256, 11.

6-бөлім
**ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР
ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ**

Section 6
**INTERNATIONAL RELATIONS AND
INTERNATIONAL LAW**

Раздел 6
**МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ И
МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО**

A. Baisseitova , **O. Smailov**

Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs
of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: baliya76@mail.ru, oleqbaikz@mail.ru

INTERNATIONAL EXPERIENCE IN COUNTERING TERRORISM

The article deals with issues relating to international cooperation in countering terrorism and using the positive experience of foreign countries in ensuring security.

Terrorism and extremism are estimated by the authors as the main threats not only to national, but also to international security. Recognizing the global nature of these threats, the international community seeks to develop a common policy of struggle, since the effectiveness of anti-terrorism measures can only be achieved with active interstate cooperation.

Currently, at the level of the United Nations, a number of conventions and protocols have been adopted, aimed at unifying legal concepts in the sphere of countering terrorism and extremism, creating unified mechanisms for preventing and suppressing crimes of a terrorist nature. The paper analyzes the main provisions of these international conventions and evaluates their importance for ensuring security throughout the world.

Considering that the Republic of Kazakhstan has not so great practical experience in countering terrorism, the issues of researching legislation and practice of the law enforcement agencies of foreign countries that have been fighting for many years against terrorism and extremism are of particular relevance. The authors, analyzing the modern legal framework and the practice of joint activities of the competent authorities of various states in countering terrorism, justify their proposals for the further development of international cooperation in this field. The study of foreign experience, its systematization, adaptation to the conditions of Kazakhstan will help optimize the activities against terrorism and extremism and avoid possible mistakes in the choice of means and methods of such a struggle.

Key words: terrorism, extremism, international experience, international cooperation, countering terrorism, national security.

А.Т. Байсеитова, Ө.Х. Смаилов

Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: baliya76@mail.ru, oleqbaikz@mail.ru

Лаңкестікке қарсы іс-қимылдың халықаралық тәжірибесі

Мақалада лаңкестікке қарсы іс-қимыл саласындағы халықаралық ынтымақтастыққа және шетел мемлекеттерінің қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі оң тәжірибесін қолданылуына қатысты мәселелер қарастырылады.

Терроризм мен экстремизмді авторлар ұлттық қауіпсіздікке ғана емес, халықаралық қауіпсіздіктің негізгі қауіп-қатерлері ретінде бағалайды. Осы қауіптердің жаһандық сипатын мойындай отырып, халықаралық қоғамдастық терроризмге қарсы жалпы саясатты әзірлеуге тырысады, өйткені лаңкестікке қарсы шаралардың тиімділігі тек белсенді мемлекетаралық ынтымақтастықпен қамтамасыз етіледі. Қазіргі уақытта Біріккен Ұлттар Ұйымының деңгейінде лаңкестікке және экстремизмге қарсы тұру саласындағы құқықтық ұғымдарды бірыңғай түсіндіруге, террористік сипаттағы қылмыстардың алдын алу және жолын кесудің жалпы механизмдерін құруға бағытталған бірқатар конвенциялар мен хаттамалар қабылданды. Мақалада авторлар осы халықаралық конвенциялардың негізгі ережелерін талдайды және олардың бүкіл әлемдегі қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін маңыздылығын бағалайды.

Қазақстан Республикасы терроризмге қарсы күресте үлкен тәжірибесі жоқ екенін ескере отырып, көптеген жылдар бойы лаңкестік пен экстремизмге қарсы күресті жүзеге асырып жатқан шет мемлекеттердің заңнамасы мен құқық қорғау органдарының мен тәжірибесін зерделеу мәселелері ерекше мәнге ие. Терроризмге қарсы іс-қимылда әртүрлі мемлекеттердің іс жүзіндегі нормативтік құқықтық базасын және құзыретті органдарының практикалық тәжірибесін талдап отырған авторлар осы саладағы халықаралық ынтымақтастықты одан әрі дамыту бойынша өз ұсыныстарын негіздейді. Шетелдік тәжірибені зерделеу, оны жүйелендіру, Қазақстанның

жағдайына бейімделуі лаңкестік пен экстремизмге қарсы іс-әрекеттерді оңтайландыруға және мұндай күрестің құралдары мен әдістерін таңдауда ықтимал қателіктерді болдырмауға көмектеседі.

Түйін сөздер: лаңкестік, экстремизм, халықаралық тәжірибе, халықаралық ынтымақтастық, лаңкестікке қарсы іс-қимыл, ұлттық қауіпсіздік.

А.Т. Байсеитова, О.Х. Смаилов

Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: baliya76@mail.ru, olegbaikz@mail.ru

Международный опыт противодействия терроризму

В статье рассматриваются вопросы, касающиеся международного сотрудничества при противодействии терроризму и использования положительного опыта зарубежных стран по обеспечению безопасности.

Терроризм и экстремизм оцениваются авторами как основные угрозы не только национальной, но и международной безопасности. Признавая глобальный характер этих угроз, международное сообщество стремится выработать единую политику противодействия, поскольку эффективность антитеррористических мер возможно обеспечить только при активном межгосударственном сотрудничестве. В настоящее время на уровне Организации Объединенных Наций принят ряд конвенций и протоколов к ним, направленных на унификацию правовых понятий в сфере противодействия терроризму и экстремизму, создание единых механизмов предупреждения и пресечения преступлений террористической направленности. В работе проводится анализ основных положений данных международных конвенций, оценивается их значение для обеспечения безопасности во всем мире.

Учитывая, что Республика Казахстан имеет не столь большой практический опыт в деле противодействия терроризму, особую актуальность приобретают вопросы исследования законодательства и практики деятельности правоохранительных органов зарубежных государств, которые ведут многолетнюю борьбу с терроризмом и экстремизмом. Авторы, анализируя современную правовую базу и практику совместной деятельности компетентных органов различных государств по противодействию терроризму, обосновывают свои предложения по дальнейшему развитию международного сотрудничества в данной сфере. Изучение зарубежного опыта, его систематизация, адаптация к условиям Казахстана позволяют оптимизировать деятельность по борьбе с терроризмом и экстремизмом и избежать возможных ошибок в выборе средств и методов такой борьбы.

Ключевые слова: терроризм, экстремизм, международный опыт, международное сотрудничество, противодействие терроризму, национальная безопасность.

Introduction

The events of the last decade associated with the increased terrorist activities of various extremist organizations of political, religious and other orientation determine the relevance of the preparation of effective government activities to prevent terrorist and extremist crimes in Kazakhstan.

After the terrorist attacks in New York and Washington (USA) in September 2001, terrorism and extremism have begun to be considered as the global security threats. Despite its role on international area none of the countries in the world is able to prevent the actions of terrorists alone. The terrorists have proved once again that they are a real threat from who no nation in the world is secured. Neither the most sophisticated state government, nor a developed economy, nor the internal cohesion of society, nor the presence of a powerful, well-

equipped state law enforcement agencies can resist the unpredictable, cruel and inhumane tactics of terrorists.

In the modern world, extremism and terrorism have not only outgrown the framework of national borders and acquired a global scale, but also continuously evolve, acquiring all new types, forms and methods, powerful structures with a certain ideology, corresponding material and technical base (infrastructure) as well as financial economic opportunities.

The examples of countries in the Middle East, North Africa, and Turkey show that terrorism can not only frighten, but also wage targeted wars, as well as participate in interstate and mixed conflicts.

Obviously, in such a situation, the effective fight against terrorism as an extraterritorial phenomenon must be comprehensive, combining efforts at all levels: universal, regional and domestic. Measures taken only at the national level will have a limited

effect. To ensure their own security, each state needs international cooperation.

Research methods

The problem of countering international terrorism requires the use of various research methods. This is a dialectic method of cognition of objectively existing phenomena and processes, methods of analysis and synthesis, statistical, comparative legal, historical and logical methods. Such a strictly scientific methodological approach allows the use of various tools and methods of perception and cognition to determine the characteristics of the studied phenomena, justifying their causality and interdependence.

The purpose of the work determines the dominance of some of the above methods. Thus, the use of a formal legal analysis allowed the author to conduct a rigorous study of the regulatory legal acts of Kazakhstan relating to the problems of countering terrorism and extremism.

On the basis of using the method of comparative legal analysis, the necessity of studying and introducing the positive experience of foreign countries and the further development of international cooperation in this field has been substantiated. In addition, this method allows you to compare the approach to the definition of terrorism and extremism in various legislative acts of the Republic of Kazakhstan, to identify existing legal conflicts and propose specific measures to eliminate them.

Results

1. International standards in the field of countering terrorism.

The first international experience in the fight against terrorism was the International Conference on the fight against anarchists, held in November-December 1898 in Rome. The conference was attended by 21 countries, including Russia, France, the United Kingdom, the United States and others. The main objective of this conference was to establish a permanent agreement between European governments in the interests of public protection in order to successfully counter anarchist communities and their followers. During the conference of 1898, the concept of "terrorism" was not yet in place; therefore, they used the term "anarchy". In particular, the conference discussed the issue of the difficulty of defining an anarchic crime, but the indisputable sign of anarchism remained – the goal

of violating the state or social system (Ausharip, 2006). In the late 60s of the last century, reports of hijacking aircraft, bombings in embassies, abduction of diplomats, provocations and direct attacks on various government and non-government agencies, as well as the use of postal communication to send plastic letters-bombs began to appear more often.

In such circumstances, the question of combating terrorist acts within the framework of the international community of states was sharply raised. In this regard, in his note of September 8, 1972 (A/8791), the UN Secretary-General requested that the agenda of the XXVII session of the UN General Assembly should include an item entitled "Measures aimed at preventing terrorism and other forms of violence that threaten the lives of innocent people either lead to their death, or endanger the fundamental freedoms" (Zhilin 2002).

At a plenary meeting held on September 23, 1972, the UN General Assembly recommended that this item be put on the agenda and referred to the Sixth Committee for consideration in the following modified wording: "Measures to prevent international terrorism that threatens the lives of innocent people or leads to their death or endangering fundamental freedoms, and exploring the root causes of these forms of terrorism and acts of violence stemming from poverty, despair, misfortune and despair and encouraging some people to sacrifice human s lives, including their own, in an effort to achieve radical change" (Kostenko, 2002). Of particular importance in the document under review is a provision to encourage the continuation of the study of the possibility of establishing an International Criminal Court, which would have jurisdiction over the persons who committed international terrorist acts.

On December 18, 1972, the General Assembly, on the recommendation of the Sixth Committee, adopted Resolution 3034 (XXVII), in accordance with paragraph 9 of which the Ad Hoc Committee on International Terrorism was established. The Committee included Algeria, Hungary, Great Britain, Yemen, USSR, USA, Syria, Tunisia, the Ukrainian SSR, the Czech Republic, France, Yugoslavia, Japan, etc.

Thus, the term "international terrorism", appearing first on the pages of the world press, was enshrined in UN documents.

At one time, the League of Nations also attempted to work out a convention to combat terrorist acts of an international character. The need for this convention was caused by the wave of terrorist acts after the First World War (<https://www.wdl.org/ru/item/11579/>).

On November 16, 1937, the Convention on the Prevention and Punishment of Terrorism, prepared by the Committee of Experts, was opened for signature in Geneva. The Convention defined acts of terrorism as actions directed against any state, the purpose and nature of which is to sow fear among individuals, groups or the population. Despite the fact that this Convention developed a number of progressive provisions, in particular, determined the nature of a terrorist act as international by virtue of the object of attack; the functional basis for providing the persons concerned with protection against the crimes provided for in Art. 2 and 3 of the Convention; the principle of inevitability of punishment is ensured; indicated the need for cooperation between States in connection with the application of the Convention; the guarantee of the fulfillment of its provisions through the adoption of relevant legislation is provided; the Convention could not become universal due to the existence of the right to a "colonial reservation". The colonial reservation means that the states parties to the Convention, when signing, ratifying or acceding to the Convention, could declare that its action does not fully or partially extend to colonies, mandated and other dependent territories. Equally, the states parties to the Convention could exercise this right even during the Convention's period (UN General Assembly 2001).

The practice of the League of Nations and the United Nations has taken the path of elaborating conventions separating the terrorist activities of individuals from the policy of terror pursued by states and providing protection against terrorist acts of an international character by virtue of certain functions of a person or a special status of property in relation to which a terrorist act was committed. The protection of international law against the commission of terrorist acts of an international character currently includes: aircraft crews and air lines, both internal and external, by virtue of the conclusion of the Hague and Montreal conventions for the fight against unlawful interference with civil aviation; persons and their residential and official premises, in respect of which the host state must provide special protection by virtue of the functions assigned to these persons on behalf of their state or international (intergovernmental) organization in the service of which they are composed.

After the terrorist attacks of September 11, 2001 in the United States, the United Nations was particularly active in creating mechanisms for the international legal regulation of the fight

against terrorism. Thus, the UN General Assembly considered the question of these tragic events the very day after the attack and unanimously adopted a resolution in which it called for international cooperation to prevent and eradicate acts of terrorism and bring to justice the perpetrators, organizers and sponsors of acts of violence. On the same day, the Security Council in its resolution 1368 (2001) called on the international community to redouble its efforts to prevent and suppress terrorist acts, including by increasing cooperation and ensuring the full implementation of relevant international antiterrorist conventions and Security Council resolutions, in particular 1269 (1999).

The most important event in the antiterrorist cooperation of states was the resumption of the activities of the Special Committee established in accordance with General Assembly resolution 51/210 of December 17, 1996, with the aim of elaborating a Comprehensive Convention on International Terrorism. Thanks to the work of the aforementioned Special Committee, on September 28, 2001, the Security Council unanimously adopted Resolution 1373 on combating international terrorism. This document provides a wide range of concrete measures at the national, regional and international levels aimed at combating terrorism (Security Council Resolution 1373, 2001).

The modern system of multilateral cooperation in the fight against terrorism as a whole has developed mainly in the last half century under the auspices of the UN. It is based on universal conventions and protocols relating to the fight against various manifestations of terrorism and extremism: the Convention on Offenses and Certain Other Acts Committed on Aircraft (Tokyo, 1963), the Convention on the Suppression of Unlawful Seizure of Aircraft (The Hague, 1970 d), Convention for the Suppression of Unlawful Acts against the Safety of Civil Aviation (Montreal, 1971), International Convention against the Taking of Hostages (New York, 1979), International Convention for the Suppression of Bombings, Terrorism (New York, 1997), International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism (New York, 1999), International Convention for the Suppression of Acts of Nuclear Terrorism (New York, 2005) and others.

These multilateral agreements are the immediate legal acts governing the fight against the international form of terrorism. These international legal acts do not apply if terrorism is committed within and in violation of the interests of one state and does not give rise to international relations.

Currently, the Republic of Kazakhstan has acceded to almost all major conventions relating to terrorism. Accession to such documents requires a review of the legislation of the Republic of Kazakhstan concerning the issue regulated in the international act, analysis of possible situations on this issue in the case of accession to the international act from the perspective of Kazakhstan's interests. Therefore, the process of accession to international conventions is carried out gradually, but still at a fairly fast pace.

The fight against international terrorism at the level of international agreements does not stop at the UN conventions and protocols to them.

Currently, the implementation of effective international cooperation in countering manifestations of terrorism and extremism is associated with the prospects for the scientific development of the problem of terrorism and extremism, their forms and manifestations, allowing them to be considered as independent social phenomena. These are threats to international, collective and national security. Accordingly, it is possible to distinguish three levels of normative regulation of activities to counter terrorism and extremism – international, regional and national.

The Republic of Kazakhstan is a party to a number of relevant regional conventions and treaties. In particular, Kazakhstan is a party of the Shanghai Convention on Combating Terrorism, Separatism and Extremism, as well as a number of fundamental interstate regulations with the CIS member states.

In accordance with the Program of Cooperation of the CIS Member States in the early 2000s, work on the progress in harmonizing the legal framework for countering traditional threats was analyzed, new challenges and threats to security were systematized, and directions for their regulatory prevention were identified. The materials obtained served as the methodological basis for improving the model legislative anti-terrorism base in accordance with international legal norms. Today we can say that the antiterrorist model legislation of the CIS has been modernized, structured and supplemented, has acquired the character of a detailed and, most importantly, mutually agreed set of standards.

The founding documents of the interstate cooperation of the internal affairs bodies on the problem under discussion are the Treaty on Cooperation of the Member States of the Commonwealth of Independent States in the Fight Against Terrorism and the Program of Cooperation of the CIS Member States in the Fight Against Terrorism and Other Violent Displays of Extremism.

In particular, the Program of cooperation of the CIS member states in the fight against terrorism and other violent manifestations of extremism for 2005-2007, 2008-2010, 2011-2013 and 2014-2016, 2017-2020.

The basis of the cooperation of the CIS countries in the fight against terrorism and extremism lies in the accumulated practice based on established traditions. The interaction of the power ministries is carried out in a combination of multilateral and bilateral bases that complement and enrich each other. It is they who allow them to solve the tasks of combating terrorism in a comprehensive and large-scale manner.

The increase of the level of information support had a positive impact on the final results of countering terrorism. The intensification of joint measures for the search and detention of persons involved in terrorist activities is being considered. In order to increase the efficiency of practical interaction, joint operational groups are created if necessary. There are many examples of the detention of people wanted at the intergovernmental level. Information exchange on legal entities, individuals and organizations involved in terrorist and extremist activities and their financing has intensified. Intensive interchange of invalid passport databases.

Similarly, other countries are creating regional legal mechanisms that facilitate cooperation in preventing and combating terrorism. However, in the overwhelming majority of cases, the primary responsibility for developing and implementing legal instruments for the prevention and punishment of crimes related to terrorism and extremism lies with the states themselves, which adopt their own legislation. Despite the participation of states in international agreements, their domestic legal measures differ significantly from each other. In other words, in accordance with the level of legal regulation of counteraction, international terrorism and domestic terrorism can be distinguished.

2. The study of the experience of countering terrorism in foreign countries.

The Republic of Kazakhstan is at the epicenter of terrorist and extremist threats, therefore it is appropriate to consider the conceptual legal norms developed by the world community in the fight against terrorist actions, since they have proven their effectiveness in countering terrorism and extremism.

In this area, it is important to find the most interesting, and most importantly, one that has proven its approach in the sphere of regulating the fight against terrorism and extremism in the traditional legal systems of such countries as Israel.

In Israel, the fight against terrorism is carried

out by the security service, the army, the police, the foreign ministry and the prison administration. There is no Constitution in the state of Israel, but the basic norms of the law that determine the rights of a person and a citizen have a hierarchy of constitutional laws. In Israel, terrorism is the intention or threat to use violence against civilians and civilian objects to achieve political goals or change political course. In Israel, among the traditional methods of struggle known to us, there is such an approach as the pinpoint destruction of terrorists. Spot destruction – one of the main methods of combating terrorists. Despite the condemnation of the world community, in Israel this method is used in practice. Accurate destruction is carried out without a judicial act being issued; upon completion of the operation, the military prosecutor's office checks the legality of the decision. It should be noted that this measure is applied in exceptional cases when there are no other possibilities to destroy terrorists (Zhakayev, 2015).

In Israel the special services involved in the fight against terrorism, a common conceptual terminology is used, which ensures the consistency of counter-terrorism measures. There are regular explanatory conversations on the goals of individual terrorist organizations, lectures on security issues with specific examples from the past and their thorough analysis, general lines of behavior of students, teachers and public servants are worked out. It is also important to point out the financial monitoring system in Israel that ensures the effectiveness of countering the financing of religious terrorism. The information system about the accountable persons (registered as extremist or terrorist movement supporters) has been put into effect, which is integrated with the operating systems of financial monitoring entities (Lexis-Nexis program) and provides immediate information on financial transactions, allowing to suspend financial transactions more before transferring funds (Kulagin, 2009).

Apart from Israel, such countries as Argentina, Colombia, Jordan, Turkey, and Uruguay are taking an extremely tough stance towards terrorists. Governments and other countries are inclined to refuse to meet the demands of terrorists. In many countries of Europe and Latin America, sanctions are taken against those firms that insure their employees in case of kidnapping by terrorists and agree to buy back the captured or stolen representatives.

Many countries, adhering to the concept of “no concessions to terrorists,” tend to use more flexible tactics in dealing with terrorists. They believe that the most effective method of resolving conflict

situations is negotiating, especially if several states are involved. According to the leaders of these countries, negotiations with terrorists are necessary in order to secure the release of at least some of the hostages (women, children, the sick). Negotiations give the official authorities a number of advantages and can contribute to the peaceful outcome of the incident. This position is supported by countries such as: France, England, USA and Holland. Practice shows that this method of solving the problem provides a favorable resolution of terrorist incidents. Its use in practice saved many lives of hostages (Ustinov, 2002).

Some countries, when choosing a course of action in the context of an act of terrorism, proceed from the nationality of its participants. This principle is explained by the fact that if the citizens of the country on whose territory the terrorist act is committed are taken hostage, they are released immediately. If the hostages are foreigners, the local authorities are coordinated with the governments of the countries of which they are citizens. This view is held, in particular, by Belgium.

Given the heightened threat of terrorism, which has a detrimental effect on peace and stability, the issues of organizing effective counteraction have become a key point of international interaction between different countries. Modern terrorism requires the development of new conceptual approaches, since the existing counter-terrorism algorithm shows its inability to ensure calm in society. States of different countries are worried about the situation in society among the population, which explains the large number of regulatory documents with which the state carries out the fight against terrorism and extremism.

Thus, in most Western countries, the specificity of the legal regulation of crimes related to extremism and terrorism lies in its preventive orientation and the avoidance of the most serious consequences of these crimes. In this regard, the main emphasis is on punishment for inciting hatred against ethnic and religious groups. In a number of Western countries, such crimes and offenses are classified as hate crime – “hate crimes”, including hate speech – “hostile speech”, and provide for criminal and / or civil liability. The need to separate these crimes into a separate category is due to their socially dangerous nature: in addition to harming individuals (groups of individuals), they are directed against society and the state as a whole and may entail more serious consequences if they turn (which often happened) into a terrorist activities.

Conclusion

Despite the fact that the Republic of Kazakhstan is a politically stable state, it is necessary to pay special attention to foreign and international experience in combating international terrorism. Lack of personal experience entails unpreparedness for sudden international terrorist acts due to their unpredictability. In addition, law enforcement agencies need knowledge of world experience in the prevention of international terrorism, since the prevention of socially dangerous phenomena must be carried out when there is still no potential danger. This is also due to the fact that the prevention of international terrorism consists in solving social and economic problems in the state, the right course of foreign and domestic policy, a consensual solution of interstate, interethnic and religious problems. For this, it is necessary to use the practice of combating international terrorism in other countries, and, therefore, possess information, systematize, analyze and adapt to the conditions of Kazakhstan.

For these purposes, the National Security Committee, the General Prosecutor's Office, the Ministry of the Interior and the Ministry of Foreign Affairs have established a single data bank on terrorism and other manifestations of extremism and separatism on the basis of the relevant interdepartmental regulatory act to coordinate actions against terrorism at the domestic and interstate levels. The exchange of such information at the interstate level, as well as direct cooperation

in the main areas of operational and anti-terrorism activities, is carried out on the basis of international obligations.

World experience in combating international terrorism has determined the paramount importance of combating the financing of terrorism and organized crime, which have identified the main areas of activity of law enforcement agencies of the Republic of Kazakhstan.

Domestic legal methods of combating terrorism are significantly different from the legal regulation of Western, especially European countries. On the one hand, Kazakhstan is a party to the overwhelming number of international and regional agreements on countering terrorism and extremism and enshrines them in national legislation. The choice of the legal form of application of foreign experience depends on the political will of the state itself (Agybayev 2018). On the other hand, Kazakh legislation proper concentrates mainly on prohibitive measures. Legislative and judicial practice reflects the general trend of tougher penalties for crimes of a terrorist and extremist nature. Enforcement also demonstrates gaps in the implementation of laws designed to prevent discrimination, the conscientious implementation of which helps prevent the emergence of terrorist and extremist groups and reduces the need for harsh criminal penalties. Despite the presence of a rather broad domestic legislative base and the already existing bias towards harsh measures, at present there is an even greater tightening of responsibility for crimes related to terrorism and extremism.

References

Ausharip G. Pravovyye problemy uchastiya Kazakhstana v mezhgosudarstvennom sotrudnichestve po bor'be s mezhdunarodnym terrorizmom [Legal problems of Kazakhstan's participation in interstate cooperation in the fight against international terrorism]: dis. ... Cand. legal sciences. Almaty, 2006. P.19 (In Russian).

Agybayev A., Adibayeva A. Implementing mechanisms of the un convention on genocide in the criminal legislation of the participating states: general comparative analysis. News of The National Academy of Sciences of The Republic of Kazakhstan. Series of Social and Human Sciences. ISSN 2224-5294. <https://doi.org/10.32014/2018.2224-5294.6>. Volume 5, Number 321 (2018), 39 – 43.

Baysagatova D.B. Rol' Respubliki Kazakhstan v protivodeystvii mezhdunarodnomu terrorizmu i ekstremizmu [The role of the Republic of Kazakhstan in countering international terrorism and extremism] // Bulletin of the Institute of Legislation of the Republic of Kazakhstan. 2015. No 4 (40). P. 183-187. (In Russian).

Kostenko N. Teoreticheskiye problemy stanovleniya i razvitiya mezhdunarodnoy ugolovnoy yustitsii [Theoretical problems of the formation and development of international criminal justice]: dis. ... Dr. legal sciences. M, 2002. P. 51. (In Russian).

Kulagin M.A. K voprosu o mezhdunarodnom vzaimodeystvii v protivodeystvii terrorizmu v usloviyakh globalizatsii [To the question of the international interaction in counteraction terrorism in the conditions of globalization] // Yurist"-pravoved". 2009. No 5. P.29. (In Russian).

Measures to prevent international terrorism that threatens the lives of innocent people, or leads to their death, or endangers fundamental freedoms, and studying the root causes of these forms of terrorism and acts of violence, resulting from poverty, despair,

misfortune and despair and causing some people to sacrifice human lives, including their own, in striving for radical change: Study prepared by the Secretariat in accordance with the decision taken by the Sixth Committee at its 1314th meeting, September 27, 1972 years (A / C. 6/418).

Convention for the Prevention and Punishment of Terrorism, 1937 // <https://www.wdl.org/ru/item/11579/>

Security Council Resolution 1373 (2001). September 28, 2001 [on threats to international peace and security caused by terrorist acts].

Ustinov V.V. Mezhdunarodnyy opyt bor'by s terrorizmom: standarty i praktika [International experience in the fight against terrorism: standards and practices]. M.: Yurlitinform, 2002. 560 p. (In Russian).

UN General Assembly. Official reports: 56 session. New York: UN, 2001. 32 p.

Zhilin Yu. Globalizatsiya v kontekste razvitiya sovremennoy tsivilizatsi [Globalization in the context of the development of modern civilization] // Free Thought. 2002. No 4. P. 3-7. (In Russian).

Zhakayev B., Nurgazinov B. Blizhnevostochnyy opyt protivodeystviya terrorizmu [Middle Eastern Experience in Countering Terrorism] // Law and Time. 2015. No 8. P. 43-48. (In Russian).

A.A. Tasbulatova¹ , E.B. Zhatkanbayev¹ ,
S.K. Atakhanova¹ , Zhao Haifeng²

¹Al-Farabi Kazakh national university, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: Aliya.Tasbulatova@kaznu.kz, zhatkanbayev.yerzhan@kaznu.kz, atakhanova.saltanat@kaznu.kz

²Harbin University of Technology, China, Heilongjiang prov., Harbin,
e-mail: Zhaohaifeng_c@yahoo.com.cn

ANALYSIS OF FINLAND'S EXPERIENCE IN INVOLVING YOUNG PEOPLE IN POLITICAL ISSUES

Kazakhstan is a country that has committed itself to implementing the norms of the Convention on the Rights of the Child. Today, a large number of measures are being taken to protect the rights of children and ensure the rights of young people. However, according to the author and other researchers, many issues have not been properly fixed in the legislation of Kazakhstan and, accordingly, have not been implemented properly. According to the author, it is in the issues of involving young people in the political life of the country that Kazakhstan should make a big step forward. Analysis of the current state of youth policy shows that it is mainly aimed at solving social problems of young people. However, the current state of Affairs, and above all in the interests of the state, requires active involvement of young people in solving regional and national issues. In this regard, the authors believe that it is necessary to use the experience of countries that are most advanced in the study area. Finland is a country that has laid the foundations for a permanent dialogue between the state and youth. The article provides a fairly detailed analysis of the created mechanism of interaction between society, the state and an individual. The study was conducted through an analysis of Finnish legislation, which obliges educational institutions, municipalities and public authorities to take into account the views of children and young people when making decisions. A study of the built mechanism of interaction, which covers all stages of children's growth and youth's maturation, was conducted. This experience can be used to improve the youth policy of Kazakhstan, which requires serious improvement.

Key words: children, youth, children's rights, political rights of children, youth policy.

A.A. Тасбулатова¹, Е.Б. Жатқанбаев¹, С.К. Атаханова¹, Чжао Хайфенг²

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,
e-mail: Aliya.Tasbulatova@kaznu.kz, zhatkanbayev.yerzhan@kaznu.kz, atakhanova.saltanat@kaznu.kz

²Харбин технологиялық университеті, Қытай, Хэйлунцзян провинциясы, Харбин қ.,
e-mail: Zhaohaifeng_c@yahoo.com.cn

Финляндияның жастарды саяси мәселелерге тарту тәжірибесін талдау

Қазақстан – адам құқықтарын қорғау туралы конвенцияның ережелерін орындауға міндеттенген мемлекет. Бүгінгі таңда балалардың құқықтарын қорғау және жастардың құқығын қамтамасыз ету бойынша үлкен шаралар кешені қабылдануда. Сонымен бірге, автордың және басқа зерттеушілердің пікірі бойынша көптеген мәселелер Қазақстан заңнамасында тиісті түрде бекітілмеген және тиісінше, тиісті деңгейде орындалмаған. Автордың пікірінше, жастарды елдің саяси өміріне тарту мәселелерінде Қазақстан алға үлкен қадам жасауы керек. Жастар саясатының қазіргі жағдайын талдау, оның барлығы негізінен жастардың әлеуметтік мәселелерін шешуге бағытталғандығын көрсетеді. Алайда, қазіргі жағдай, ең алдымен, мемлекет мүддесі үшін аймақтық және ұлттық мәселелерді шешуге жастардың белсенді қатысуы қажет. Осыған байланысты авторлар зерттелген бағытта алдыңғы қатарлы елдердің тәжірибесін пайдалану қажет деп санайды. Финляндия – бұл мемлекет пен жастар арасындағы тұрақты диалогтың негізін салған ел. Мақалада қоғам, мемлекет және жеке тұлға арасындағы өзара іс-қимылдың қалыптасқан тетігіне жеткілікті түрде егжей-тегжейлі талдау берілген. Зерттеу білім беру ұйымдарын, муниципалитеттер мен мемлекеттік органдарды шешім қабылдауда балалар мен жастардың көзқарастарын қабылдауға және ескеруге міндеттейтін Финляндия заңнамасын талдау арқылы жүргізілді. Орнатылған өзара әрекеттесу механизмі зерттелді, ол балалардың өсуі мен жастық шақтың барлық кезеңдерін

қамтиды. Бұл тәжірибені байыпты қайта қарауды қажет ететін Қазақстанның жастар саясатын жетілдіру үшін пайдалануға болады.

Түйін сөздер: балалар, жастар, балалардың құқығы, балалардың саяси құқығы, жастар саясаты.

А.А. Тасбулатова¹, Е.Б. Жатқанбаев¹, Атаханова С.К.¹, Чжао Хайфенг²

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы,
e-mail: Aliya.Tasbulatova@kaznu.kz, zhatkanbayev.yerzhan@kaznu.kz, atakhanova.saltanat@kaznu.kz

²Харбинский технологический университет, Китай, провинция Хэйлунцзян, г. Харбин,
e-mail: Zhaohaifeng_c@yahoo.com.cn

Анализ опыта Финляндии по вовлечению молодежи в политические вопросы

Казахстан является страной, которая взяла на себя обязательства по реализации норм Конвенции по защите прав человека. Сегодня проводится большой комплекс мероприятий по защите прав детей и обеспечению прав молодежи. Вместе с тем, по мнению автора и иных исследователей, многие вопросы не получили должной закреплённости в законодательстве Казахстана и соответственно не реализованы должным образом. По мнению автора, именно в вопросах вовлечения молодежи в политическую жизнь страны Казахстану следует сделать большой шаг вперед. Анализ современного состояния молодежной политики показывает, что вся она, главным образом, направлена на решение социальных проблем молодежи. Однако, современное состояние дел, и прежде всего, в интересах государства, требует активно привлекать молодежь в решение вопросов регионального и национального уровня. В этой связи, авторы считают, что необходимо использовать опыт стран, наиболее продвинутых в исследуемом направлении. Финляндия является страной, заложившей основы постоянного диалога государства и молодежи. В статье проводится достаточно подробный анализ созданного механизма взаимодействия общества, государства и отдельно взятой личности. Исследование проведено посредством анализа законодательства Финляндии, которое обязывает образовательные учреждения, муниципалитеты и государственные органы воспринимать и учитывать мнения детей и молодежи при принятии решений. Проведено исследование выстроенного механизма взаимодействия, который охватывает все стадии роста детей и взросления молодежи. Данный опыт может быть использован для совершенствования молодежной политики Казахстана, которая требует серьезной доработки.

Ключевые слова: дети, молодежь, права детей, политические права детей, молодежная политика.

Introduction

In the Message to the people of Kazakhstan of the Head of state “Constructive public dialogue – the basis of stability and prosperity of Kazakhstan” dated September 2, 2019 Kasym-Jomart Tokayev defines further directions for the development of a modern effective state, including by establishing a “permanent dialogue between the government and society, you can build a harmonious state, embedded in the context of modern geopolitics. Therefore, it is necessary to support and strengthen civil society, to involve it in the discussion of the most urgent national problems in order to solve them” (https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana).

This position of the President is supported by his further intentions: “my political priority is to attract young people to power, to help solve issues of national importance. Representatives of protest

movements will be invited to the round table, and issues will be resolved in this way, not in the streets, in an atmosphere of unrest and chaos”, the Head of state said in an interview with Euronews.

This statement of the President of the Republic of Kazakhstan is associated with a serious activation of the population in the spring-summer of 2019. The government is forced to engage in a dialogue with the population of the country to identify and solve urgent problems. The head of state instructed to develop and adopt the Concept of civil society development until 2025. Young people represent a certain part of the population (1/3) and their involvement in solving vital issues is a strategic task of any modern state (<https://www.kazpravda.kz/news/prezident2/moi-prioritet--privlechenie-molodezhi-k-resheniu-voprosov-gosudarstvennoi-vazhnosti--tokaev-v-intervu-euronews>).

At the same time, our countries, including Kazakhstan, are interested in and need to analyze the experience of EU countries that have invaluable

experience in involving young people in political decision-making to develop political strategies and structures to promote youth participation.

It should be noted that the problem of youth participation in the resolution of public interests began to rise in the early twentieth century, but the greatest emphasis was made in the early twenty-first century. In its 2008 report, UNICEF notes that "participation has been described as a fundamental prerogative in the Convention on the Rights of the Child, but language regarding the right to participate is quite rare in defining special conditions for children in different countries" "considers participation as an opportunity for young people to speak out and help resolve issues, planning and decision-making processes that directly affect children and young people, and for which they are able to make decisions" (Feldmann-Wojtachnia 2011). In this regard, international organizations have come to the conclusion that a policy of engagement is necessary. And if we are only at the stage of securing and ensuring the participation of young people in public life, the countries of Western Europe have long moved to the policy of involvement.

Main part

International organizations have developed a certain approach to involving the public in the system of public administration. This is due to the fact that young people are recognized as a separate social group that needs comprehensive support during the transition period of independence; this also applies to psychological and social aspects, as well as the involvement of young people in political processes. To this end, the EU and the Council of Europe have adopted a number of documents related to youth. The Council of Europe's activities in the field of youth rights are based on the action plan "Building cohesive societies" and the agenda for 2020, which is the basis of the Council of Europe's youth policy.

It is always based on the "Arnstein citizen participation ladder" (Arnstein, 1969), which consists of 8 stages, where civil control, delegation of authority, and partnership are at the top, which are segments of public involvement in public administration.

The EU has developed a policy of General participation in decision-making, which consists of five components: information, consultation, involvement, cooperation and empowerment (<http://www.iap2.org.au/resources/iap2s-public-participation-spectrum2013>).

However, the basis of the youth engagement policy is the "Arnstein ladder", which was adapted by Roger HART and also includes 8 steps, of which 5 represent real participation, and the last 3 are nominal, i.e. symbolism, decorative role and manipulation. Those we are interested in include:

"Step 8: Joint decision-making – Projects or ideas are put forward by young people who invite adults to participate in the decision-making process as partners.

Step 7: youth-led and youth-initiated Projects or ideas are put forward by young people and led by young people; adults may be asked to provide the necessary support, but the project can be implemented without their intervention.

Step 6: Initiated by adults, joint decisions with young people – Projects are put forward by adults, but young people are invited to participate in decision-making and responsibility as equal partners.

Step 5: young people are consulted and informed-Projects are put forward by adults and adults lead them, while young people put forward their ideas and suggestions and are informed about how these suggestions are taken into account in final decisions or in final results.

Step 4: Young people are given a task, but are informed – Projects are put forward by adults and implemented by them; young people are invited to play a role or perform a task in the project, but they understand their real influence" (Hart, 1992).

These five components are used to build a policy of engagement and, accordingly, a policy of youth participation in decision-making in the EU, which, according to the UN, is the most advanced in this area. It should be noted that the EU has a common policy, including with regard to young people, in order to further integrate them. According to E.N. Grachev: "the EU Youth policy can be understood as a "soft power" in the case of interstate integration within the European Union. As a communicative tool, it is designed to create favorable conditions for the formation of a single, from the point of view of values, European youth, which would no longer perceive itself at the level of a particular nation, but is precisely European" (Grapev, 2019: 79).

The EU's youth policy is based on a number of programs, which are based on the first program "Youth for Europe". All these programs are based on a number of documents: the White paper "New incentives for Europe's youth" (2001), the European youth Pact (2005), the European Commission Communique "Support for the full participation of young people in education employment and society"

(2007), the youth policy Strategy “Youth-investing and providing opportunities” for the period 2010-2018, which “became a kind of stage in the process of forming a pan-European youth policy” (Grapev 2019: 79).

It should be noted that, despite the promotion of a single EU youth policy, each country develops and implements its own policy within the European framework. However, “there is no generally accepted definition of youth policy or what it includes. Each country has its own national policy and decides what youth policy should include” (Ashing, 2010).

In turn, of the 28 countries, two countries have the most effective experience – Finland and the Federal Republic of Germany, which work closely together on these issues and have achieved significant results. Their experience can be called phenomenal.

The experience of Finland is widely studied by modern scientists as a phenomenon of children’s participation.

It should be noted that the legislative process of youth involvement in decision-making was laid down in Finnish legislation in the 70s of the last century by the adoption of the Law on State transfers for national youth work (1035/1973) entered into force in 1974, creating a “support System that has already been applied on the basis of allocations allocated from the state budget every year” [9, p. 120]. Whereas N. Helve, emphasizes that the processes themselves began long before this and cites as an example the work of the nuorisoseuraliike youth Association, which was founded in Finland in 1897 for the purpose of educating rural youth. And in 1963, the United Nations Committee of students (Ylioppilaiden YK-yhdistys) was created, which provided opportunities for young people to promote foreign policy debates (Helve, 2009).

The level of democracy in Finland is very high, which is ensured primarily by the current legislation, which thoroughly prescribes the procedural aspects of all administrative procedures. Regarding our topic, it is constitutionally stipulated that “public authorities are obliged to create conditions for the participation of persons living in the country in public activities and their influence on decisions affecting them” (<http://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/1999/ru19990731.pdf>). This provision for young people is enshrined in the youth Act (72/2006). One of the main goals of this Law is to “promote the social inclusion of young people and provide them with opportunities to influence and improve their skills and ability to function in society” (<https://www.abo.fi/wp-content/uploads/2019/06/>

Riekkinen-et-al_-Promoting-the-Social-Inclusion-of-Youth_2019.pdf).

In addition, it stipulates that “the opportunity to participate in the consideration of issues related to local and regional youth work and policy should be given to young people. Additionally, young people should be heard when addressing issues that concern them.” Another important source of participation is the incorporation of articles 20 and 21 of the Finnish child protection Act, which are specifically dedicated to elucidating and hearing the child’s opinion and using the child’s right to speak, which must be taken into account in relation to their age and level of development in matters related to their child protection cases (https://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/2007/ru20070417_20131292.pdf).

In addition to the Declaration, Finnish legislation sets strict procedures and requirements for all institutions that work directly with children and young people. Thus, the Basic law on education establishes the obligation for all educational institutions “providing secondary and vocational education and training, to have a school Board consisting of students of this institution”, which is controlled by the Ombudsman for children. If such an Association is not created, the Directorate is obliged to take other measures to ensure that students can Express their opinion on the collective interests of students, which ensures the influence of students on the programs and activities of educational institutions (https://www.abo.fi/wp-content/uploads/2019/06/Riekkinen-et-al_-Promoting-the-Social-Inclusion-of-Youth_2019.pdf).

It should be especially noted that the state has systematically approached the issue of children’s participation since 2006 by implementing a certain policy through a number of national children’s youth participation projects “participating student – community school” whose purpose was “to promote the active development among the students a sense of community, of belonging and improvement in schools” (Timofeev 2016) in addition, the school with grade 9, a course of Civil law, which is in contrast to our classical understanding of the subject, is taught with the aim of “educating active and responsible citizens who are familiar with the basic social structures and able to participate actively in society” [Youth participation in Finland and Germany]. In a number of schools, students have the opportunity to participate directly in the preparation of curricula and the use of teaching methods. However, in most schools in Finland, school demonstrations were held, as students felt that their opinions were not heard (from 18 to 33% of students), they protested

that they were not heard in the decision-making process and therefore did not take proper part in making important issues for their education. This has led to major changes in the education system of Finland, which is considered one of the countries in the best school system in the world (9th place in the ranking of Pearson: Global Index of Cognitive Skills and Educational Acquisition 2016 (<https://gtmarket.ru/ratings/global-index-of-cognitive-skills-and-educational-attainment/info>)).

The Finnish legislator's approach to the age of the right to Association and the right to demonstrate is interesting. Neither the Constitution nor special regulations set a minimum age limit for the exercise of these rights. For example, section 7 of the Finnish Association Act 1989 / Yhdistyslaki (503/1989) 22 requires that the founder of the Association must be 15 years old. This is according to M. Litmala means that "members of the Association may be under 15 years of age if they meet the requirements set for members of the Association and the corresponding Association accepts their membership (M. Litmala & Mirva Lohiniva-Kerkelä, 2005: 33-34). In addition, the Finnish Political parties / Puoluelaki Act of 1969 (10/1969) stipulates that a party must have at least 5,000 "eligible" voters in parliamentary, municipal or European Parliament elections. This, according to M. Riekkonen, suggests that "those who do not have the right because they have not yet reached maturity can acquire membership in the party. This issue is resolved by the constituent documents of a particular party. In Finland, youth units have been set up under this aegis to prepare young generations to become party members after reaching maturity." (<https://www.abo.fi/en/institute-for-human-rights/>)

The same picture applies to the right to demonstrate, which is considered very important for Finnish youth. For example, Section 5 of the Assembly Act 1999 Finland / Kokoontumislaki (530/1999) sets a minimum age limit of 15 years only for organizers of public meetings, due to the special responsibilities of the organizers, taking into account organizational security (<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990530?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=Kokoontumislaki>). This essentially creates an opportunity for younger people to legally participate in peaceful rallies and demonstrations without fear of persecution and punishment, as is done, for example, in Russia and Kazakhstan.

In our opinion, special attention should be paid to a certain system of state and public institutions whose activities are aimed at supporting youth

initiatives. This system is actually determined by the existing experience of this country and is enshrined in the Finnish youth Law, which is adopted every decade, which is justified by serious changes in this issue.

Thus, the Nuorisolaki youth Act of 2006 (1285/2016) and the Government Decree no. 2011/2017 adopted for its implementation establishes the following system:

1. The Ministry of education and culture, which is responsible for the overall coordination of issues in the field of national youth policy and the creation of appropriate conditions for its implementation;

2. The state Council for youth Affairs, which operates under the auspices of the Ministry and its goal is "to present initiatives and proposals for the development of youth policy; generate up-to-date information about young people and their living conditions; issue applications to the Ministry of Education and culture on issues that should be considered in the national youth work and policy program and monitor international events and cooperation in this area (<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2016/20161285?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=Nuorisolaki>).

3. The national organisation for youth work, whose activities are aimed at realization of the governmental programs for youth. The Political program for 2017-2019 was adopted on October 12, 2017, "national youth work and youth", which identified 5 strategic goals, one of which is "more opportunities for participation and influence of individuals will be created" [19].

4. Municipalities (26), which are charged with the responsibility of conducting "the actual implementation of youth work and policies and creating the necessary prerequisites for local youth work and activities, providing services and facilities for young people and supporting their civic engagement" (<https://minedu.fi/documents/1410845/4276311/Government+Decree+on+youth+work+and+policy+2017>).

5. Youth Councils are formed in municipalities. According to the Finnish law on local government / Kuntalaki (410/2015), "they should be given the opportunity to influence the planning, preparation, implementation and monitoring of the activities of the various areas of responsibility of the municipality in terms of welfare, health, education, living conditions, housing for the residents of the municipality, as well as other issues that the youth Council considers important for children and young people. Youth councils should participate in the municipality's efforts to promote the participation of

children and young people, as well as the opportunity to Express their opinions” (<https://www.finlex.fi/laki/ajantasa/2015/20150410?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=kuntalaki>).

6. School board;

7. Youth expertise centers are an important link in this system, as they are responsible for evaluating and analyzing youth organizations. Their goal is “to support the implementation of the goals set out in the national youth work and policy program by developing and promoting competence, experience and communication in the youth sector”. In fact, according to their submission, the Ministry of education and culture finances the activities of youth organizations.

Conclusion

A scientific study conducted by M. Riekkenen on the issue of youth activity in Finland shows the richness of the choice of youth organizations in this small country. This includes Finnish alliances,

consortia, associations, Finnish youth research societies, etc., some of which are funded directly by the Ministry, and the rest by territorial units.

Thus, according to Finnish researchers, “Finnish legislation establishes a legal framework, as well as specific mechanisms for youth empowerment, ensuring effective social inclusion of the latter. Mechanisms for youth participation and inclusion supported by government agencies are diverse, ranging from guarantees of participation rights to the right to be heard and the right to receive assistance in the labor market to more detailed ways of influencing, such as youth barometers and youth discussion forums. What is important in Finland with regard to youth participation and youth work is a “tripod structure”, with the participation of the Ministry of education and culture, youth expert centers and the youth research network. This structure makes it possible to effectively promote the rights of young people, using the skills, knowledge and experience of different partners” (Helve, 2009: 120).

References

- Ashing I. Youth and youth policy –a Swedish perspective // Introduction to Youth Policy –Swedish and Turkish Perspectives. 2010.
- Constitution of Finland of 11 June 1999 // <http://www.finlex.fi/laki/kaannokset/1999/ru19990731.pdf>
- Grapev E. N. Youth policy in the European Union: national and supranational levels. Diss. On the job. academic step. Ph. D., 2019, P. 223
- International Association for Public Participation, Public Participation Spectrum, IAP2, 2013. <http://www.iap2.org.au/resources/iap2s-public-participation-spectrum2013>
- Finland, Government Decree on Youth Work and Policy 211/2017, the unofficial translation of this Decree is reproduced at the web page of the Finnish Ministry of Education and Culture and is available at: <https://minedu.fi/documents/1410845/4276311/Government+Decree+on+youth+work+and+policy+2017>
- H. Helve, ‘the Finnish Perspective: Youth Work, Policy and Research’, in: Griet Veschelden et al (eds), *The History of Youth Work in Europe: Relevance for Youth Policy Today*, Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2009 pp. 117-129.
- Message of the Head of state K. K. Tokayev to the people of Kazakhstan “Constructive public dialogue-the basis of stability and prosperity of Kazakhstan” dated September 2, 2019 // https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana
- M. Litmala & Mirva Lohiniva-Kerkelä (toim.), *Nuoren oikeudet*, Helsinki: Edita, 2005 at 33-34
- My priority is to involve young people in solving issues of national importance. K. Tokaev in an interview with Euronews // <https://www.kazpravda.kz/news/prezident2/moi-prioritet--privlechenie-molodezhi-k-resheniu-voprosov-gosudarstvennoi-vazhnosti--tokaev-v-intervu-uronews>
- Roger Hart, (1992) “Child Participation: from symbolism to citizenship”, UNICEF Innocenti Research center, Florence.
- Sherry R. Arnstein, “a Ladder of Citizen Participation,” *Journal of the American Planning Association*, 35, no. 4 (1969): 216-224.
- The Finnish youth act 2016 / Nuorisolaki (1285/2016), available at: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2016/20161285?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=>
- The law on the protection of children 13.4.2007/417 // https://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/2007/ru20070417_20131292.pdf
- The 2018 High-School Act of Finland/Lukiolaki (714/2018), available at: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2018/20180714?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=Lukiolaki>
- Timofeev F. V. Effective investments in skills of the XXI century. Preliminary comparative analysis of the experience of Russia and Finland // SNK-Petersburg. 2016 P. 40.

Promoting the social inclusion of youth and access to labor markets: experiences in Finland, Sweden, and Russia / Mariya Riekinen, Liya Kalinnikova Magnusson, Natalia Miuller, George Varlamov, Alexey Antipov, Kristina Kirillova, Mariya Prokopchik, Iulia Gorokhova. – Turku / Åbo : Åbo Akademi University, Institute for Human Rights, 2019 // <https://www.abo.fi/en/institute-for-human-rights/>

The 1999 Assembly Act of Finland/Kokoontumislaki (530/1999), available at: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990530?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=Kokoontumislaki>

The 2016 Youth Act of Finland/Nuorisolaki (1285/2016), available at: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2016/20161285?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=Nuorisolaki>

The 2015 Local Government Act of Finland/Kuntalaki (410/2015), available at: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2015/20150410?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=kuntalaki>.

Youth participation in Finland and Germany. Analysis of the issue status and recommendations based on the received data / / Eva Feldmann-Wojtachnia, Anu Gretschel, Vappu Helmisaari, Tomi Kiilakoski, Aila-Leena Matthies, Sigrid Meinhold-Henschel, Roland Roth, Pia Tasanko. Youth research network of Finland. Helsinki, Finland 2011. 100 c.

МАЗМҰНЫ – CONTENTS – СОДЕРЖАНИЕ

1-бөлім Мемлекет пен құқық теориясы және тарихы	Section 1 Theory and history of chair of state and law	Раздел 1 Теория и история государства и права
<i>Useinova K.R., Jamalbekova D., Toktybaev A.A.</i> On the evolution of the concept of a civil contract.....		4
<i>Есетова С.К., Ибраева А.С., Джуносов А.М., Ицанова Г.Т., Байкенжеев А.С.</i> Роль цифровизации в противодействии коррупции и укреплении гражданского общества.....		12
<i>Әлдибеков Ж.С., Ахатов У.А., Тәуекелов Н.Б.</i> Қазақ мемлекетінің нығаю, өрлеу кезеңіндегі ішкі-сыртқы даму жағдайының мәселелері.....		23
2-бөлім Конституциялық және әкімшілік құқығы	Section 2 Constitutional and administrative law	Раздел 2 Конституционное и административное право
<i>Қутыбаева Е.Д.</i> Современное административное право Республики Узбекистан: новые подходы к пониманию сущности и структуры...34		
<i>Қуандықов Қ.Ж., Кәпбаев Д.З., Мауяева С.Т.</i> Қазақстан спортындағы медициналық қамтамасыз ету мен допингке қарсы күресті құқықтық реттеудің өзекті мәселелері.....		42
<i>Ағдарбеков Т.А., Исбеков А.К., Битурсын Г.Ш., Мусабекова А.К.</i> Constitutional priorities in the organization of forms of public administration		52
3-бөлім Азаматтық құқық және еңбек құқығы	Section 3 Civil law and labour law	Раздел 3 Гражданское право и трудовое право
<i>Useinova G.R., Jamalbekova A., Zhainak A.</i> Features of the emergence and development of notaries in the Republic Kazakhstan and foreign countries: comparative legal analysis		60
<i>Abayeldinov T.M., Туныбеков С.Т., Жұмагулов В.Т., Жұмабайева А.В.</i> Comparative analysis of an employment contract in Kazakhstan and the states.....		66
<i>Бурибаев Е.А., Қуттығалиева А.Р., Кошпенбетов Б.М.</i> ЭЫДҰ мемлекеттерін зейнетақымен қамсыздандыру стандарттарын Қазақстанның әлеуметтік қорғау жүйесіне имплементациялау туралы ұсыныстар		73
4-бөлім Табиғи ресурстар және экологиялық құқық	Section 4 Natural resources and ecology law	Раздел 4 Природоресурсовое и экологическое право
<i>Smagulova D.S., Jangabulova A.K., Remi N.M., Zhanaliev A.</i> Energy security as a legal category		86

5-бөлім
Қылмыстық құқық және
криминалистика

Section 5
Criminal law and
criminalistics

Раздел 5
Уголовное право
и криминалистика

Malikova Sh.B., Igilikova A.K.
Ethical and psychological requirements for a forensic expert in the criminal process..... 96

Смаилов О.Х., Абдельдинов С.Ш.
Реализация принципов уголовного процесса при ускоренном досудебном расследовании в Республике Казахстан..... 107

Aratuly K., Tapalova R.B., Daubassova S.Sh., Tolegenova A.A.
About structure of criminalistic research of documents 113

Malikov D.B., Malikova Z.K.
Using the results of forensic examinations in the investigation, prevention of crimes and the search for criminals..... 123

6-бөлім
Халықаралық қатынастар және
халықаралық құқық

Section 6
International Relations
and International Law

Раздел 6
Международные отношения и
международное право

Baisseitova A., Smailov O.
International experience in countering terrorism 134

Tasbulatova A.A., Zhatkanbayev E.B., Atakhanova S.K., Zhao Hai Feng
Analysis of finland's experience in involving young people in political issues 142